

સુવર્ણાચાર્ય હુન્નર-વિજ્ઞાન

ભૂમિકા ૧ થી ૬.

પ્રથમ ભાગ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોર્પોરેશન વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૨૨૧૨ નિમ્ન ૩૦૦.

ગ્રંથનામ રૂપાંતરિત દુષ્કર પરીવ

વર્ગિક ૬૪

સુવર્ણાચાર્ય હૃન્નર-વિજ્ઞાન.

ભૂમિકા ૧ થી ૬.

પ્રથમ

ભાગ.

લેખક :—

સોની કેવળરામ મણીરામ ભગત.

નવાપુરા, પારખીશેરી, સુરત.

આવૃત્તિ ૧ થી ૬

આવૃત્તિ ૧ થી

પ્રત ૧૦૦૦

સંવત ૧૯૬૬-સને ૧૯૪૦.

સર્વે ભક્ત કર્તાને સ્વાધીન રાખવામાં આવ્યા છે.

કીંમત રૂ. ૩-૮-૦.

ગુજરાતી સોપીરામણિ સંગ્રહ અર્પણ પત્રિકા.

શ્રીયુત્ ભાઈશ્રી રતનલાલ ગુલાબદાસ, વાડીફળીઆ, સુરત. જેમની મુંબાઈમાં પણ દુકાન છે. કારીગર ભાઈઓને એમની ઓળખાણુ આપવાની ભાગ્યેજ જરૂર હોય. એવાણુ એક પ્રતિષ્ઠિત પુરૂષ છે એટલુંજ નહીં પણ જાળપણની સામાન્ય દશામાંથી ખંત અને કાળજીથી ધંધામાં પ્રગતિ કરી રાજા-મહારાજાઓમાં સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી ઝવેરાતના ધંધામાં વિલાયત સુધી વેપાર કરી સારા પૈસા પેદા કરનાર તથા અનેક ઝવેરાતના વેપાર કરનાર ઝવેરીઓમાં પણ જે વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કરનાર પ્રમાણિક પુરૂષ તરીકે આપણા કારીગર વર્ગમાં જે અગ્રગણ્ય છે. એ વિષે એ મત હોઈ શકેજ નહીં. અને મને એમની સાથે જ્યારનો સંબંધ થયો છે ત્યારથી મને પણ એમનો સારો અનુભવ થયો છે. એમનામાં ઉંચા વિચારો તથા ઉદારતા આદિ દૈવીગુણોનો ખ્યાસ છે અને મારાપર પણ એમનો હૃદયિક પ્રેમ આજસુધી જે એમણે રાખ્યો છે તે પ્રેમથી આકર્ષિત થઈ હું આ માટે તુટુભાંગુ સામાન્ય બુદ્ધિથી લખાયેલ સૂવર્ણાચાર્ય હુન્નર-વિજ્ઞાન નામનું પુસ્તક એમને સપ્રેમ અર્પણ કરું છું.

સંવત ૧૯૯૬ ના
આવણુ સુદ ૧ ને રવીવાર.

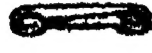
લી૦ આપનો,
ભગત કેવળરામ મણીરામના
સ્નેહવંદન.

પુસ્તક મળવાનાં ઠેકાણાં:—

- સુરત— પ્રકાશકને ત્યાંથી. સોની કે. એમ. ભગત
નવાપુરા, પારસીશેરી—સુરત.
- મુંબાઈ— એચ. જગમોહનદાસની કુંઠ
લુહાર ચાલ, અશોક બીલ્ડીંગની નીચે—મુંબાઈ.
- વડોદરા— સોની રંગીલદાસ ગોરધનદાસ,
નરસીહજીની પોળ—વડોદરા.
- અમદાવાદ— સોની મગનલાલ પાનાચંદ,
રાયપુર, મહાલક્ષ્મીની પોળ—અમદાવાદ.

શ્રી પ્રસ્તાવના.

સંવત ૧૯૬૫ માં મારી સાંઠ વર્ષની ઉંમરે શરીરની સ્થિતિ જરા નરમ થઈ અને એ અસ્વસ્થ શરીરમાં મને એ વિચાર પેદા થયા કે માણસનું શરીર નાશવંત તો છેજ પણ છેલ્લી અવસ્થામાં બાળપણથી તે આજસુધીનું મેળવેલું જ્ઞાન અથવા અનેક કળાઓ તેનો આ શરીરની પાછળ નાશ થાય અને તે જ્ઞાન પાછળથી કોઈના પણ ઉપયોગમાં નહીં આવે અને નિર્થક જાય માટે શું કરવું એ વિચારો પોષાતા એક ગ્રંથના રૂપમાં અનુભવ જે કાંઈ આપણી બાળ અવસ્થાથી તે આજસુધી થયો તે પ્રગટ કરી આપણા કારીગર ભાઈઓને તેનો લાભ મળે એ હેતુથી આ પુસ્તક લખવાનો આરંભ કર્યો.

માણસે પોતાના જ્ઞાનના પોતે પ્રસંસક ન બનવું જોઈએ એ એક સામાન્ય ન્યાય છે. પણ અહીં એક વાત જરૂરી હોઈ એ દોષ વહોરી લઈ કેટલાક જ્ઞાનપીપાસુ કારીગર ભાઈઓને લાભ મળે એવા મારા એક મિત્રના આગ્રહને વશ થઈ સ્વાર્થ-પરમાર્થ ઉભય સધાય એવું એમનું માનવું, અને મને એમાં સક્રિય મદદ કરી આ પુસ્તક પ્રગટ કરવાની તક આપી, માટે એમનો આભાર ભૂલાય એવો નથી. એ મારા મિત્ર એની મણીલાલ છોટાલાલ, હરીપુરા-સુરત, હાલ એમનો નિવાસ છે.

બીજું આ પુસ્તકમાં કેટલીક ભાષા એવી વાપરી છે કે જે તદ્દન એટલું ભણેલાને સમજાય એવી, એટલે તોછડી હશે તેમ અનેક ત્રુટીઓ પણ હશે, પણ એમાંથી સાર ગ્રહણ કરી કારીગર ભાઈઓ લાભ મેળવે એવી આશા એવતો—

સંવત ૧૯૬૬ ના
શ્રાવણ સુદ ૧ને રવીવાર,
તા. ૪-૮-૧૯૪૦

આપનો,
કેવળરામ મણીરામ ભગતના
ઓમ તત્સત્

પરિચય.

આશ્રી સર્વે સૂવર્ણકાર ભાઈઓને ભાઈશ્રી ભગત કેવળરામ-ભાઈનો પરિચય કરાવવાનું હું જે સાહસ કરું છું તે એટલાજ માટે કે આપણે આ દુનિયામાં ભગવા વસ્ત્ર ધારણ કરી બાહ્ય આડંબર કરનારનેજ સાધુ તરીકે માનીએ છીએ પણ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી જેણે સ્વધર્મનું પાલન કર્યું. એટલે પોતાના સ્વરૂપને જેણે જાણ્યું એવા સાચા સાધુને આપણે જાણી શકતા નથી. એ હેતુથી ભાઈશ્રી કેવળરામનો પરિચય કરાવવાની મારી જીજ્ઞાસા થઈ છે. પચ્ચીએક વરસ થયા હમારે એમનો પરિચય થયો છે પણ પાછલા પંદરેક વરસ થયાં હમો વધુ સંપર્કમાં આવવાથી એવાણુ ગૃહસ્થાશ્રમ ભોગવતા છતાં એમની ઉચ્ચભાવના તથા એમનું તત્ત્વજ્ઞાન જે ખરેખર ઉચ્ચ કોટિનું, જેમાંથી સાગરમાંથી ગાગરની માફક થોડું જાણુવા ભાવ્યશાળી થયો છું એ જે વાણીથી કહેવા અસમર્થ છું.

એમનામાં નરસીંહ મહેતાના જેવી ભક્તિ, અળા જેવી આત્મ મસ્તી, પ્રિતમના જેવી વાણી માધુર્યતા એમનામાં હું જોઈ રહ્યો છું. એમને મેળવેલા જ્ઞાનનો સૌ કોઈ ભાઈને લાભ મળે. એમણુ નાની ઉંમરથી તે આજસુધીના એમણુ મેળવેલા હુન્નરકલા તથા અધ્યાત્મ જ્ઞાનના વિષયો એક પુસ્તકરૂપે પ્રગટ કરવાની મારી અભિલાષા હું એમને જણાવતો હતો તે મારી ઇચ્છા એમણુ ફળીભુત કરી છે. એમની ઇચ્છા તો સહજસ્વભાવે જે કાંઈ થાય તે બધી પ્રભુએવાજ છે. પણ મારો હેતુ એમના મેળવેલા જ્ઞાનનો એમના સત્સંગદ્વારા સૌ કોઈ ભાઈ લાભ મેળવી કૃતાર્થ થાય એવી આશા રાખતો—

સુરત.

સંવત ૧૯૮૬ ના

શ્રાવણ સુદ ૧ ને રવીવાર.

આપનો સેવક,

સોની માણીલાલ છોટાલાલના

જય સચ્ચિદાનંદ.

મુદ્રક:— મંગળદાસ જેડીશનદાસ ચોકસી,

મુદ્રણસ્થાન:— ધી “ભારત વિજય” પ્રીં પ્રેસ,

સ્ટેશન રોડ, પોલીસ લાઇન સામે — સુરત.

શ્રી પ્રથમ ભૂમિકા.

બાળજીવન.

મનુષ્યને સર્વોત્તમ સુખ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા છે પણ તે શી રીતે પ્રાપ્ત થાય એ વિષે શાસ્ત્રકારોએ (અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોએ) સાત ભૂમિકાનું વર્ણન કર્યું છે. (૧) શુભેચ્છા. (૨) સુવિચારણા. (૩) તનુ માનસી. (૪) સત્વિપત્તિ. (૫) અસંગતિ. (૬) પદાર્થભાવિની. (૭) તુર્યગા. એવી શૈલી કરી જે માણસ પગથીએ પગથીએ ક્રમવાર જેમ માળપર પહોંચે તેમ પ્રથમ ભૂમિકા અહીં મનુષ્યનું બાળજીવન. એ બાળજીવનમાં માતાપિતા આધાર હોવાથી માતાપિતાએ એને સંસ્કારી બનાવવા પ્રયત્ન કરવો. બાળકનું જીવન અનુકરણીય એટલે ઘરના કેઈ પણ માણસના આચરણની એ નકલ કરવા પ્રસાય છે. માટે માતાપિતાએ અથવા ઘરના કેઈ પણ માણસે અસત્ય, અપ્રિય, કડોર અથવા ભયજનક શબ્દો તથા કેઈ પણ શારીરિક ક્રોધેષ્ટા બાળકને ખરાબ છાપ પડે એવી કરવી નહીં. બાળક જન્મે છે ત્યારથીજ શુભાશુભ સંસ્કારને લઈનેજ જન્મે છે. તથાપી અદ્રષ્ટમાં રહેલા સંસ્કારને ખીલવવાનું કારણ અને તેનો આધાર કર્મ ઉપરજ છે.

પાન સડે ઘોડા હઠે, વિદ્યા વિસર જાય;
તવી પર રોટી જલે, કહો ગુરુ શું થાય.

વસ્તુતા એ દુનિઆમાં કેઈપણ વસ્તુ પેદા થઈ કે તુરતજ તેના પર કર્મ લાગુ પડે છે. જે તેના પર કેઈ કર્મ કરવામાં નહીં આવે તો તે જરૂર નાશ થાય છે. બાળક જન્મતાની સાથેજ તેને નહુવાડવા ઘોવાડવા અથવા પોષણને માટે ગળથુથી અને ધવડાવાની ક્રિયા શરૂ થાય છે. તો જે વસ્તુ કર્મથી પેદા થઈ, કર્મ જેનો આધાર છે, કર્મથી જેનું ટકવાપણું, ઉન્નતિ, અધોગતિ

એ પણ કર્મ ઉપરજ અવલંબે છે. તો પછી માણસે પોતાના બાળકને ભાવિમાં સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાળો, સંપૂર્ણ સુખી, સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવા શા માટે બેઠરકાર રહીએ ?

આઠવાણાં મહા રીપુ !

મનુષ્યનો દુનિયામાં કોઈ દુશ્મન નથી પણ તે આગસજ છે એ ઉપર ભક્ત છોટમનું કિર્તન આપણે પુરવાર કરી આપે છે. જે આગસ મોટામાં મોટો અવગુણ છે.

* કિર્તન. *

અવગુણ આગસમાં રે આગસમાં, આંશો ખોટ પડી પરવશમાં.
—અવગુણ ૧

સરજનહારે સરજ સરજ્યો સહુના ઉદ્ધમ સાર,
આંખ મીચીને દિવસે ઉઘે તેને છે અંધાર.—અવ ૨
ભણ્યો હોય તે સધળું બૂલે વેપારી તે કુલે,
ખેતી કરતાં આગસ રાખે તે ખેતરમાંથી શું લે.—અવ ૩
રાજબ્રષ્ટ્ર હોય તે રાજની પ્રજા પીડા પામે,
શસ્ત્ર ધરી આગસમાં રહે તે ના જીતે સંગ્રામે.—અવ ૪
સાધનવાળા સિદ્ધ ન થાયે તે જોગન પામે જોગી,
શરીરવિદ્યા શીખ્યા હોય પણ વેદ મરે છે રોગી.—અવ ૫
એવા અનંત અવગુણ એમાં કહેતા પાર ન આવે,
જન છોટમ કહે આગસ છોડી બ્રહ્મ ભજી લો ભાવે.—અવ ૬

ઉપરના સંતપુરૂષો તથા શાસ્ત્ર વાક્યને પ્રમાણ માની આપણે આપણા બાળકને સંસ્કારી દૈવીગુણોથી વિભૂષિત કરવામાં આગસ શા માટે રાખવું બોધ્યો. મહાલશાએ પોતાના બાળકને હાલરડાં ગાવામાં શુદ્ધોસી, બુદ્ધોસી, નિરંજનોસી, સંસાર માયા પરીવતીતોસી, સંસાર માયા તજ મોહબલ મહાલશા પુત્રમુવાચ્ય વાક્ય. એટલે આત્મપ્રભાવ બંધત કરવા જે સંસ્કારરૂપે પવિત્ર શબ્દોનું પોષણ આપ્યું જેથી બાળક ભવિષ્યમાં મહાન તત્ત્વવેત્તા થયા. આ વાત જગપ્રસિદ્ધ છે છતાં આપણે આપણા બાળકને તું બુદ્ધો

છે, હુરામખેર છે, બદમાસ છે, એવા ખરાબ શબ્દોથી પોષણ કરીએ પછી શબ્દમાં રહેલું ઉત્પાદક સામર્થ્ય આપણા બાળકને તે તે ગુણોથી યુક્ત કરે ત્યારે આપણે આપણા બાળકમાં દોષદ્રષ્ટિ કરી તેની નીંદા કરીએ અને કપાળે હાથ દઈ દેવને દોષિત પણ કરીએ, પણ આપણે જે ભૂત કરી છે તેનું આ ક્ષમા છે. એ વાતની આપણને વિસ્મૃતિજ હોય છે અને એવી વિસ્મૃતિ દુઃખનું કારણ બને છે. અર્જુનને યુદ્ધમાં જે મુંઝવણ અને દુઃખ થયું તેનું કારણ પણ વિસ્મૃતિજ હતી. કેમકે જ્યારે ભગવાને એને યોધ કર્યો અને એને જ્યારે વાત સમજાઈ ત્યારે ભગવાનને એણે પાતેજ કહ્યું કે :—

નષ્ટો મોહાસ્મૃતિ લબધ્વા તત્ પ્રસાદાત્મય અચ્યુતં ।

હે પ્રભુ આપના યોધથી મારો મોહ નષ્ટ થયો અને મને સ્મૃતિ પ્રાપ્ત થઈ. અર્થાત : હું જે જાણતો હતો પણ મને તેની વિસ્મૃતિ થઈ હતી તે હવે આપના યોધથી સ્મૃતિ આવી. અર્થાત : વિસ્મૃતિ એ દુઃખનું કારણ અને સ્મૃતિ એ સુખનું કારણ સમજી આપણે આપણા બાળકને શુભ સંસ્કાર નાંખવામાં અને અશુભ સંસ્કારથી બચાવવા આપણે જરાપણ વિસ્મૃતિ ન કરીએ તેમ આહારવિહારના નિયમોનું ઉલ્લંઘન ન થાય તે તરફ દૃઢ નજ હોવું જોઈએ પછી એ બાળકને વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા સારા સંસ્કારી ગુરૂ પાસેથી વિદ્યાભ્યાસ કરાવી હૃન્નરઉદ્યોગ માટે પણ સદાચરણી માણસની સંગમાં રાખવા કળજી રાખવી. તેમ ઉદરપોષણ માટે જે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી તેથીજ સંતોષાઈ જવાનું નથી પણ મનુષ્ય જન્મ તરીકેની સાર્થકતા કરવા એનામાં મનુષ્યત્વ પ્રગટે તે વિષેમાં એને સારા આચાર્યના સંગમાં અધ્વાત્મગ્યાનનો એટલો વેદશાસ્ત્રના સાચો શુદ્ધસ્યનું ભાન થાય તે માટે પંચીકરણ વિચારસાગર વૃત્તિપ્રભાકર તત્વાનુસંધાન ઉપનિષદો આદિક ગ્રંથનું પઠનપાઠન કરાવી અને આશ્રમી કરવામાં આવે તો એનો ગૃહસ્થાશ્રમ પણ સુખમય અને આનંદરૂપ થાય એમાં કાંઈ સંશય નહીં. મનુષ્ય માત્ર કુદરતના કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરી સ્વચ્છંદી

ગની ગમે તેમ અસહ્યક્ષ, અનેક પ્રકારના વ્યસનો અને નિષિધ કર્મમાં રૂસાર્ધ દુઃખી થાય અને હૈવને દોષ આપે. મને અમુક શ્રદ્ધ નડે છે અથવા ઘરમાં છોકરો ખરાબ છે, સ્ત્રી સારી નથી એવા કારણો બતાવી ખાતે નિર્દોષપણાનો ડોળ કરે છે પણ તે પોતાની મૂર્ખતાનું પ્રદર્શનજ કરે છે. રામાયણમાં લક્ષ્મણે નિષાદ રાજાને ઉપદેશ કરેલ છે તેમાં સાડ જણાવી દીધું છે કે :—

કાહુ ન કોડ સુખદુઃખ કર દાતા ।

નિજ કૃત કર્મભોગ સર્વ ભ્રાતા ॥

અર્થાત : સુખદુઃખ એ કોઈના તરફથી આવનારી વસ્તુ નથી, કે કોઈ આપણે ત્યાં નાંખી જતું નથી પણ આપણે આપણા કર્મ વડેજ શુભ વડે સુખ અને અશુભ વડે દુઃખ પેદા કરીએ છીએ એ વાત સમજી લેવી જોઈએ. અને આપણા બાળકને આપણે શુભ કર્મમાંજ રચ્યોપચ્યો રાખવો અને અશુભમાંથી બચાવવો એ આપણું ખાસ કર્તવ્ય છે. નાની ઉંમરમાંથીજ બાળકને આપણે જે રસ્તે દોરવીએ તે રસ્તે બાળક દોરાય પણ જો એમાં કોઈ ખરાબ સંસ્કાર દાખલ થઈ જશે તો પછી એ કાઢવા બહુ મુશીબત થશે. માટે પહેલેથીજ માતાપિતાએ સચેત રહેવાની જરૂર છે.

બીજી ભૂમિકા.

હવે સૂવર્ણચાર્ય તરીકેની આપણી ફરજ એ છે જે આપણે ધાતુના ગુણધર્મ જાણવા જોઈએ. છતાં આપણે એના ગુણધર્મોથી અજાણ હોવાથી આપણે એનો લાભ લઈ શક્યા નહીં, કેમ કે સૂવર્ણચાર્યે સોનાના અનેક દાગીના બનાવ્યા. એના બાહ્ય રૂપરંગથી રાજ થઈ એનો સંગ્રહ કર્યો પણ એના આંતરિક ગુણ જાણી એનો ઉપભોગ કર્યો નહીં. કારણ રાજક્ષમ ક્ષય જેવા અસાધ્ય વ્યાધીને સારા કરનાર ઔષધોમાં સૂવર્ણ આવે છે અને સૂવર્ણ સીવાયના ઔષધોમાં આવા અસાધ્ય વ્યાધીને દાળવાનું સામર્થ્ય

નથી એ વાત વૈદકશાસ્ત્ર પણ કહે છે. આવી અમૂલ્ય જીવન અર્પનાર, તેજ, બળબુદ્ધિને અર્પનાર ધાતુના આચાર્ય હોવા છતાં આપણે એના પ્રભાવને ન જાણી આપણે દીનદુઃખી ને રોગી રહ્યા છીએ એ વાત નિસંશય છે.

એજ પ્રમાણે ચાંદી, તાંબુ, પીત્તળ, કાંસુ, કલાઈ, સીસું વિગેરે ધાતુઓના ગુણધર્મ વિષે આપણે જ્ઞાન હોય તો જરૂર આપણે એમાંથી અનેક લાભ મેળવી શકીએ એ વાત પાંચમી ભૂમિકામાં કહેવામાં આવશે. અત્યારે આ ધાતુઓને ગાળવા તથા શુદ્ધ કરવા સંબંધી વિચાર કરીશું. હવે આ વાત પ્રત્યેક સૂવર્ણકાર જાણે છે છતાં પ્રસ્તુત વિષય હોવાથી એ સંબંધી લખું છું.

સૂવર્ણમાં ફટ પડે છે ત્યારે કેટલાક ભાઈઓ તેમાં રસકપુર ધાતુ ગળી રહે એટલે નાંખે છે પણ તેમાંથી બારીક રવા ઉઠે છે અને તે અંગારામાં પડે છે અને સોનામાં ઘટ પડે છે. પણ એમ નહીં કરતાં સૂવર્ણ સાધારણ લોચા જેવું હોય એટલે રસકપુર અગર સુરોખાર, મોરચુથુ, ગંધક વિગેરે નાંખવાથી ફટ બંધ થાય છે.

વિશેષ બગડેલું હોય તો રવો શોધી કાઢી પાછું મેળવી લેવું એ વધારે સુલભ છે. ચાંદી, તાંબુ વિગેરે માટે ખાસ કરીને બધા ભાઈઓ જાણે છે એટલે એ વિષે મારે વધુ કહેવા જેવું નથી. જે વસ્તુ મહત્ત્વવાળી છે અને ઘણાની અજાણ્યમાં હોય એવી વાત સમજાવવા વધુ પ્રયત્ન કરીશ. હવે એક ધાતુ ઉપર બીજી ધાતુનું ગીલીટ કરવા વિષે વિચાર કરીશું. પ્રથમ જે ધાતુનું ગીલીટ જે દાગીના પર કરવું હોય તે દાગીનાને પહેલા તપાવી તેજબમાં સાફ કરવા. અથવા જેને તેજબમાં નહીં નાંખી શકાય એવા હોય તેને કાસ્ટીક સોડાના પાણીમાં ગરમ કરવાથી ચીકાશ સાફ થઈ જાય પછી તારના ઘસથી અથવા લાલ રેતીથી અરીઠાના ટ્રીબુવાળા પાણીમાં સારી પેઠે માંજી કઢાડી ચોકળા પાણીમાં ધોવા તાંબા, પિત્તળ અથવા જર્મન ધાતુનું કામ હોય તો તેને પહેલા તેજબમાં સાફ કરવાની રીત છે.

સલકરીક એસીડ શેર ૧ કાચની બરણીમાં નાંખી સુરોખાર શેર ૦૧ થી ૦૧ ઝીણું વાટી અંદર નાંખી દેવો અને તેની પર કાચનું ઢાંકણું ઢાંકી રાખવું અને કામડાની તથા લાકડાની અથવા કાચની સળીથી હલાવવું પછી એક દિવસ વાસી રહેવાથી સુરોખાર મળી જશે. હવે જે વસ્તુને સાફ કરવી હોય તેને તાંબાના તાર સાથે બાંધી અંદર ઝબોળી તરત કડાડી ચોકખા પાણીમાં ધોઈ નાંખવાથી તદ્દન સાફ થઈ જશે. ધોવા સાફ પાણીના જે વાસણ કાચ અથવા માટીના રાખવા. સોનું, ચાંદી વગેરે દાગીનામાં ખાલી પાણીવાળા સલકરીક એસીડમાંજ થોડો ટાઇમ નાંખી પાણીમાં ધોઈ નાંખી અરીડાના પાણીમાં લાલ રેતીમાં માંજી અથવા પિત્ત-બના તારના ઘ્રસથી સાફ ચોખી કડાડવું અને ચોકખા પાણીમાં રાખી મુકવું.

હવે ગીલીટ કરવા સાફ બેટરી મોરથુથાથી એક જાત થાય છે તે એવી રીતે કે એક કાચની બેટરી લગભગ એક ફુટ ઊંચી તથા પાંચ છ ઇંચ પહોળી એવું કાચનું વાસણ તેમાં વચ્ચે મુકવાનો એક માટીનો લાંબો નળો આવે છે જેને અંગ્રેજીમાં પોરસ-પાર્ટ કહે છે. તેને વચમાં મુકવાનું અને હવે વચ્ચે મુકેલા વાસણમાં જસતનો લાઠો જેને છેડામાં એક તાંબાનો તારનો કટકો ફીટ કરેલો હોય. તાર બાંધવા સાફ તે લાઠાને નળીમાં મુકી તેમાં મીઠું ભરવું અને થોડું પાણી રેડવું અને નળાની બહારના ભાગમાં મોરથુથુ પા શેર વાટીને નાંખવું અને તેમાં પાણી ભરવું અને તેમાં તાંબાનું પતરું ગોળ વાળેલું જેના વચમાં તાંબાનો જાડો તાર પતરા સાથે જોડીટ કરેલો હોય.

તાર બાંધવા સાફ ડીઝાઇ બેટરીની નંબર માં જોઈ લેવું અને તે પ્રમાણે જસતના લાઠાની સાથે તાર બાંધેલો લઈ તેને બીજી બેટરીના તાંબાના તાર સાથે જોડીટ કરવું એમ અવર-નવર તાર જોડીટ કરાય. હવે આપણે જે બેટરી અથવા ત્રણ કે ચાર બેટરી જોડવી હોય તે અવરનવર તાર બાંધી જોડીટ કરી

લેવું અને જે છેડે જે તાર તાંબાના પાતળા ગીલીટ કરવા બાંધવામાં આવે તેને એક છેડે ધાતુનું પતરું તથા એક તાર સાથે દાગીનો બાંધવામાં આવે છે. હવે એમાં દાગીનાને કયા તાર સાથે બાંધવું કે જે તારના બેઉ છેડાને ચાંદી કે સોનાના પાણીમાં ઝબોળવાથી જે તારમાંથી પુગળા પુટે અર્થાત જરા પરપોટા જેવું દેખાય, પાવર ચાલે તે દેખાય, તે તાર સાથે દાગીનો બાંધવો.

હવે બીજી તેજબની બેટરી થાય છે. જેમાં વચલા નળામાં નાઈટ્રીક એસીડ ભરવામાં આવે તેમાં કારબન સ્ટીક મુકવામાં આવે છે ને બહારના ભાગમાં જસતની પ્લેટ અને તેમાં પાણી સાદુ ભરી જે ચમચા સલ્ફરીક એસીડ નાંખવું. એટલું ખ્યાલમાં રાખવું કે નળાનો તેજબ અંદર કારબન સ્ટીક મુકી રેડવો અને બહારનું પાણી અથવા અંદરનો તેજબની સરફેસ અર્થાત અરખાપણામાં હોવી જોઈએ. બીજી રીત નાઈટ્રીકના અભાવે પોટાસ બાઈક્રોમેટ એટલે હીરાકશી પણ વપરાય છે. બીજી એમોનીયાની બેટરીમાં એક બેટરીમાં પાશેર નવસારનું પાણી ભરેલી હોય તેમાં કારબન સ્ટીક તથા જસતના લાડાથી જોડવાથી પણ થાય છે. ચાલુમાં હાલ મોરથુથાને મીડાવાળી બેટરી ત્રણથી ચાર બેટરી જોડવાથી ગીલીટ કામમાં એ વધુ સવડવાળી છે નાઈટ્રીક એસીડવાળી બેટરી પાવર સારો આપે છે, માટે જે બેટરી જોડવાથી પણ કામ ચાલી શકે.

ગીલીટમાં સુકી બેટરીથી અથવા એક્યુમીલેટર એટલે ચાર્જિંગ બેટરીથી પણ કામ થઈ શકે છે. હવે મોટા પ્રમાણમાં કામ કરનારે ડાઈનેમાથી કામ કરવું એ વધારે સારું છે. અને ગીલીટ માટે બાસ ડાઈનેમા આવે છે તેજ વસાવવા એ સારું. ચાલુ પરચુરણ દાગીનાનું ગીલીટ કામ કરનારે બેટરીથી ઘણું સારું કામ કરી શકશે અને ખર્ચ ઓછો આવશે.

ગીલીટ કરવા માટે પાણી બનાવવાની રીત:-

સોનાના પાણીની પહેલી રીત: — ચોકળું સોનું ૧૦૦ તોલો લઈ તેનું પાતળું પતરું બનાવી તેના બીજા કટકા કરી નાંખવા

જાળવાના ટાંકણુ જેવા. પછી તેને એક નાની અગનસીસીમાં નાંખી તેમાં મોરીઆટ્રીક એસીડ ત્રણ ભાગ અને નાઈટ્રીક એસીડ એક ભાગ એમ એ સોનું ડુબી જાય અને ઉપર તેજાળ વધારે રહે એટલે તેજાળ નાંખવો. પછી થોડી મીઠી ગરમી એક મીનીટ આપી પછી તે અગનસીસીને એકાન્ત સ્થળમાં મુકી રાખી થોડીથોડીવારે હલાવી જોતાં રહેવું. કલાકેકમાં એ સોનું અંદર ઓગળી તેજાળમાં મળી જશે. જો થોડા સોનાના રજકણ રહ્યા હોય તો સહેજ ગરમી આપી પાછું થોડીવાર રહેવા દેવું. અથવા તેજાળ થોડો ઘટતો માલમ પડે તો થોડો ઉમેરવો અને જ્યારે બધું સોનું ઓગળી રહે એટલે એ સીસીને પછી જાળ વગરના અગ્નીમાં સગડીમાં ધીમેધીમે ઉકાળવું અને તેજાળ જ્યારે ઉકળીને જડો બાસુદી જેવો થઈ જાય એટલે એને નીચે ઉતારી લેવું. બહુ બળી જાય એટલું ગરમ કરવું નહીં. કારણ કે તેમ થવાથી સોનાના રજકણ ઘન થઈ પાણીમાં મળે નહીં. માટે જડું વધારે થાય કે સીસીને નીચે ઉતારી સહેજ ઠંડી પડે કે તરત તેમાં થોડું પાણી નાંખી પછી એક મોટા કાચના કુંડામાં પાંચશેર સાડું પાણી નાંખી તેમાં આ શીશીમાંનું સોનાનું તેજાળવાળું પાણી નાંખી દેવું અને શીશીમાં બીજું થોડું પાણી નાંખી ધોઈ અંદર નાંખી દેવું.

હવે એ જે પાણી પીળું થઈ જાય છે તેમાં બજારમાંથી લાઈકર એમોનીયાની શીશી પેચવાળા બુચની મળે છે તે એક રતલી રૂ. ૧૫, ૧૫૫ ની કીંમતની આવે છે તે લાવી તેનો બુચ ખોલતી વખતે પાણીના વાસણમાં જ શીશી રાખવી અને મોંદું આડું રાખવું કેમ કે તેની ગંધથી મગજને જે આંચકો લાગી જાય છે તે માટે ધ્યાન રાખી અંદર ફરતું છાંટવું. લગભગ એક રૂપીઆ ભાર એમોનીયા અંદર છાંટવો એટલે એ વાસણમાં સોનું અંદર પાવડરના રૂપમાં ભગવા રંગનું નીચે ખેસી જશે. પછી એને જરા વાર રહેવા દઈ એક બીજી બેટરીમાં ચીમનીનો કાંઠો જેવું કાચનું વાસણ લઈ તેમાં ફીલ્ટર પેપર કાગળ એને ગાળવાના ખાસ મળે છે અને તે ગોળ ઘાટમાં આવે છે તે કાગળ કાચના

વાસણમાં મુકી ચલાણે કરી પેલું પાણી અંદર રેડી બધું ગાળી કહાડવું એટલે તેજબવાળું પાણી બધું ગળી જશે અને સોનાનો પાવડર કાગળમાં રહી જશે તેમાં પાછું થોડું ચોકળું પાણી નાંખી તે પાવડર ધોવાય અને સાફ થઈ જાય પછી નીચે ગળી ગયેલું પાણીમાં જરા એમોનીઆ નાંખી વહેમ પડે તો જોઈ લેવું. સોનું નહીં બેસે તો પછી તે નકામું છે, ફેંકી દેવું.

હવે આ કાગળમાં જે પાઉડર સોનાનો રહ્યો તેમાં પાંચ શેર પાણી લઈ એક વાસણમાં કાચના અને તેમાં અઠાણુ થી સો ડીઝાનો પોટાશ સાઈનેડ રૂપીઆ સાડા સાત ભાર તોલ કરી નાંખી ગરમ કરી ઓગાળી પેલા પાઉડરવાળા કાગળમાંથી ગાળી કહાડશે એટલે સોનું બધું એમાં મળી જશે અને એ સોનાનું પાણી તૈયાર થયું સમજવું. હવે એ સોલ્યુશનમાં કોપર સાઈનેડ (બજારમાંથી તૈયાર મળી શકે છે) થોડા પોટાશ સાઈનેડના પાણીમાં ઓગાળી તાંબાનું પાણી એમાંથી થાય છે તે થોડું ઉમેરવામાં જો આવે તો એમાંથી જરા ગીની કલર જેવું ગીલીટ કરી શકાય. એ રીતે અઠાર કેરેટ તથા નવ કેરેટનું ગીલીટ કરવું હોય તો સોલ્યુશનમાં જેમ સોનાની મેળવણી બહાર કરીએ તે રીતે અમુક ભાગ સોનાનું પાણી, અમુક ભાગ તાંબાનું પાણી તથા થોડું ચાંદીનું પાણી નાંખવાથી નાઈન કેરેટનું ગીલીટ થાય છે. એનોડ એટલે પતરું પણ જે જાતનું ગીલીટ કરવું હોય તે જાતનું સામે બાંધવું જોઈએ. હવે સોનાના પાણીની નવી નવી રીતો નીચે મુજબ છે, તે ઉપર હવે વાંચકનું લક્ષ બેચું છું.

સોનાના પાણીની બીજી રીત:—પાવરથી ઉતારી સોનું અને સોનાનું પાણી થાય છે તે રીત એ પ્રમાણે છે કે સોનું ચોકળું પતરું બનાવેલું તારે બાંધેલું હોય તેને ખાલી પોટાશ સાઈનેડ એક રતલ પાણીમાં રૂ. ૧૫ દોઢ ભાર નાંખી પાંચ રતલ પાણી હોય તો રૂ. ૭૫ સાડા સાત ભાર પોટાશ નાંખી ગરમ કરી પછી તેમાં એક છેડે પતરું હોય તે સોલ્યુશનમાં પોણા ભાગ ડુબે

અથવા બારીક પટી કરી તાર સાથે બાંધી સોનાને અંદર સોલ્યુ-
શનમાં ડુબાડવું અને બીજા છેડાનો તારનો છેડો પોટાશના પાણીમાં
ડુબતો રાખવો જેમાંથી પુગળા પુટે. સોલ્યુશનમાં બોળતાં તે
તારને થોડો અંદર રાખવો એટલે પાવરથી સોનું ઓગળી જશે
અને ધારેલા પ્રમાણે એટલે પાંચ રતલ પાણીમાં છ આની ભારથી
પા તોલા સુધી સોનું ઉતારવાથી એ પણ ચાલી શકે છે.
પણ તે પાણી જરા ગરમ કરીને ગીલીટ કરવું પડે છે. સોનાને
મારીને જે પાણી કરવામાં આવે છે તેનો કલર સારો આવે છે.

હવે સોનાના પાણીમાં જેમ તાંબાનો ક્ષાર કોયર સાંધનેડનું
સોલ્યુશન ઉમેરવાથી લાલ રંગ વધારે થાય તેમ રોઝ ગીલીટિંગ
એટલે ગુલાબી કલર કરવા સારૂ પાંચ રતલ પાણી સોનાનું તૈયાર
હોય તેમાં સોડીયમ હાઇડ્રોસલફાઇટ રૂપીઆ સવા ભાર ઉમેરવાથી
ગુલાબી કલર થશે. બીજો કલર કરવો હોય તો સોનું મારતી
વખતે નાઇટ્રીક એસીડનું પ્રમાણ આગળ બતાવેલું છે તેનાથી
જરા વધારે રાખવું એટલે જે ભાગ મોરીઆટ્રીક એસીડ અને
એક ભાગ નાઇટ્રીક એસીડ નાંખી સોનું ઓગાળવું અથવા બીજો
રંગ થશે. એમોનીઆથી માવો જેમ્સાડવા અને ગાળી લેવું. એ
રીત એકજ છે. પાણી તૈયાર થયેલાને એમોનીઆની વાસ ઉડાવવા
જરા સાફ વરાળ નીકળે એટલું ગરમ કરી લેવું.

હવે ચશ્માની ફ્રેમ જેવું પાકું ગીલીટ કરવાની રીત એવી
છે કે પહેલા રોલ્ડ ગોલ્ડ જેવી ધાતુ પર સોનું ચઢાવવું હોય તો
પહેલા દાગીનાને તેજબમાં સાફ કરી અરીઠાના પાણીમાં બ્રસથી
ઓપી તૈયાર કરેલા દાગીનાને પારાનું પાણી કરી તેમાં જરા
બોળી કડાડી પારો ચઢે એટલે ઓપીને પછી સોનું ચઢાવવું.
એ પારાના પાણીની રીત બજારમાં સાંધનેડ ઓફ મરક્યુરી નામની
પારાની બનાવટની દવા તૈયાર મળે છે તે લાવી પોટાશ સાંધનેડના
પાણીમાં થોડું નાંખી પારાનું પાણી તૈયાર કરી લેવું અથવા ઘેર
બનાવી શકાય છે. જે તોલા સારો પારો લઈ તેને અગતશીશીમાં

નાંખી પછી એ ચમચા સાદુ પાણી નાંખી એ થી ચાર ચમચા નાઈટ્રીક એસીડ નાંખવે. અને તે શીશીને એકાંત જગામાં રાખી મુકવી એટલે પારો ખવાઈ જશે પછી ગરમ કરી તેજળ તથા પાણી બળી જરા જાડું થઈ જાય એટલે પાંચ શેર પાણી કાચના કુંડામાં નાંખી તેમાં શીશી ખાત્રી કરી ઘોઈ કડાડવું. હવે એ પાણીમાં પોટાશ સાઈનેડના આછા પાણીના ટીપાં નાંખતા જવું એટલે પારાનો ખાર નીચે જોસી જશે. વધારે પડતું નાંખશે તો ઓગળી જશે માટે બહુ સાવચેતીથી કામ કરવું. હવે એ પાણીને ફીલ્ટર કરવું એટલે ગાળી લેવું પછી ઘોઈને સાફ માંવે થાય કે થોડા પોટાશના પાણીમાં એટલે ચઢી શેર પાણીમાં સવા તોલો પોટાશ નાંખી કરેલા પાણીમાં આ પારાનો પાઉવડર નાખી દેવો એટલે પારાનું પાણી તૈયાર થયું સમજવું. એ પારાનું પાણી પાવર વગર ખાત્રી બોળી કડાડવાથી જ ચઢી જશે પછી તેને ઓપી સાફ કરી સોનાનું ગીત્રીટ ચઢાવવામાં આવવાથી પાકુ ગીત્રીટ થાય છે.

બીજી રીત:— સાઈનેડ ઓફ મરક્યુરી સોનાના પાણીમાં નાંખી પારો અને સોનું સાથે ચઢે છે પછી તે દાગીનાને ગરમ કરવો. પારો ઉડે એટલે અને પછી પાત્રીસ કરી લેવું. કેટલાક નાઈટ્રીક એસીડમાં પારો મારો કે પછી તેને પાણી બહોળું લઈ તેમાં મેળવે. પછી તેમાં તાંબા પીત્તળનો કેઈપણ દાગીનો બોળો તો તે ઉપર પારો તરતજ ચઢી જાય છે પણ એ પારાનું તેજળવાળું પાણી હોવાથી એ તેજળના અંશને લઈને ધાતુમાં કાટ પેદા થઈ ઉપર ચઢાવેલું ગીત્રીટ છુટું પડી જાય. બીજું પારો મારીને પાણીમાં નાંખી તેને મીઠાના પાણીથી પણ માંવે બેસાડાય છે અને પછી તેને સારી રીતે ઘોઈ નાંખે તો પછી તે માંવે પોટાશના આછા પાણીમાં નાંખી પાણી તૈયાર કરાય છે.

આપણા દેશમાં જેમ દાગીના પર સોનાના વરખ ચઢાવવામાં આવે છે તે કામ ઘણાજ વરસ ચાલે છે તેનું કારણ પણ પારાના

સંયોગથી ચઢાવે છે. માટે પ્રથમ પારાને ખલમાં નાંખી તેમાં વરખ સોનાના નાંખી ઘુંટી એ પારાની પીઠી તૈયાર કરી પછી જે દાગીનાને વરખ ચઢાવવા હોય તેને સાફ માંજી ખટા તેજબમાં બોળી અથવા આમલોના પાણીથી ખટાવી તેને પારો ને વરખ ઘુંટેલું હોય તેને ૩ જેવા પદાર્થથી લઈ વાસણને લગાડે અને એ સોનાવાળો પારો લાગી ગયા પછી તેને સાધારણ ગરમી આપી પછી તેના પર બીજા વરખ લગાડી હકીકની ઓપણીથી ઘુંટી કડાડે અને પાછા વરખ લગાડી ને વળી જરા ગરમી આપી ઘુંટી મસકલાથી હકીકના ઓપવાના ઓજારથી પાલીશ કરે.

આપણા દેશમાં હજુ પણ કેટલાક કારીગરો પોટાસના પાણીમાં વાલ બે વાલ સોનું પાવરથી ઉતારી પછી તેમાં ગીલીટ કરે છે. વળી મારેલા પાણીની રીતમાં પણ જુની રીત પ્રમાણે મોરીઆટ્રીક તથા નાઈટ્રીકમાં સોનું મારી તેને જરા સુકવી પછી સાઈનેડ પોટાસના પાણીમાં નાંખી દે છે પણ એમોનીયા લાઈકરથી માવો બેસાડી તે માવાને ફીલ્ટર પેપરમાં ગાળી સાફ ઘોઈ નાંખી પછી સાઈનેડ પોટાસના પાણીમાં નાંખી તૈયાર કરેલું પાણી એ હાલની સુધરેલી રીત ઘણીજ સારી અમારા પોતાના અનુભવની છે.

રાયડો રંગ કરવો હોય તો (કોપર સાઈનેડ) એટલે તાંબાનો ખાર બજારમાં મળે છે તે થોડો ઉમેરવાથી લાલ કલર થાય છે. આમી બાજુ પર બાંધવાનું સોનાનું પતરું પણ તોલે બે વાલ તાંબુ મુકીને ગાળી કડાડેલા સોનામાંથી કરવું. પાણી કરવામાં હંમેશ ચોકખું સોનુંજ વાપરવું સો ટચનું.

ચાંદીના પાણીની રીત:—

પ્રથમ ચોકખી ચાંદી આસરે બે તોલાનું પાણી કરવું છે તો તે ચાંદીને પાતળા પતરા કરી કટકા કાપી અગનસીસીમાં નાંખી થોડું પાણી નાંખી તેમાં નાઈટ્રીક એસીડ નાંખવો. ચાંદી મળી જાય એટલાજ પ્રમાણમાં નાંખવો, પછી તેને રહેજ ગરમી આપી સીસીને એકાન્ત જગ્યામાં મુકી રાખવી. જ્યારે કલાક દોઢ કલાકમાં

ચાંદી બધી અંદર ઓગળી જાય એટલે તેને સાધારણ દેવતા પર ગરમી આવી ઉઠાળી કડાડી પાણી બાળી કડાડવું. જરા જાડું થટ બાસુદી જેવું રહે એટલે રહેવા દેવું. તદ્દન બાળી નાંખવું નહીં અને સહેજ લીકું રહે એટલે નીચે મુકી એને એક કાચના મોટા ટબમાં પાંચ સાત રતલ પાણીમાં નાંખી દેવું.

આ કીયા રાતના અગર અંધારામાં કરવી જ્યાં સૂર્યના કિરણ નહીં આવી શકતા હોય કારણ કે સૂર્યના કિરણ પડશે તો પાણી બહુ કલરના આભવાળુ થશે માટે રાતના કરવું પછી એ પાણીમાં પોટાશ સાઈનેડ હલકો એટલે આડત્રીશ ડીઝીનો કે પછી ચાલુ હોય તો થોડો લેવો એટલે એક તોલા પોટાશમાં આઠ પાણી શેરેક બનાવી તેના ટીપા નાંખવા છટે છટે થોડું થોડું છાંટવું એટલે ચાંદીનો માવો નીચે બેઝી જશે અને એસીડ બુદો પડશે પછી એને ફીલ્ટર પેપરમાં ગાળી કડાડી ધોઈ નાંખી દશ શેર પાણીમાં દશ તોલા સાઈનેડ પોટાશ ઓગાળેલા પાણીમાં આ ચાંદીનો માવો અંદર નાંખી પાણી જરા ગરમ કરી વાસણમાં ભરી લેવું. અસલ રીત મીઠાના પાણીથી માવો બેસાડવાની છે પણ તે ગીલીટ નીકળી જાય છે. મીઠાનો ગુણુ વસ્તુનું પૃથક્કરણ કરવાનો છે માટે તે રીત ખોટી છે. સાઈનેડ પોટાશથી માવો બેસાડેલા પાણીમાં કામ સારૂ થયો. ઉતારેલી રીતે એટલે ચાંદીના પતરાને પાવરથી પોટાશ સાઈનેડના સ્નાહ પાણીમાં ઉતારીને કરાય છે પણ તે કરતાં ઉપલી રીત સારી છે. ચાંદી એસીડમાં માર્યા પછી બહોળા પાણીમાં નાંખી તેને સાઈનેડ પોટાશના ટીપા નાંખીને માવો નીચે બેસે તેને સાઈનેડ ઓફ સીલવર કહે છે. સીલવર સોલ્ટ ઇંગ્લીશ તૈયાર પણ આવે છે પણ તે આપણને મોંઘો પડે માટે ઘેર બનાવી લેવા સારા છે.

હવે ચાંદીનું પાણી તૈયાર થયા પછી સામી બાબુએ ચાંદીનું પતરું બાંધી દાગીનો ગીલીટ કરવા મુકવો. ગીલીટના પાણીમાં ચાંદી વધારે પડતી હોય ને એકદમ જાડુ ગીલીટ ચઢી જાય તો

તે પણ પાછું ઉખડી જવા સંભવ છે. પાણીમાં ચાંદીનું પતરું કાળું પડે તો સાઈનેડ પોટાશ ઓછો છે એમ સમજવું તો થોડો સાઈનેડ ઉમેરી લેવો. ચાંદીનું પાણી જેમ જીનું થાય તેમ વધારે સાફ ગણાય છે. જીના પાણીમાં થોડું ચાંદીનું નવું પાણી બનાવી ઉમેરતા રહેવું ગીલીટ કરતી વખતે જે દાગીનાને પાત્રીશ કર્યો હોય તેને તાંબા, પિત્તળ અથવા બીજી ધાતુના દાગીનાને પહેલા પારાના સેલ્યુશનમાં બોળી પછી તેને ઓપી દાગીનાને સાફ પાણીમાં ઘોઈ તુરત ગીલીટના બાથમાં મુકવા. બહાર હવામાં છુટા રાખવા નહીં. પાણીના કુંડામાં ભરે રહે પણ છુટા રાખવાથી હવાનું પડ ચઢશે અને તેથી પણ ગીલીટ ઉખડી જાય છે. રૂપાના દાગીનાને પારાના પાણીમાં બોળવાની જરૂર નથી. બાકી બીજી ધાતુને પારાનું આછું પડ ચઢાવી પછી ચાંદીનું ગીલીટ કરવાથી કામ પાકું અને સાફ થશે.

તાંબાના પાણીની રીત:—

તાંબાનું ગીલીટ કરવા સાફ કોપર સોલ્ટ તૈયાર આવે છે તે વાપરવા ઠીક પડે છે પણ કોપર સોલ્ટ ઘણી જાતના આવે છે. જેમકે નાઈટ્રીક ઓક્સ કોપર, સલ્ફ્યુરિક ઓક્સ કોપર, એસોટેડ ઓક્સ કોપર, પીંક કોપર પણ ગીલીટમાં ખાસ કરીને સાઈનેડ કોપર વાપરવો. જરી કામમાં પીંક કોપર વપરાય છે.

સાઈનેડ ઓક્સ કોપર બનાવવાની રીત:—સો ટચ ચોકળું તાંબુ લઈ તેનું પાતળું પતરું બનાવી ઝીણા કટકા કરી અગન શીશીમાં ભરી તેમાં એક ભાગ પાણી અને બે ભાગ નાઈટ્રીક એસીડ તાંબાને ઓગાળવા પુરતો નાંખી ઝીણી આંચ આપવી અને શીશી અગ્ની પર નહીં રાખતા એકાંત ખુલ્લી જગ્યામાં મુકી રાખવી પછી તાંબુ ઓગળી ગયું એમ માલમ પડે એટલે ધીમા તાપમાં પાંછી શીશી મુકવી અને ઉકાળી તેજાબને બાડા રગડા જેવો બળીને થઈ જાય એટલે શીશી નીચે ઉતારી મુકવી અને કાચના કુંડામાં બહોળા પાણીમાં નાંખી શીશી ઘોઈ નાંખવી પછી તે

પાણીમાં સાઈનેડ પોટાશ તાંબુ જેટલું ઓગળ્યું હોય તેટલા વજનથી લઈ શેર દોઢ શેર પાણીમાં ઓગાળી તાંબાના એસીડવાળા પ્રવાહમાં થોડું થોડું છાંટવું, એકદમ અંદર રેડી દેવું નહીં. જેમ જેમ પોટાશના પાણીના છાંટા અંદર નાંખશે તેમ અંદર તાંબાનો માવો નીચે બેસતો જશે. એ માવાને ફીલ્ટર પેપર મંગાવી ચોકખા પાણીમાં ધોઈ નાંખી પછી ખીજ સાઈનેડ પોટાશના પાણીમાં મેળવવાથી તાંબાનું પાણી તૈયાર થાય છે. તાંબાનો માવો બેસાડવામાં ખીજો પોટાશ પણ વપરાય છે. તાંબાને પાવરથી ઉતારીને પણ પાણી થાય છે પણ સાઈનેડ ઓફ કોપર વાપરવું એ જ વધારે સારું છે.

પિત્તળનું ગીલીટ કરવાની રીત:—

પિત્તળનું ગીલીટ કરવામાં ગ્રાસ સોલ્ટ એટલે પિત્તળનો ખાર વિલાયતી તૈયાર આવે છે તે વાપરવો ઠીક છે અગર તાંબાના પાણીમાં ઝીંક સલ્ફાઈટ એટલે જસતનો ખાર તૈયાર મળે છે તે નાંખવાથી પણ પિત્તળનું પાણી થાય છે. તાંબાના બે ભાગ, જસતનો એક ભાગ પ્રમાણમાં રાખવો જોઈએ અને પોટાશ સાઈનેડમાં આ ક્ષારો નાંખી પાણી તૈયાર કરવું. પતરું ચોકખા પિત્તળનું સામે બાજુએ બાંધવું આ બાથમાં થોડો એમોનિયમ ક્લોરાઈડ નાંખવો.

જસતના ગીલીટની રીત:—

જસતના ગીલીટ સારૂ પહેલા પાણી બનાવવાની રીત:—ઝીંક સલ્ફાઈટ એટલે જસતનો ક્ષાર સાડા પાંચ રતલ, ખ્યોર સોડીયમ સલ્ફાઈટ એક તોલો અને ઝીંક ક્લોરાઈડ અગીઆર તોલા, બોરીક એસીડ પાંચ તોલા અને પાણી એક મણુ હવે ઝીંક સલ્ફાઈટ સોડીયમ, સલ્ફાઈટ તથા ઝીંક ક્લોરાઈડને પાણીમાં ઓગાળી પછી ગરમ કરવું અને બોરીક એસીડ પછી નાંખવો. બીજી રીત:—ઝીંક સલ્ફાઈટ બે રતલ, એલ્યુમીનીઅમ સલ્ફાઈટ પાંચ રૂપીઆ ભાર, ગ્લેશીરાઈન સવા રૂપીઆ ભાર અને પાણી વીસ રતલ પતરું

જસતનું સામે બાજુએ ગીલીટ કરતી વખતે બાંખવું. ત્રીજી રીત:—
સોડીયમ સાઈટ્રેટ સાડાપાંચ રતલ, ઝીંક કલોરાઈડ નવ રતલ,
એમોનીયમ કલોરાઈડ સાડાછ રતલ, પાણી સવા છ મણ, દરેક
પાણી ગરમ કરવા.

જસત અને કલાર્થના ગીલીટની રીત:—ઝીંક કલોરાઈડ સાત
ભાગ, ટીન કલોરાઈડ (કલર્થનો ખાર) નવ ભાગ અને કીમ ઓફ
ટ્રાટર નવ ભાગ પાણીમાં ઉપલા ખારો મેળવી ગરમ કરી બાથ
બનાવવો. બીજી રીત:—સોડીયમ સાઈટ્રેટ એક ભાગ, એમોનીયમ
કલોરાઈડ એક ભાગ, ઝીંક કલોરાઈડ ચાર ભાગ અને ટીન કલો-
રાઈડ એક ભાગ આ ખારને પાણીમાં મેળવી બાથ કરાય છે,
ગરમ કરી લેવું. લોખંડને ગીલીટ કરવામાં આ ઉપલા એલ્યુમિન
વપરાય છે.

સીસાનું ગીલીટ કરવાની રીત:—

કેસ્ટીક પોટાશ ૧૫૫ ઑંસ, લીથાજનો પાઉડર ૩૫૫૫ ગ્રા
ભાર, પાણી શેર ૨૫ ઉપરના દ્રવ્ય મેળવી પાણી ગરમ કરી કામમાં
લેવું, એનોડ એટલે પતરું સીસાનું લેવું.

ગીલીટ કામમાં વપરાતા પ્રયાય શબ્દો અને તેનો હેતુ:—
(કલોરાઈડ ઓફ ગોલ્ડ) મેરીઆટ્રીક એસીડ તથા નાઈટ્રીક એસી-
ડમાં સોનું ઓગાળેલું તેને કલોરાઈડ ઓફ ગોલ્ડ કહે છે.

(સાઈનેડ ઓફ ગોલ્ડ) સાઈનેડ પોટાશથી કલોરાઈડ ઓફ
ગોલ્ડને પાણીમાં મેળવ્યા પછી જે માવો બેસાડવામાં આવે છે
તેને સાઈનેડ ઓફ ગોલ્ડ કહે છે. સાઈનેડમાં મેળવ્યાથી માવો
એમોનીયાથી બેસાડી પછી પોટાશના પાણીમાં નાંખેલાને પણ
સાઈનેડ ઓફ ગોલ્ડ કહે છે.

(સીલવર નાઈટ્રેટ) નાઈટ્રીક એસીડમાં ચાંદી એપાથેલી માટે
સાઈનેડ ઓફ સીલવર, ચાંદીના માવાને સાઈનેડમાં નાંખવાથી
નાઈટ્રેટ, શબ્દથી નાઈટ્રીક એસીડમાં મારેલી ધાતુ સલફાઈટ,
શબ્દથી સલફરીક એસીડથી મારેલી ધાતુ કલોરાઈડ, શબ્દથી

મોરીયાટીક તથા નાઈટ્રીક એસીડમાં મારેલી ધાતુ ગીલીટ કરેલા દાગીનાને તૈયાર થયા પછી મશકલાથી પાલીશ કરવા જેવા દાગીના હોય તેને મશકલાથી પાલીશ કરવું. ગીલીટ કરવા પહેલાં દાગીનાને બરૂ પાલીશ તથા ગ્રાસથી પાલીશ અથવા લાલ રેતીથી પાલીશ કરી પછી ચીકાશ સાફ કરવા કેસ્ટીક સોડાના પાણીમાં ગરમ કરેલા હોય તેમાં બોળી થોડી વાર રહેવા દેવાથી ચીકાશ તરત સાફ થાય છે.

ત્રીજી ભૂમિકા

મીનાકારી કામનો હુન્નર અસલ આપણા દેશમાં જુના જમાનાથી ચાલતો આવે છે. જે વખતમાં આપણા દેશમાં તેજબ ન હતો ત્યારે મીનો શી રીતે બનાવતા હશે એ વિચાર સહેજ થાય છે. હવે મીનો મુળ કાચને ઓગાળી તેમાં તાંબાનો ખાર (સલફાઈટ ઓફ કોપર) મેળવવાથી લીલો મીનો થાય છે. તો તે જમાનામાં ભસ્મના રૂપમાં ધાતુ બનાવી મેળવતા હોવા જોઈએ. આપણા દેશમાં સીંધ તથા મારવાડ, પંજબ વિગેરે ભાગમાં દેશી મીના બનાવનાર હજી છે. હાલ વિલાયત, જર્મની, ફ્રાન્સ વિગેરે દેશોથી ઘણો જાતના મીશ્રીત કલરો આવે છે અને તે સસ્તા પણ પડે છે.

હવે મીનો કરવાની રીત આપણા દેશમાં માટીના વાસણ માંથી લઠી બનાવી તેમાં લાકડા સળગાવી તેની રવમાંથી તાપ કરતા, પણ હવે આજે ઇંગ્લીશ લડીઓ તથા સ્પીરીટના દીવાથી તથા પ્રાઈમસથી કામ થાય છે. કેટલાક લોકો દીવેલના દીવાથી પણ તાપ કરે છે. નીચેથી આંચ આપે, ઉપર ઝાળ લાગે નહીં તો ચાલે છે પણ પ્રાઈમસથી કામ ઠીક થાય છે. મીનો કરવામાં પહેલા મીનાને અકીકના ખલમાં અથવા સ્ટીલના ખલમાં વાટી નાંખી એક ચલાણીમાં નાંખી ચોકખા પાણીથી આંગળીઓ મસ-ળીને ઉપરનું પાણી કાઢી નાંખવું અને બીજું પાણી નાંખી પાછું મસળીને ઉપરનું પાણી નિતારી કાઢવું. એમ સાત, આઠ વખત

ધોવું. જ્યાં સુધી ધોણું પાણી નીકળે ત્યાં સુધી ધોયા કરવું અને પછી પાણી અંદર કોઈ પણ મેલાશ વગરનું દેખાય ત્યારે મીનો ધોવાયો એમ સમજવું પછી તેના પર ઢાંકણું ઢાંકી સખવું. કામના પ્રમાણમાં મીનો વાટવો. હંમેશ તાજે વાટેલો મીનો જ વાપરવો. મીનો વધારે વાંટી મુકેલો વાસી વાપરવાથી કામ સાફ થતું નથી. હવાના રજકરણથી મીનો ખરાબ થાય તો કામમાં ઝીણા ઝીણા કાણા જેવા છીદ્રો પડશે. હવે મીનો કરવાના કામને ઈંગ્રેવર કરેલું હોય તેને અરીઠાના પાણીથી સાફ ધોઈ નાંખી કલમે કરી ચુનો પુરવો અને પાણી ચુસાવવા સાફ બ્લાટીંગ પેપર અથવા ધોયલા કપડાની ગળીની અણીથી પાણી ચુસાવી પછી સ્પીરીટના દીવાથી અથવા પ્રાઈમસથી તાપ કરવો જે ત્રણ કલર પુરવા હોય તો પહેલા ટ્રાન્સપરન્ટ કલર એટલે પારદર્શક કલર પહેલાં પુરી પછી એપેક કલર પુરી પછી તાપ કરવો અને કારબન્ડમ સ્ટ્રીક એટલે પથરી, ખાસ મીનો ઘસવાની આવે છે તેણે ઘસવું પણ બધું ઘસી નાંખવું નહીં, થોડું બાકી રહે એટલે પછી તેને (ફ્લોરીક એસીડ) તેજબમાં સાફ કરી અરીઠાથી ધોઈ તાપ કરવો. ફ્લોરીક એસીડ રબરની શીશીમાં આવે છે તેને બીજા રબરના વાસણમાં અથવા ચાંદીના વાસણમાં થોડું પાણી ઉમેરી તેમાં તાપ કરતી વખતે થોડું લગાડી જરા સફેદ છારી આવે કે તુરત કડાડી ધોઈ નાંખી અરીઠાના પાણીથી વાળના બ્રસથી સાફ કરી પછી તાપ કરવો પછી એક નંબર તથા સુન નંબરની બર પટ્ટી મારી, પાત્રીશ કરી, સાફ કરી, તાપ કરી તેજબમાં (સલ્ફરીક એસીડ) નાંખવું અને પાત્રીશ કરવું.

હવે બંગડી જેવા કામમાં મીનો પુરી પછી સુકાઈ ખરી પડે એવો જ્યાં લય હોય ત્યાં મુગલાઈ જે દાણા થોડા પાણીમાં પલાળી તેની ચીકાશનું પાણી જે, ત્રણ ટીપા નાંખવું. વધારે નાંખવાથી કામ બગડી જશે. એ ચીકાશથી મીનો ખરશે નહીં. જ્યાં ચીકાશની જરૂર નહીં હોય ત્યાં બનતા સુધી વાપરવું નહીં. હવે તૈયાર કામને દોરા પાત્રીશ કરી મીનો કરેલા ભાગ પર

કાળા મખમલના કપડા લગાડેલી પાલીશ પટી આવે છે તેના પર જરા એટલ પાલીશ એટલે પિત્તળ પાલીશના મશાલાની ડબી એક આનાવાળી આવે છે તે પટી પર જરા લગાડી ઘસવાથી ધાતુ પાલીશ થઈ મીનને અડચણ આવતી નથી. અકીકની વડીથી પણ મીનાવાળા ભાગને પાલીશ કરાય છે.

બીજી રીત:—કલ્પની ભસ્મથી મીનો સારામાં સારો પાલીશ થાય છે. ઈંગ્લીશમાં ટીન ઓક્સાઈડ જેને કહે છે તે પાણીવાળો કરી બર સાથે લગાડી પાલીશ થાય અથવા આંગળા ઉપર લઈને ઘસવાથી પાલીશ થાય છે પછી તેને વાળના બ્રશથી અરીઠાના પાણીથી ઘોઈ સાફ કરવું. ચીકાસ વધુ જણાય તો પહેલાં સાબુના પાણીથી ઘોઈ પછી અરીઠાના પાણીમાં દાગીનાને સાફ કરી ચોકબા પાણીમાં ઘોઈ નાંખવો. કેટલાક દાગીનાને મીનો કર્યા પછી રંગ કરી પાલીશ કરાય છે (સુરોખાર ત્રણ તોલા, ફટકડી એક તોલો, મીઠું બે તોલા) એ બધાને વાટી ખુબ ઉકાળવું અને તેમાં તારથી બાંધી ઝબોળી કાઢી પાછું ઓપી અંદર ડુબાડી રંગ કરવો અથવા ગીલીટ કરી શકાય છે. (સુરોખાર ત્રણ તોલા, ફટકડી એક તોલો, મીઠું બે તોલા).

કેટલાક મીના નરમ હોય છે જે તેજબ સલફરીકમાં તૈયાર કર્યા પછી નાંખવાથી ઉપરની લાઈટ મરી જાય છે માટે એવા મીના વાપરવા નહીં અથવા આમલીના ઉકાળામાં ઉકાળી રંગ કરવો અને પાલીશ કરી લેવું. હવે કેટલાક મીના રાશી સોનામાં બગડી જાય છે તેને પહેલાં કીસ્ટલ કરવો એટલે સપેત ટ્રાન્સફર મીનો આછો કરી તેજબમાં સાફ કરી પછી લીલો મીનો થાય છે. એપેક મીના પણ રાશી ધાતુમાં બગડી જાય છે તો તેને પણ એપેકનો કીસ્ટલ આવે છે જે પહેલો પુરી પછી એપેક મીનો પુરવાથી મીનો સારો થાય છે. મીનાના નંબર ત્યાં ક્યાં ક્યાં મળે છે, ક્યાં ક્યાં સારા છે તે પાછળ મીના કામનું કોષ્ટક છે તેમાં જોઈ લેવું. જેમાં ચાંદી તથા સોનામાં વપરાતા મીનાના નંબરો જોવા. હવે મીના કામ તૈયાર કર્યા હોય એવા દાગીના જેમકે

એક કોટ બટન પર મીનો તૈયાર કરી ઉપર ચોકળા સોનામાંથી રૂલ પાંતરા પછી જેવી બારીક ડીઝાઈનો ટ્રીકસ થાય છે તે એ રીતે થાય છે કે પહેલા જે બતનું ડીઝાઈન બનાવવું હોય તે બતનો પંચ ઉપરના એક છેડે ઘસી તૈયાર કરી તેને ઇંગ્રેવર કરવો. પછી સોનાના પાતળા પતરાને કલાઈની ચાકી પર મુકી પેલો પંચ જે કયો હોય તે પંચ ઉપર મુકી હથોડી મારી કાપી નાંખવું એટલે તે ડીઝાઈન કપાઈ તૈયાર થાય છે, કલાઈમાંથી ઉંધુ ઠોકી ટીપી કહાડી પછી મીનાના ઉપર ચોકળું લવન્ડર ઓઈલ પછીથી લગાડવું અને પેલી ડીઝાઈન સોનાની કરી હોય તેને એક આશીવાળા હુથીયારને પાણીવાળું કરી ચાંટાડી ઉપર મુકી દેવું. જ્યાં જોઈએ ત્યાં ચાંટાડી દેવું. એક કામડાની સળીને થુંકવાળી કરી જરા લગાડો કે તરત હલકી વસ્તુ હોવાથી ચાંટી જાય પછી એને બટન પર મુકી દેવું અને સુકાવા દેવું અને પછી સામાન્ય ગરમીમાં સુકાવવું પછી ભઠ્ઠી કરવાથી મીનો ઓગળી પેલી સોનાની ડીઝાઈન ટ્રીકસ થઈ જાય છે.

જુના મીનાના કામ પાછા સુધારવા હોય તો તેમાં ચીકાશ હોવાથી મીનો બગડી જાય છે માટે કેસ્ટીક સોડામાં ઉકાળવો પછી પાછો જોઈતો મીનો પુરી તાપ કરવો અથવા ફ્લોરીક એસીડમાં નાંખી કાઢી નાંખી પાછો કરવો. મીનો કરવામાં સ્વચ્છતા જેટલી રાખવામાં આવે તેટલું કામ સારું થશે. પેઈન્ટીંગ ઇનેમલ આપણે ત્યાં ફરનાર કારીગર ઓછા છે પણ તેનું કારણ એ મીનો કરવામાં ડ્રોઈંગનું સારું જ્ઞાન હોય તેજ કરી શકે છે. આ કામની લાયક બારીક મીના વાટેલા વિલાયતી તૈયાર આવે છે તેને મેળવવાનું મીડીયમ એટલે એક બતનું ઓઈલ આવે છે અથવા લવન્ડર ઓઈલમાં મેળવાય છે પછી દાગીના પર ઓપેક વાઈટ મીનો કરેલો હોય તેના પર પીછીથી ડીઝાઈન કહાડવામાં આવે છે. એ ડીઝાઈનમાં મીનો દરેક રંગ પુરી પછી તેને હવાના રજકણ ન લાગે એવી જગ્યામાં સુકવવા મુકવામાં આવે છે પછી એક સ્પીરીટના લેમ્પથી એક પુટ ઉંચો સાધારણ ગરમ હવા

મળે એમ રાખવો. પછી તેને જરા નીચે મધ્ય ગરમી મળે એવી રીતે યુક્તિથી એમાંનું એઈલ સુકાઈ જાય પૂર્ણપણે પછી એને મરૂંશવાળી ભઠ્ઠીમાં તાપ આપવામાં આવે છે. સુકવવામાં જો કસર રહી જાય છે તો ભઠ્ઠીમાં ફેંક થઈ જાય છે એટલે રંગ ઉડી જાય છે. ભડકો થઈ કામ બગડી જાય માટે સાફ સુકાયા પછીથી ભઠ્ઠી કરવી જોઈએ. કરેલા કામ પર પાછો કીસ્ટલ એને કરવામાં આવે છે એટલે ટ્રાન્સફરન્ટવાઈટ મીનો બારીક પીછીથી લગાડી ભઠ્ઠી કરવામાં આવે છે જેથી કામ વાપરવામાં સારું પડે છે.

કલર પ્રોસેસ ધનેમલ કરવાની રીત:—

કલર પ્રોસેસ મીના રાશી સોનામાં તથા ચાંદીમાં પણ સારું કામ આપે છે અથવા કોઈ પણ ધાતુ પર કરવું હોય તો જેને ચાંદીનું ગીત્રીટ ગ્રેડે એવી ધાતુ પર ગીત્રીટ કરી પછી તે ઉપર મીનાના રંગ કરી શકાય છે. હવે આ કલરો હમારે ત્યાં હમો જાતે બનાવીએ છીએ અને કોઈ પણ કારીગર ભાઈને અમે આપીએ છીએ. જેની કીમત પાછળ આપવામાં આવી છે. આ એક પ્રવાહી કલર શીશીમાં આવે છે. જે પીછીથી ઈંગ્રેવર કરેલા કામ પર પુરવામાં આવે છે. જરા સુકાય કે પાછો પુરવો. વળી જરા થોડો દેખાય તો પાછો પુરવો. એ રીતે એક જાતનો કલર પહેલા પુરી તેને સુકાવા દેવો અને એક દીવસ સુકાવા દઈ તેને પાછળ એને માટે ભઠ્ઠીની રીત બતાવી છે તે જાતની ભઠ્ઠીમાં ગરમી આપવી પછી બીજા રંગ પુરવો કેમકે સાથે પુરવાથી એક બીજા રંગ એક બીજામાં ભળી જાય માટે પહેલા એક રંગ પાકે કે બીજો રંગ પુરવો અથવા રંગ પુરવા છેટાપણુ હોય કે આ એક ભાગથી બીજા ભાગમાં ઘણું અંતર છે તો સાથે પણ પુરી શકાય. હવે આ કલર પ્રવાહી આવે છે તેને એક નાની ચલાણીમાં કાઢી થોડી વાર ઉઘાડા રહેવાથી જાડા થઈ જાય છે પછી તેને પુરવાના કામમાં લેવા એટલે ઝટ પુરાઈ જાય. જે થી ત્રણ કલાક સુધીની મીઠી ગરમી આપવી પછી કાનસથી ઘસી પાછી ભઠ્ઠી

કરવી. બરોબર કલર પાકી જાય એટલે રેતીનાં કાગળથી પાલીશ કરી એને બરૂ પાલીશ કરી શકાય છે. બરૂ પાલીશ કરવામાં મસાલો ખાસ આવે છે તે હુમારા તરફથી મળશે તે બરૂ પર લગાડી પાલીશ કરી પછી સામી લેધરથી ખુબ લુછવું. જેમ સામી લેધરથી લુછશે તેમ ચાગકાટ વધુ અવશે. સામી લેધર પર પણ અજ મસાલાવાળું હોવું જોઈએ. ધાતુ પાલીશ કરવાના મસાલાએ આ કામ પાલીશ કરાય નહીં માટે જે દાગીનાને કલર પ્રોસેસ મીનો કરવો હોય તેને ઇથેવર બહુ ઉંડુ નહીં જોઈએ પછી એ જે દોરા પોલીશ વિગેરે તૈયાર કર્યા પછી કલરનું કામ કરવું.

હવે એની ભટ્ટી કેવી રાખવી તે વાત સમજાવેલી. તીજેરી આપણે વાપરીએ છીએ. દાગીના મુકવા એવા ઘાટમાં હોવી જોઈએ. હવે એ તીજેરીમાં એક બહારનું પડ અને એક અંદરનું પડ એ બે પડમાં મસાલો ભરવામાં આવે છે જેથી અંદરનું પડ વધુ ગરમ થાય નહીં અને દાગીનાને નુકશાન થાય નહીં. આપણે જે ભાગમાં મસાલો ભરવામાં આવે છે તે ભાગ ખાલી રખાવી નીચેથી નવ ઇંચ જેટલો તીજેરીનો નીચલો ભાગ છે તેને ગોળ કાપી અંદર પ્રાઈમસની વરાળ જાય એવું કરવું. એ એક લોખંડના ઇંચલાંડના સ્ટેન્ડ પર ઉંચી હોવી જોઈએ. ઉપલા ભાગમાં ભુંગળું છ ઇંચનું રાખવું તે ચારેક ઇંચ પહોળું અને તેને ઉપર ઢાંકણું બંધબેસ્તુ રાખવું. જેનું હમો ડીઝાઇન નંબર આપીશું તે જોઈ સમજાવેલું. ભટ્ટી વધારે ગરમ થઈ જાય તો ઉપલું ઢાંકણું ખુલ્લું કરી ગરમ હવા કાઢી નાંખવાથી ભટ્ટી થંડી થાય છે.

આ ભટ્ટીની નીચે પ્રાઈમસ મુકવામાં આવે છે અને તે ચાર ઇંચ નીચો. એની ગરમ હવા બધી ભટ્ટીની આજુબાજુ જઈ ભટ્ટીને ગરમી આપે છે. આંગણું ઢાંકણું સીંગલ પડનું ચાલશે. હવે આ ભટ્ટીમાં વચમાં એક પડહો રાખવો, જેમાં લોખંડનું પતરું અંદર કાણા પાડેલું, બહાર નીકળે એવું, જલવાવ કરે એવા ઢબમાં રાખવું. પછી જે દાગીનાને અંદર મુકવો હોય તે વચલા પડમાં પતરાના સ્ટેન્ડ બનાવી તેને લાગ કરી, અંદર મુકી ભટ્ટીનું બારણું

બંધ કરી દેવું. ભટ્ટી સાધારણ ગરમ પાણી આપણે નાહીએ એટલી ગરમ થાય એટલે આશરે એકસો દશ બાર ડીઘી જેટલી ગરમ થયા પછી પ્રાર્થનસ તદ્દન ઝીણું કરવો અને એને મીઠી ગરમી ત્રણ કલાક આપવાથી એ કલર પાકી જાય છે. બરૂ પાલીશ કરવામાં ચળકાટ સારો આવે તો સમજવું કે કલર બરાબર પાકી ગયો નહીં તો પાછી મીઠી ગરમી આપવી. બીજું સ્પીરીટની અસર એકદમ લગાડવાથી નહીં થાય તો બરાબર પાકી ગયો સમજવું.

વધારે વખત સ્પીરીટમાં રાખવાથી તો બગડશે અને પેટ્રોલમાં ધોવાથી સાફ થઈ જાય છે. પછી બરૂ પાલીશ કરવું હાથનું ગ્રેન્ડીંગ મશીન આવે છે તેમાં કપડાનું બરૂ લગાડી એનો મસાલાનો છેડો અડકાવવાથી એ બરૂને લાગી જશે પછી પાલીશ કરવું. એ કલરમાં લાલ, લીલો, બુલુ, કેશરી, ગુલાબી તથા કાળો એટલા કલર હુમારે ત્યાંથી મળશે. કેટલાક માણસો બજાર કલર તૈયાર લાવી અખતરા કરી ખાલી પૈસાની બરબાદી કરે છે. કેમકે જેમાં બગતા પદાર્થો લાખ તથા બેરબ જોવા પદાર્થો આવે છે તે કલરો તાપ સહન કરતાં નથી. તેમ બરૂ પાલીશમાં બગડી જાય છે.

આ હુમારા તરફથી જે કલરો વેચાય છે તે કલરો જેમ બરૂ પાલીશ કરો તેમ વધુ ચળકાટ આપે છે. હીસાબથી વધુ ગરમી આપવામાં આવે તો કાંણા પડે એ સંભવ બરો પણ રીતસર ગરમી આપવામાં આવે તો ઘણુંજ સાફ કામ થાય છે. તેમ સુકાવા દેવાથી વધુ તાપ સહન કરવાની શક્તિવાળો થાય છે. કામ કરતી વખતે કલર બીજા ભાગમાં કદાચ ગયો હોય તો તે ભટ્ટીમાં પાક્યા પછી કલમથી બહુજ સરળતાથી ઉખડી જાય છે. અને લાઈટ બગડતી નથી. એક રંગ પુરતી વખતે બીજા ભાગમાં તે કલર ગયો તો ફીકર નહીં. તેને પકાવી લીધા પછી કલમથી ઉખેડી નાંખી ત્યાં જે કલર પુરવો હોય તે પુરવો.

દાખલા તરીકે:— એક વીંટીના વચલા ભાગમાં પુરતાં બોર્ડરમાં કોઈ જગાપર ગયો તો તે પછી કાઢી બોર્ડરમાં બીજો કલર પુરવો.

હવે બોર્ડરમાં પુરતાં પાકેલા રંગપર જો કાંઈક તેની અસર થાય તો તે પછીથી ઘસવામાં નીકળી જાય છે. આપણે ચાલુ મીના-કામમાં જેમ કરીએ છીએ તે રીતે આને કાનસ સારી નવી પાલીશની હોય તેણે ઘમ્મી પછી એક નંબર તથા સુન નંબરનો કાગળ મારવો, પછી બર પાલીશ કરવું એટલે ચગકાટ સારો આવી જાય. હવે એના બરને લગાડવાનો મસાલો ચાલુ ધાતુ પાલીશ કરીએ તે નહીં પણ હમારે ત્યાંથી તે મળશે. તે બરને લગાડી પાલીશ કરવું. ધાતુને પાલીશ કરવાના મસાલાથી બગડશે, અને જોઈતી લાઈટ આવશે નહીં માટે એનો મસાલો જે ખાસ હુમો મોકલીએ તેનાથી પાલીશ કરવું. કદાચ કોઈ વખતે કામ ભૂલચૂકે બગડે અને કલર કાઢી નાંખવો પડે તો તપાવીને સાફ કરી નાંખવો. કોઈ ભાઈને ભટ્ટીની સમજ નહીં પડે તો હુમો ભટ્ટી પણ બનાવી મોકલી આપીશું. જેની સાઈઝ પ્રમાણે કીંમત લઈશું. મોટી ભટ્ટી રૂ. ૬૦ તથા તેનાથી નાનીના રૂ. ૪૦ થી ૫૦ સુધીના થાય છે. અથવા હુમો ડીઝાઈન આપીએ તે પ્રમાણે કોઈ કારીગરને સોંપી કરાવી શકાશે.

ખીજી એક રીત જેને સાધારણ કામ કરવું હોય અને ખરચ વધારે નહીં કરવો હોય તેણે બજારમાંથી ગેલ્વેનાઈઝના પતરાની પીપ જે આપણે અનાજ ભરવામાં ઉપયોગ કરીએ છીએ તેવી એક અડધો મણથી પાંજો મણ અનાજ માય એવી એક પીપ લાવી તેની નીચે છ ઈંચ ડાઈમેટર એટલે પહોળું બાકું પાડવું પછી પેલી પીપમાં અંદરના ભાગમાં છ ઈંચ ઉંચાઈ થાય એવું સાદું ગેલ્વેનાઈઝના પતરાનું ભુંગળું બનાવી પીપમાં બેસતું કરવું અને તેના પર ખીજું ગોળ પતર કાપી એની ઉપર રહે એવું બનાવી કાણું પાડવા. થોડેથોડે છેટે તે પતર મુકી એ પીપને એક લોખંડનો ત્રણ પાયાનો સ્ટેન્ડ કરાવી તેના પર પીપ મુકી નીચેની ગરમી પ્રાઈમસની આપવી. પીપમાં કાણુંવાળા પતરા પર ખીજ પતરા પર મુકેલા મીનાના દાગીના મુકી પીપનું ઢાંકણું બંધ કરવું. ભટ્ટી નીચેના આપેલા તાપથી ગરમ થાય એટલે પ્રાઈમસ નાનો

કરવો. પીપની નીચે પ્રાઈમસ ચાર ઇંચ નીચે રાખવો. ઝાળ એની અંદર ગરમ હવાના રૂપમાં જાય એમ પ્રાઈમસ ગોઠવવો. નીચેની પીપના હોલથી ત્રણ ચાર ઇંચ નીચે રાખવો. આ પ્રમાણેની યુક્તિથી પણ કલર પકાવી શકાશે.

ચોથી ભૂમિકા

હવે દરેક ધાતુ પર નકસીકામ વિષે વિચારીશું. એક તો કચ્છવર્કની નકસીને આપણા ઘણા ભાઈઓ જાણે છે. છતાં નકસીકામ કરનારો ડ્રોઈંગનું જ્ઞાન સાફ પ્રાપ્ત કર્યું હોય તોજ કામ સાફ કરી શકાય. જેવી નકસી કરવી હોય તેવી કાગળ પર કાઢતાં પહેલાં સારી રીતે શીખવું જોઈએ. પછી કાગળ પર કરેલી ડીઝાઈન એક પતરા પર જરા મીણથી વળગાડી ટાંકણાએ આંકી કાઢી ઉછાળકામ થાય છે. કલમથી કરનારે કલમનો અભ્યાસ તાંબાના પતરા પર પહેલાં કલમ ચલાવતાં શીખી આગળ વધવું. આ ધંધામાં સારા અનુભવી પુરૂષથી તાલીમ લેવી વધારે સારી છે.

ઈથ્રેવીંગકામ એ એક પ્રેક્ટીકલ જ્ઞાનનો વિષય છે એટલે સારા અનુભવી ગુરૂ પાસે રહી શીખવું જોઈએ એટલુંજ નહીં પણ વધારે જેમ અભ્યાસ થાય તેમ કામ સુંદર કરી શકાય છે. ઈથ્રેવીંગમાં ફોટાનું કામ તથા મોનોગ્રામ બ્લોક બનાવવાનું કામ વિગેરે લાઈનો તે તે કામના અનુભવીઓની સંગતથી વધારે વખત ન લાગતાં જલ્દી શીખાય છે. હવે કેટલાક કામ સાયન્ટીફીક રીતે એટલે તેજાથી ખવડાવી નકસીકામ કરી શકાય છે. ચાંદી, તાંબુ, પીત્તળ, કલાર્ક, કાંશું વિગેરે ધાતુઓના ઘાટ તથા પતરા વિગેરે પર નકસીકામ કરવું હોય તો પહેલાં તે દાગીનાને સાફ કરી જે જગ્યા પર નકસી કરવી હોય તે ભાગને જરા ગરમ કરી ચાકણું સફેદ મીણ લગાડવું. મીણ જરા કાગળ પર જાડું રહે એવી રીતે સરખી જગ્યા પર દાગીનો મુકવો અને ઠંડુ પડે એટલે એક આછો

સાદો કાગળ લઈ તેના પર પહેલાં નકસી જે કરવી હોય તે સીસાપેનથી માપ પ્રમાણે કરી પછી પેલા મીણવાળા ભાગ પર કાગળ ધીમેથી ચોંટાડી દેવો અને સીસાપેન બારીક છોટી આણી વડે કરેલા ડોઝંગને સીસાપેનથી પાછું ધીમેથી ખસરી જવું, એટલે મીણુ પર અંકાઈ જશે. પછી કાગળ કાઢી નાંખી મીણુ પર અંકાયેલા ભાગને હોદડરકલમ બારીક વડે મીણુ તેટલા ભાગમાંથી કાઢી નાંખવું અને કામડીની બારીક કલમ બનાવી તે વડે મીણુ સાફ લુંછી કલમથી સફાઈબંધ જેટલો ભાગ ખવડાવવો હોય તેટલા ભાગનું મીણુ બસબસ કાઢી નાંખવું.

પછી એક નાની ચલાણીમાં તેજબ નાઈટ્રીક એસીડ એક ભાગ તથા મોરીઆટ્રીક એસીડ બે ભાગ મેળવવું એટલે એને અંગ્રેજીમાં ક્લોરાઈડ અથવા એકવારીઝીઆ કહે છે. આ તેજબ બેડ મેળવ્યા પછી એક દીવાસળીના છેડાના ભાગ પર જરા ૩ લપેટી તે તેજબમાં બોળી પેલા કોતરેલા ભાગ પર લગાડવું. દીવાસળીની આખીથી તેજબ રીતસર ઉપર લગાડવો એટલે અંદર પરપોટા થઈ ધાતુ ખવાવા માંડશે. વધારે ઉંડું કરવું હોય તો બીજી વખત લગાડવું, ત્રીજી વખત લગાડવું. અને પછી તે દાગીનો પાણીમાં ધોઈ નાંખી મીણુ લુંછી નાંખવું. ધ્યાન રાખવા જેવું એ છે કે તેજબ લગાડ્યા પછી પા કલાકથી અડધો કલાક સુધી તેને સરખી જગ્યામાં મુકી રાખવું. આ રીતે ઘણી ધાતુ પર નકસીકામ થાય છે.

કાચ જેવા પદાર્થને ખવાડવું હોય તો ક્લોરીક એસીડ અને ધાતુ ખવાડવી હોય તો આ બે જાતના તેજબના મીશ્રણથી ખવાય છે. મીણુ લગાડવાની રીત પ્રમાણે બ્લેકજપાન કાળો આવે છે તે પીંછીથી લગાડી બાકીના ભાગને ખવડાવી શકાય છે. મીણુ તથા બ્લેકજપાન બંને વસ્તુ એસીડપ્રુફ હોવાથી ચાલી શકે છે. હવે ખવડાવેલા ભાગમાં કોઈપણ જાતનો કલર પુરવો હોય તો તે પુરી શકાય છે. બીજું આ ઉપલા ક્લોરાઈડ એટલે બંને તેજબના મીશ્રણથી. ડેડ પાલીશ થાય છે અને તેની રીત એ છે કે જેટલા ભાગને ડેડ પાલીશ કરવું હોય તેટલા ભાગને કોરો રાખી બાકીના

ભાગને ખલેકજાપાન પીંછીથી લગાડવું. કેઈ જગ્યાએ વધતું ઓછું લાગી જાય તો સુકાયા પછી કલમથી તેટલો ભાગ કાઢી નાંખી પછી તે ભાગ પર તેજાબ દીવાસળીના છેડે ૩ લપેટી તેનાથી તેજાબ લગાડી પાંચ મીનીટમાંજ ઘોઈ નાંખવું અને તેને પોટાસ સાઈનેડના પાણીમાં બોળી પછી સારા પાણીએ ઘોઈ નાંખી કામના પ્રમાણમાં દરેક ધાતુ પર સ્ટ્રોંગ એસીડથી ડેડ પાલીશ થાય છે. પણ પાછું તેને પોતાના અસલ રૂપમાં ધાતુને રંગવા તેજાબનો ભાગ સાઈનેડથી દુર થાય છે. માટે તેમાં અથવા કેટલીક ધાતુ આમલીના પાણીમાં પણ રાખવાથી સાફ ઉજળી થાય છે.

ગીલીટનું પાણી અથવા પોટાસ સાઈનેડનું સાદુ પાણીમાં વસ્તુ જરાવાર બોળી રાખો એટલે તેજાબ ખવાય જાય છે અને ધાતુ પોતાના અસલ રંગ જેવી થાય છે. જે ધાતુ પર એસીડ જલ્દી કામ કરે તો તેને થોડીવારમાં ઘોઈ નાંખવો. જે ધાતુમાં વાર લાગે તો તેને તે પ્રમાણે વધુ વખત રહેવા દેવું. દરેક કામ બુદ્ધિપૂર્વક કરવાથી સાફ થશે. હવે આ ક્ષેત્રોમાંથી અડીઓ પણ કરી શકાય છે. તેની વિગત સરખી સપાટીમાં કરવાનું જેટલું કામ હોય તો તે સાફ થાય છે. એક સ્ટીલના ટુકડાને કાનસથી ઘસી પાલીશ કરી, તેને જરા ગરમ કરી, મીણુ લગાડી ઠંડુ પાડવું, પછી જે જાતની અડી કરવી હોય તે જાતની ડીઝાઈન કાગળ પર પહેલાં તૈયાર કરી તે કાગળ ચોઢી તેના પર પેન્સીલથી પાછું ખસરી જવું. એટલે મીણુ પર આંકા પડી જશે અને તે આંકાયેલા ભાગને કલમથી કાઢી નાંખી તેમાં નાઈટ્રીક એસીડ તથા મોરીઆટ્રીક એસીડના ઉપર ખતાવેલા એસીડને દીવાસળીના છેડે ૩ લગાડી એક નાની ચલાણીમાં તેજાબ રાખી તેમાંથી ટીપુંટીપું અંદર છાંટવું એટલે લોખંડ ખવાવા માંડશે. જેટલું ઊંડું કરવું હોય તે પ્રમાણે વધુ વખત રાખવું, તે બીજી વખત, ત્રીજી વખત એમ તેજાબના ટીપાં નાંખવા. તૈયાર થઈ રહે એટલે ઘોઈ નાંખવું. હાથે તેજાબ લાગે નહીં તે વાત ધ્યાન રાખી કરવું. એ રીતે સ્ટીલમાં અથવા દરેક ધાતુમાં સફાઈપૂર્વક થશે.

દેવોની મૂર્તિઓ ભરતલ થાય છે તેની સમજ:—

મૂર્તિઓના કામ કાચખીમાં નહીં ભરાય એવા હોય તેને બનાવવા માટે મીણુ સાફ ચોકળું લઈ તેને ગરમ કરી તેમાં થોડો ચાક મેળવવો અને સાધારણ સખત થાય એમ કરવું. પછી સોનું ચાંદી ગાળવા અસલ માટીમાં રૂ નાંખી અથવા કપડું બાળી રાખ નાંખી માટી ફાટે નહીં એવી કેળવી તે માટીનો લોંદો લઈ તેને ગોળ કરી પછી ચપટો રોટલા જેવો બનાવી તેના પર મીણુની મૂર્તિ કરવી હોય તેનું ઓઠું બનાવવું, જેમ માટીના પુતળા કરે છે તેમ કારીગરે મીણુનું પુતળું જે જાતનું જોઈએ તેવું હાથથી બનાવવું અને પછી તેના આબુઆબુના ભાગમાં પછી જે કેળવેલી માટી હોય તે લગાડવી અને ઉપર માથાનો ભાગ થોડો બાકી રાખી ઉપરથી રસ રેડવા જેવો ખાટો રહે એ રીતે બધી માટી લગાડી તે ગોળાને સુકાવા દેવું. ત્રણ ચાર દીવસે સુકાઈ જાય ત્યારે ગરમ કરી મીણુ કાઢી નાંખી તેમાં જે ધાતુની મૂર્તિ ભરવી હોય તેનો રસ કરી તેમાં રેડવો. ધાતુ જરા વધારે રાખવી. બરાબર સુકાયા વગર ગરમ કરવાથી અંદર ફાટ પડી જાય છે માટે તે વાત લક્ષમાં સખવા જેવી છે. પછીથી તે માટીના ગોળાને ભાંગી અંદર ભરાયેલી મૂર્તિ કાઢી લઈ કાનસથી ઘસી ચીતરી તૈયાર કરવી. આ રીતે મીણુના ઓઢાઓ સારા બનાવનાર કારીગર સાફ કામ કરી શકે છે.

પાંચમી ભૂમિકા

આ પાંચમી ભૂમિકામાં સોનું, ચાંદી, તાંબુ, પીત્તળ, કદાઈ, પ્લેટીનમ વિગેરે ધાતુઓ કારીગરના વપરાસમાં આવતી હોવાથી તે વિષે વિચારીશું. સોનું મેળવવા તાંબુ તથા ચાંદી ચોકળા મળી શકે છે તે બધા કારીગર ભાઈઓ જાણે છે એટલે તે વિષે વધારે કહેવાની જરૂર નથી.

એક અખતરારૂપે સોનાની ભસ્મ બનાવવાની વિધી લખું છું. ચોકખું સોનું પાટલો સો ટચનું લઈ તેને આપણી રીત પ્રમાણે ખડી, માટી, ગેરૂ તથા મીઠું લગાડી તપાવી કાઢવાથી શુદ્ધ થાય છે. ચારથી પાંચ વખત આમ તપાવવા અથવા ખડી મીઠાનો તાપ કલાક બે કલાકનો આપવો એટલે શુદ્ધ થઈ જશે. હવે શુદ્ધ કરેલા સોનાને વરખ બનાવી કામમાં લેવાય તથા કાનસથી વહેર કરી કામમાં લેવાય. અને ત્રીજી રીત:- મોરીયાટીક એસીડ બે ભાગ તથા નાઇટ્રીક એસીડ એક ભાગમાં પતરા બનાવી તેને કાચના વાસણમાં ઓગાળવાથી સોનાની તેજબથી પહેલાં ભસ્મ બનાવી લેવી પછી તેને લીંબુનો રસ નાંખી ઘુંટી તેમાં બમણો ગંધક મેળવી વાટી એક કોડીઆમાં સમ્પુટ કરી, છાણાની ભટ્ટી કરી તેમાં તાપ આપવો. આ પ્રમાણે કર્યા પછી તુળસીના રસની ભાવના આપી અંદર પારો શુદ્ધ કરેલો નાંખી ઘુંટી ભટ્ટી કરતા જવું. એમ દશ બાર ભટ્ટીએ સૂવર્ણ ભસ્મ તૈયાર થઈ જશે. ઉપર સોનામાં લીંબુનો રસ નાંખી પારો શુદ્ધ કરેલો સમભાગે મેળવી દેવો. પારો ગંધકના યોગથી અને પછી તુળસીના રસના યોગથી સોનાની ઉત્તમ પ્રકારની ભસ્મ બનશે.

ગુણ:- સોનાની ભસ્મ સેવન કરવાથી ક્ષય, મંદાગ્નિ, શ્વાસ, ખાંસી, અરૂચી, પાંડુરોગ, વિષવિકાર, સંગ્રહણી, નબળાઈ, ઉન્માદ, દુષ્ટ, જીર્ણજ્વર, ત્રિદોષજ્વર, મગજની કમજોરી, ઓજસ, કાન્તી આયુષ્ય બુદ્ધિ, મેઘા, વાણીવય, સર્મતી વિગેરેની વૃદ્ધિ થાય છે. સ્ત્રી, પુરૂષ, બાળકો સર્વ કોઈ તેના સેવનથી રોગમૂક્ત થઈ નવજીવન પ્રાપ્ત કરે છે. અનુપાન:- ઘી, માખણ, મધ. પરેજી:- ગરમ દાહ કરનારા ખાટા અને તેલવાળા પદાર્થો ખાવા નહીં. આવી ઉત્તમ ઔષધી કારીગર બનાવી શકે છે. અને તેનો પોતે લાભ લઈ જગતને પણ આપી શકે છે.

સાજું હોય શરીર તો, સધળી વાતે સુખ;
નહીં તો ધન ધરમાં છતાં, દિનદિન પ્રત્યે દુઃખ.

ચાંદીની ભસ્મ બનાવવાની રીત:—

પ્રથમ ચોકખી ચીનાઈ ચાંદીના પાતળા પતરા બનાવી તેને તપાવીને લીંબુનો રસ તથા ટંકણુ ખારનું પાણી કરી તેમાં છાંટવું. તપાવી તપાવી દશ પંદર વખત છાંટવાથી શુદ્ધ થાય છે પછી તેને ચોકખા ગરમ પાણીથી ઘોઈ નાંખી પછી તેના ચારપાંચ આંગળના કટકા કરી તૈયાર રાખવા. હવે શુદ્ધ હળતાલ લઈ તેને લીંબુના રસમાં વાટી તેનો પતરાપર લેપ કરી સુકાયા પછી એક માટીના મોટા કેળીઆ જેવું વાસણ લઈ નીચે ગંધક વાટેલો પાથરી પતરા સુકતાં જવું અને ઉપર ગંધકનો ખારીક પાઉડર પાથરી પછી સમ્પુટ કરી માટી પલાળી કકડાંને જોળી તેના પર લપેટી કપડ માટી કરી ભટ્ટી કરવી. એવી ચૌદ ભટ્ટી આપવાથી ચાંદીની ઉત્તમ ભસ્મ થાય છે. ગુણ નીચે પ્રમાણે:—

ચાંદીની ભસ્મ વાતહર તથા અપસ્માર, હીસ્ટીરીઆ, ઉદરરોગ, મગજના દર્દો, પાંડુ, અર્સ, ગુદમ, રક્તપીત, ખાંસી, ક્ષય, જીનો પ્રમેહ, બરલ અને વાત વ્યાધીમાં ઘણું સાફ કામ આપે છે. માત્રા— અડધો વાલ ધી, આમળાનો મુરખો, સતાવરી, અવળાઈ, અથવા ધી, સાકેર ને એલચી વિગેરે બુદ્ધિ પ્રમાણે જુદાજુદા અનુપાનથી ઘણા રોગો મટાડે છે.

પરેણ:— તેલ, મરચું, હીંગ, ખટાસ, બહુ મીઠાવાળા પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો. આ પ્રમાણે બીજા વૈદકગ્રંથોમાં તમામ જ્ઞાતની ધાતુના દવા તવીકે ઉપયોગ કરવાના અખતરા જાણી શકાય છે. અને તેનો લાભ મેળવી શકાય. શુદ્ધ સરળ ગુજરાતી ભાષામાં હાલ વૈદિકગ્રંથ ઘણા બહાર પડ્યા છે, જેમાંથી ઘણું જાણવાનું મળે છે.

એક નર ને સો હુન્નર.

મનુષ્ય પ્રાણી સર્વ પ્રાણીમાં શ્રેષ્ઠ છે. એને પ્રભુએ બુદ્ધિ આપી સ્વતંત્ર બનાવ્યો છે. ધારેલા કાર્યો કરી શકવાનું સામર્થ્ય મનુષ્ય શરીરમાં છે. અનેક યંત્રો, તાર, ટેલીફોન, રેડીઓ, વાયરલેસ વિગેરેની શોધ કરી અશક્ય વસ્તુને શક્ય કરનાર મનુષ્ય પ્રાણી છે.

પુરૂષાર્થ વડે હરેક પ્રકારની સીધી મેળવતો હોવાથી પુરૂષ કહેવાયો.

પશુકી પનૈયા બનત હય, નરકા કરજી ન હોય;

પણ નર કરજી જો કરણી કરે તો, નરકા નારાયણ હોય.

અર્થાત:- પુરૂષાર્થ વડે પરમપદ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થાય તો પછી માયીક પદાર્થના તો હીસાબજ શું? પણ પુરૂષાર્થ કેવો હોવો જોઈએ એ વિષે એક દ્રષ્ટાંત આપું છું:—

પ્રોફેસર એડીસન જેણે ફોનોગ્રાફ તથા વિદ્યુતશક્તિના અનેક યંત્રો શોધ્યા. તેમનું જીવનચરિત્ર સંબંધી એક માસીકમાં વાંચેલી વાતનો દાખલો આપું છું. એમની ઉંમર વર્ષ પચાસથી બાવન વર્ષની થઈ ત્યારે એમના સગાંજાલાઓએ તથા મિત્રોએ એમને આગ્રહ કર્યો કે તમારે લગ્ન કરવા જોઈએ. પ્રોફેસર એડીસન ધંધામાં શોધખોળ, નવાનવા અખતરામાં એટલા બધા તનમય રહેતા કે કારખાનામાં દરેક કામ જાડુ વાળવાથી તે છુટ પાડીશ સુધીનું પણ વિદ્યુતશક્તિ પાસે કામ લેવું. જ્યાં બસો માણસની જરૂર ત્યાં એક માણસ વિદ્યુતશક્તિથી કામ કરી શકે એવીએવી શોધોમાં મશગુલ હોવાથી એમને લગ્ન કરવા સંબંધી વિચાર થતા નહીં. પણ સગાંજાલાના આગ્રહથી પછી સંમતી આપી એટલે તે દેશના રીવાજ પ્રમાણે જાહેર ખજાનમાં છપાવ્યું. આથી એમને એકસો એક સ્ત્રી પરણવા તૈયાર થઈ અને તેમના ફોટા એમનાપર આવ્યા. એમના મહેતાજીએ આ ફોટા લઈ શેઠ પાસે હાજર થઈ કહ્યું કે ટપાલમાં ફોટા આવેલા છે આપને જે સ્ત્રી પ્રસન્ન હોય તેનાપર લખી દઈએ.

ત્યારે એડીસન સાહેબે કહ્યું કે એકએક મિનિટ એકએક ફોટાને જોતા જાય તો મારી એકસોને એક મિનિટ નકામી જાય માટે પહેલાં જે ફોટો હાથમાં આવે તેને લખી દો. મહુતાએ તે પ્રમાણે લખી દીધું. લગ્નના દિવસે ગ્રંથમાં (એટલે લગ્ન કરવાનું એક સ્થાન મંદિર ત્યાં) બધા એકઠા થયા પણ આ ભાઈ સાહેબને ભાન નહીં કે આજે મારા લગ્ન છે! સગાંજાલાએ જઈને કહ્યું કે

આ તમે શું કરો છો ? ત્યાં બધા એકઠા થઈ રહ્યા છે અને તમે તો હજી કાંઈને કાંઈ કામજ કર્યા કરો છો. ચાલો, એમ કહી એમને લઈ ગયા. લગ્ન કરાવ્યા પછી બાઈને રહેવાને માટે બંગલો તથા જોઈતા સાધનો આપ્યા, પણ આ ભાઈ કારખાનું છોડીને એક મિનિટ કાંઈ જાય નહીં. છેવટે બાઈને કારખાને આવી એની સાથે રહેવું પડ્યું, અને યોગી કહેવાય. ઉપરના દાખલાથી ફક્ત સાર લેવાનો છે કે મનુષ્ય પોતાના ચિત્તને સ્થિર કરી કોઈપણ પુરુષાર્થ કરે તો તે સિદ્ધિ મેળવે. પણ જેનું ચિત્ત હાલમટોલ જ્યાંને ત્યાં ફાંફા મારતું હોય તે એક પણ વાત સિદ્ધ ન કરી શકે. આ ઉપર એક કવિએ લખ્યું છે:—

વાડી વગોવી વાંદરે, અને કોશીએ વગોવ્યાજ રામ;

પણ ભુંડી નારે ધણી વગોવ્યો, ધના પટેલે વંઠ્યજ ગામ.

મનુષ્ય શરીરરૂપી વાડી તેમાં મન વાંદરારૂપ એટલે આ ડાળીએથી આ ડાળીએ એમ કુદીકુદીને વાંદરો જેમ જીવન ગાળે તેમ અનેક પ્રકારના સંકલ્પ કર્યા કરે, એકમાં પણ સ્થિરતા નહીં એવું ચંચળ મન મનુષ્ય શરીરરૂપી વાડીનું વગોણું કરાવે છે. કોશ હાંકનાર જેમ આવે રામ જાયે રામ પણ રામ શું તે સમજે નહીં તેમ આ અન્નમય કોશ, પ્રાણમય કોશ, મનોમય કોશ, આનંદમય કોશમાં રહેનાર હોવાથી કોશીઓ કહેવાય તે રામરામ કહે છે પણ સમજતો નથી અને રામનામનું વગોણું કરાવે છે. ભુંડી સ્ત્રીએ ધણી વગોવ્યો એટલે મનની બે સ્ત્રી એક નિર્વતી અને એક પ્રવતી. અર્થાત:— એક સદ્વૃત્તિ અને એક અસદ્વૃત્તિ એવી અસદ્વૃત્તિ વડે જે કામ થાય છે તેમાં પણ મનુષ્યનું વગોણું.

હવે શરીરમાં દશ ઇન્દ્રિય પણ જીલને ખાવાનો શોખ ને કાનને સાંભવાનો શોખ, આંખને જોવાનો શોખ એમ બધી ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયોમાં મોહિત થાય તો માણસ વંઠી ગયો એમ કહેવાય. દરેક વસ્તુ પ્રમાણમાં સારી હોય છે. તેમ માણસનું મન વાંદરા જેવું એટલે ચંચળ હોય છે ત્યાંસુધી એનો એક પણ

એક અખતરારૂપે સોનાની ભસ્મ બનાવવાની વિધી લખું છું. ચોકખું સોનું પાટલો સો ટચનું લઈ તેને આપણી રીત પ્રમાણે ખડી, માટી, ગેરૂ તથા મીઠું લગાડી તપાવી કાઢવાથી શુદ્ધ થાય છે. ચારથી પાંચ વખત આમ તપાવવા અથવા ખડી મીઠાનો તાપ કલાક જે કલાકનો આપવો એટલે શુદ્ધ થઈ જશે. હવે શુદ્ધ કરેલા સોનાને વરખ બનાવી કામમાં લેવાય તથા કાનસથી વહેર કરી કામમાં લેવાય. અને ત્રીજી રીત:- મોરીયાટીક એસીડ જે ભાગ તથા નાઈટ્રીક એસીડ એક ભાગમાં પતરા બનાવી તેને કાચના વાસણમાં ઓગાળવાથી સોનાની તેજબથી પહેલાં ભસ્મ બનાવી લેવી પછી તેને લીંબુનો રસ નાંખી ઘુંટી તેમાં બમણો ગંધક મેળવી વાટી એક કોડીઆમાં સમ્પુટ કરી, છાગ્રાની ભટ્ટી કરી તેમાં તાપ આપવો. આ પ્રમાણે કર્યા પછી તુળસીના રસની ભાવના આપી અંદર પારો શુદ્ધ કરેલો નાંખી ઘુંટી ભટ્ટી કરતા જવું. એમ દશ બાર ભટ્ટીએ સૂવર્ણ ભસ્મ તૈયાર થઈ જશે. ઉપર સોનામાં લીંબુનો રસ નાંખી પારો શુદ્ધ કરેલો સમભાગે મેળવી દેવો. પારો ગંધકના યોગથી અને પછી તુળસીના રસના યોગથી સોનાની ઉત્તમ પ્રકારની ભસ્મ બનશે.

ગુણ:- સોનાની ભસ્મ સેવન કરવાથી ક્ષય, મંદાગ્નિ, શ્વાસ, ખાંસી, અરૂચી, પાંડુરોગ, વિષવિકાર, સંઘ્રહણી, નબળાઈ, ઉન્માદ, દુષ્ટ, જીર્ણવર, ત્રિદોષજ્વર, મગજની કમજોરી, ઓજસ, કાન્તી આયુષ્ય બુદ્ધિ, મેઘા, વાણીવય, સર્મતી વિગેરેની વૃદ્ધિ થાય છે. સ્ત્રી, પુરૂષ, બાળકો સર્વ કોઈ તેના સેવનથી રોગમૂકત થઈ નવજીવન પ્રાપ્ત કરે છે. અનુયાન:- ઘી, માખણ, મધ. પરેજી:- ગરમ દાહ કરનારા ખાટા અને તેલવાળા પદાર્થો ખાવા નહીં. આવી ઉત્તમ ઔષધી કારીગર બનાવી શકે છે. અને તેનો પોતે લાભ લઈ જગતને પણ આપી શકે છે.

સાજું હોય શરીર તો, સધળી વાતે સુખ;
નાહીં તો ધન ધરમાં છતાં, દિનદિન પ્રત્યે દુઃખ.

ચાંદીની ભસ્મ બનાવવાની રીત:—

પ્રથમ ચોકળી ચીનાઈ ચાંદીના પાતળા પતરા બનાવી તેને તપાવીને લીંબુનો રસ તથા ટંકણુ ખારનું પાણી કરી તેમાં છાંટવું. તપાવી તપાવી દશ પંદર વખત છાંટવાથી શુદ્ધ થાય છે પછી તેને ચોકળા ગરમ પાણીથી ઘોઈ નાંખી પછી તેના ચારપાંચ આંગળના કટકા કરી તૈયાર રાખવા. હવે શુદ્ધ હળતાલ લઈ તેને લીંબુના રસમાં વાટી તેનો પતરાપર લેપ કરી સુકાયા પછી એક માટીના મોટા કોળીઆ જેવું વાસણ લઈ નીચે ગંધક વાટેલો પાથરી પતરા મુકનાં જવું અને ઉપર ગંધકનો ખારીક પાઉડર પાથરી પછી સમ્પુટ કરી માટી પલાળી કકડાંને ગોળી તેના પર લપેટી કપડ માટી કરી ભડી કરવી. એવી ચૌદ ભડી આપવાથી ચાંદીની ઉત્તમ ભસ્મ થાય છે. ગુણ નીચે પ્રમાણે:—

ચાંદીની ભસ્મ વાતહર તથા અપસ્માર, હીસ્ટીરીઆ, ઉદરરોગ, મગજના દર્દો, પાંડુ, અર્સ, ગુદમ, રક્તપીત, ખાંચી, ક્ષય, જીનો પ્રમેહ, ખરલ અને વાત વ્યાધીમાં ઘણું સાફ કામ આપે છે. માત્રા— અડધો વાત્ર ઘી, આમળાનો મુરખો, સતાવરી, અવળાઈ, અથવા ઘી, સાકેર ને એલચી વિગેરે બુદ્ધિ પ્રમાણે જુદાજુદા અનુપાનથી ઘણા રોગો મટાડે છે.

પરેજી:— તેલ, મરચું, હીંગ, ખટાસ, બહુ મીઠાવાળા પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો. આ પ્રમાણે બીજા વૈદકગ્રંથોમાં તમામ જાતની ધાતુના દવા તવીકે ઉપયોગ કરવાના અખતરા જાણી શકાય છે. અને તેનો લાભ મેળવી શકાય. શુદ્ધ સરળ ગુજરાતી ભાષામાં હાલ વૈદિકગ્રંથ ઘણા બહાર પડ્યા છે, જેમાંથી ઘણું જાણવાનું મળે છે.

એક નર ને સો હુન્નર.

મનુષ્ય પ્રાણી સર્વ પ્રાણીમાં શ્રેષ્ઠ છે. એને પ્રભુએ બુદ્ધિ આપી સ્વતંત્ર બનાવ્યો છે. ધારેલા કાર્યો કરી શકવાનું સામર્થ્ય મનુષ્ય શરીરમાં છે. અનેક યંત્રો, તાર, ટેલીફોન, રેડીઓ, વાયરલેસ વિગેરેની શોધ કરી અશક્ય વસ્તુને શક્ય કરનાર મનુષ્ય પ્રાણી છે.

પુરૂષાર્થ વડે હરેક પ્રકારની સીધી મેળવતો હોવાથી પુરૂષ કહેવાયો.

પશુકી પનૈયા બનત હય, નરકા કરછુ ન હોય;

પણુ નર કરછુ જો કરણી કરે તો, નરકા નારાયણ હોય.

અર્થાત:- પુરૂષાર્થ વડે પરમપદ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થાય તો પછી માયીક પદાર્થના તો હીસાબજ શું? પણુ પુરૂષાર્થ કેવો હોવો જોઈએ એ વિષે એક દ્રષ્ટાંત આપું છું:—

પ્રોફેસર એડીસન જેણે ફોનોગ્રાફ તથા વિદ્યુતશક્તિના અનેક યંત્રો શોધ્યા. તેમનું જીવનચરિત્ર સંબંધી એક માસીકમાં વાંચેલી વાતનો દાખલો આપું છું. એમની ઉંમર વર્ષ પચાસથી બાવન વર્ષની થઈ ત્યારે એમના સગાંવડાલાઓએ તથા મિત્રોએ એમને આગ્રહ કર્યો કે તમારે લગ્ન કરવા જોઈએ. પ્રોફેસર એડીસન ધંધામાં શોધખોળ, નવાનવા અખતરામાં એટલા બધા તનમય રહેતા કે કારખાનામાં દરેક કામ ઝાડુ વાળવાથી તે છુટ પાડીશ સુધીનું પણુ વિદ્યુતશક્તિ પાસે કામ લેવું. જ્યાં બંસા માણસની જરૂર ત્યાં એક માણસ વિદ્યુતશક્તિથી કામ કરી શકે એવીએવી શોધોમાં મશગુલ હોવાથી એમને લગ્ન કરવા સંબંધી વિચાર થતા નહીં. પણુ સગાંવડાલાના આગ્રહથી પછી સંમતી આપી એટલે તે દેશના રીવાજ પ્રમાણે જાહેર ખબરમાં છપાવ્યું. આથી એમને એકસો એક સ્ત્રી પરણવા તૈયાર થઈ અને તેમના ફોટા એમનાપર આવ્યા. એમના મહેતાજીએ આ ફોટા લઈ શેઠ પાસે હાજર થઈ કહ્યું કે ટપાલમાં ફોટા આવેલા છે આપને જે સ્ત્રી પ્રસન્ન હોય તેનાપર લખી દઈએ.

ત્યારે એડીસન સાહેબે કહ્યું કે એકએક મિનિટ એકએક ફોટાને જોતા જાય તો મારી એકસોને એક મિનિટ નકામી જાય માટે પહેલાં જે ફોટો હાથમાં આવે તેને લખી દો. મહુતાએ તે પ્રમાણે લખી દીધું. લગ્નના દિવસે ચર્ચમાં (એટલે લગ્ન કરવાનું એક સ્થાન મંદિર ત્યાં) બધા એકઠા થયા પણુ આ ભાઈ સાહેબને ભાન નહીં કે આજે મારા લગ્ન છે! સગાંવડાલાએ જઈને કહ્યું કે

આ તમે શું કરો છો? ત્યાં બધા એકઠા થઈ રહ્યા છે અને તમે તો હજી કાંઈને કાંઈ કામજ કર્યા કરો છો. ચાલો, એમ કહી એમને લઈ ગયા. લગ્ન કરાવ્યા પછી બાઈને રહેવાને માટે બંગલો તથા જોઈતા સાધનો આપ્યા, પણ આ ભાઈ કારખાનું છોડીને એક મિનિટ કાંઈ જાય નહીં. છેવટે બાઈને કારખાને આવી એની સાથે રહેવું પડ્યું, અને યોગી કહેવાય. ઉપરના દાખલાથી ફક્ત સાર લેવાનો છે કે મનુષ્ય પોતાના ચિત્તને સ્થિર કરી કોઈપણ પુરુષાર્થ કરે તો તે સિદ્ધિ મેળવે. પણ જેનું ચિત્ત હાલમહાલ જ્યાંને ત્યાં ફાંફા મારતું હોય તે એક પણ વાત સિદ્ધ ન કરી શકે. આ ઉપર એક કવિએ લખ્યું છે:—

વાડી વગોવી વાંદરે, અને કોશીએ વગોવ્યાજ રામ;

પણ ભુંડી નારે ધણી વગોવ્યો, ઘના પટેલે વંઠયુજ ગામ.

મનુષ્ય શરીરરૂપી વાડી તેમાં મન વાંદરારૂપ એટલે આ ડાળીએથી આ ડાળીએ એમ કુટીકુટીને વાંદરો જેમ જીવન ગાળે તેમ અનેક પ્રકારના સંકલ્પ કર્યા કરે, એકમાં પણ સ્થિરતા નહીં એવું ચંચળ મન મનુષ્ય શરીરરૂપી વાડીનું વગોણું કરાવે છે. કોશ હાંકનાર જેમ આવે રામ જાયે રામ પણ રામ શું તે સમજે નહીં તેમ આ અન્નમય કોશ, પ્રાણમય કોશ, મનોમય કોશ, આનંદમય કોશમાં રહેનાર હોવાથી કોશીએ કહેવાય તે રામરામ કહે છે પણ સમજતો નથી અને રામનામનું વગોણું કરાવે છે. ભુંડી સ્ત્રીએ ધણી વગોવ્યો એટલે મનની જે સ્ત્રી એક નિર્વતી અને એક પ્રવતી. અર્થાત:— એક સદ્વૃત્તિ અને એક અસદ્વૃત્તિ એવી અસદ્વૃત્તિ વડે જે કામ થાય છે તેમાં પણ મનુષ્યનું વગોણું.

હવે શરીરમાં દશ ઇન્દ્રિય પણ જીભને ખાવાનો શોખ ને કાનને સાંભવાનો શોખ, આંખને જોવાનો શોખ એમ બધી ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયોમાં મોહિત થાય તો માણસ વંટી ગયો એમ કહેવાય. દરેક વસ્તુ પ્રમાણમાં સારી હોય છે. તેમ માણસનું મન વાંદરા જેવું એટલે ચંચળ હોય છે ત્યાંસુધી એનો એક પણ

પુરૂષાર્થ સિધ્ધ થતો નથી. માટે અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય વડે મન વશ કરે એટલે સ્થિર કરી પછી જે કામ કરે તેમાં તે સફળતા મેળવે.

બીજું એક દ્રષ્ટાંત:- એક માણસ એક દિવસે કોઈ ઠેકાણે કુંચીનો ઝુમખો મુકાઈ ગયો તે ભૂલી પણ ગયો કે મેં ક્યાં મૂક્યો છે ! શોધ કરી પણ હાથ નહીં આવ્યો. પછી થાકી બહાર શોધવાનું બંધ કરી ક્ષણિક ચિન્તની એકાગ્રતા કરી અંદર ઉતર્યો. અંતરધ્યાન કરી હું આમ ગયો હતો ત્યાં, પછી મેં આમ મૂક્યો હતો એમ અંતરપ્રદેશમાં વિચાર કરતાં એને યાદ આવે છે. હાં, જુઓ અમુક જગ્યાએ છે એમ કહેવાનું કારણ એકજ છે કે માણસના અંતરપ્રદેશમાં અનવધી સામર્થ્ય છે ત્યાં માણસ જાય તો ઘણી શોધખોળ અને શાન્તિ પણ ત્યાંથીજ મેળવી શકે છે પણ માણસ બહાર ભમ્યા કરે છે અને બીજાની સલાહ લેવા કરે છે પણ અંતર રહેલા અંતર્યામિની સલાહ લેતો નથી માટે દુઃખી થાય છે. હવે હું મારા પ્રસ્તકના પૈસા વસુલ કરવા થોડી કળા બતાવું છું જે નીચે લખ્યા પ્રમાણે કરવાથી જરૂર લાભ મેળવશો અને મારા પ્રસ્તકના પૈસા તુરત વસુલ કરી પ્રસ્તક મફત પાડશો. એવી આશા રાખું છું.

પ્રયોગ નં. ૧—બજારમાંથી મિઠાઈ કાપવાના મોટા ચપ્પુ આવે છે જે પેપર કાપવા તથા શાકભાજી સમારવાના કામમાં પણ આવે એવા ચપ્પુ નંગ ૬ લાવવા. એ ચપ્પુના પાના પાત્રીશ હોય તેટલા ભાગમાં ચપ્પુને જરા ગરમ કરી ચોકળું મીણ ઉપર લગાડવું, ચપ્પુ ગરમ હોવાથી મીણનો રસ થઈ જશે એટલે બધે સરખું મીણ રહે એવી રીતે એને સરખી જગ્યામાં મૂકવું. અથવા હાથમાં ઝાલી રાખી જરા કાગળવાર મીણનો રસ એકસરખો બધે રહે એમ કરવું અને ઠંડુ પાડવું. એ ઠંડુ પડી રહે એટલે આપણે એ ચપ્પુના પાના બરાબરનો એક સાદો કાગળ કાપી તેનાપર આપણા કોઈ સારા ઓળખાણવાળા ગ્રાહક હોય, વૈદ કે મોટા ડોક્ટર અથવા કોઈ સારા અધિકારી પૈસાપાત્ર હોય તેનું નામ તથા એડ્રેસ કાગળના ઉપર બરાબર ડ્રોઈંગ કરવું અને તે કાગળ મીણપર ચોંટાડી

પછી પાતળી સીસાપેન ઘસી પેલા ફોઈંગ કરેલા અક્ષર પર જરા સીસાપેનથી ઘુંટી જવું એટલે મીણુપર બધા ખસર પડી જશે. પછી કાગળ ઉખેડી લઈ હોદડરથી તે ભાગનું મીણુ કાઢી નાંખવું અથવા લોખંડના પાતળા અણીવાળા હથીયારથી મીણુ કાઢી તે ભાગપર નીચે જણાવેલું સોલ્યુશનના ટીપાં નાંખવા એટલે તે ભાગ અડધા કલાકમાં ખવાઈ જશે. પછી બરાબર ખવાઈ ગયું એમ લાગે એટલે પાણીમાં તેજબવાળો ભાગ ઘોઈ નાંખી જરા ગરમ કરી મીણુ લુંછી નાંખી સાફ કરવું.

છાંટવાનું સોલ્યુશન:— મોરીઆટીક એસીડ જે ભાગ અને એક ભાગ નાઇટ્રીક એસીડ એમ જેઉ એસીડ એક નાની ચલાણીમાં મેળવી દીવાસળીની છેડે જરા રૂ લપેટી તે છેડા તેજબમાં ખોળી તે વડે ખોદેલા ભાગપર તેજબના ટીપાં પાડવા એટલે પા થી અડધા કલાકમાં એ ભાગ ખવાઈ ડીઝાઈન તૈયાર થશે. હવે એવા છ ચપ્પુ સારા ગ્રાહકમાં આપશે. તો તેના નામના ચપ્પુ કાંઈ બજારમાં મળતા નથી. માટે કારીગરનો જરૂર સત્કાર કરી કાંઈને કાંઈ આપશે એટલે મારા પૂસ્તકના પૈસા વસુલ.

પ્રયોગ નં. ૨—કાચના લાંબા આરસીના ટુકડા લઈ તેના પર જરા ગરમ કરી મીણુ લગાડી સરખું રાખી ડંડુ પાડી તેના પર વેપારની જાહેર બજાર અથવા એડ્રેસ વિગેરે જે કાંઈ લખવું હોય તે પ્રમાણે ઉપરની રીતે મીણુમાં ડીઝાઈન કરી જેટલો ભાગ ખવડાવવો હોય તેટલો ભાગ કોતરી નાંખવો. પછી તેના ઉપર ફ્લોરીક એસીડ જે રબરની બાટલીમાં આવે છે તે તેજબ કામડાની સળી રૂ લપેટી તે ટીપાં નાંખવા. એ તેજબથી કાચ ખવાઈ જાય છે અને ડીઝાઈન પડે છે. પછી એને પાણીમાં ઘોઈ સાફ લુંછી નાંખી ફ્રેમમાં મઢી ગ્રાહકને આપવા. આ રીતે મોટા તકતા પર ઘણું કામ કરી શકાશે. મીણુની જગ્યાએ ખેલકબાન પણ વપરાય છે.

પ્રયોગ નં. ૩—ચાંદીના વાસણ, રકાખી, પવાલી, દાબડી વિગેરે કોઈપણ દાગીનાને મીણુ લગાડી તેનાપર જે ડીઝાઈન કરવી

હોય તેટલું મીણ કાઢી ઉપરનો પ્રયોગ નં. ૧ નું સોલ્યુશન તેજળના ટીપાં નાંખી થોડીવાર રાખી ધોધ નાંખી સાફ કરવું. આ રીતે વેલ બુટી તથા નામ, કોઈપણ ડીઝાઈન મીણ પર કરી પછી ખવડાવવાના ભાગનું મીણ સફાઈથી કાઢી નાંખવું. દાગીનાને ગરમ કરી પછી મીણ લગાડવું, બહુ ગરમ કરવું નહીં સાધારણ ગરમ કરવાથી દાગીનાપર મીણ તુરત ઓગળી જઈ રસરૂપ બની જાય છે. એસ્ટ્રીડથી કોઈ ભાગ કાળો પડી જાય તેને આમલીના પાણીમાં બોળવાથી સાફ થાય છે અથવા પોટાશ સાઈનેડના પાણીમાં બોળવાથી તેજળના ડાઘ સાફ થઈ જશે.

પ્રયોગ નં. ૪—હીરા, માણેક, પાના, મોતી, પોખરાજ વિગેરે રત્નો આવે છે તે સર્વ ભાઈઓ જાણે છે એટલે તે વિષે જાણવા જેવી બાબત તો એ છે કે આપણે એ ઝવેરાતને નવે ગ્રહ તરીકે માની ઉપયોગ કરીએ છીએ. જેમ આકાશને વિષે નવ ગ્રહો છે તે ત્રિગુણાત્મક છે એટલે સત્વ, રજ અને તમ એ ત્રણ ગુણયુક્ત, કોઈ સાત્ત્વિક, કોઈ રાજશી, કોઈ તામશી એમ આ ગ્રહો સૃષ્ટિને પોષણ આપનાર હોવાથી સુખકર છે. પરમેશ્વરે ત્રણ ગુણ યુક્ત જે સૃષ્ટિ રચી તેને ત્રણ ગુણનું પોષણ આપી લાંબા કાળ સુધી ટકાવી રાખવાના હેતુથી સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારાઓ ગ્રહો વિગેરે સૃષ્ટિ સૌંદર્યની સામગ્રીઓ છે. જેમ માણસનું શરીર ત્રણ ગુણનું અને ત્રણ જાતની પ્રકૃતિ પ્રમાણે એ પોષણ પણ કેટલાક સાત્ત્વિક ખોરાક ખાય, કેટલાક રાજશી ખોરાક ખાય અને કેટલાક તામશી ખોરાક ખાય. એ ખોરાકમાં સત્ત્વગુણ વધી જાય તો પણ રોગ થાય, રાજશી ખોરાક વધુ લેય તો પણ રોગ થાય અને તામશી ખોરાક વધુ લેય તો પણ રોગ થાય પણ તેની સામ્યાવસ્થા એટલે જોઈએ તે પ્રમાણમાં લેવાથી તંદુરસ્તી પ્રાપ્ત થાય છે અને શરીર ટકે છે. તે પ્રમાણે જે વસ્તુ જે ગુણની બની તેને તે ગુણનું પોષણ આપવાથીજ તે લાંબો કાળ ટકે છે. એ ન્યાયે ઝવેરાતમાં પણ વિચાર કરીશું તો મોતીને ગ્રહ તરીકે ચંદ્ર ગણીએ છીએ, માણેકને સૂર્ય ગણીએ છીએ, હીરાને સુક ગણીએ છીએ તેનું

કારણુ જે ગુણ ચંદ્રમામાં છે તેજ ગુણ મોતીમાં છે, જે ગુણ સૂર્યમાં છે તે માણુકમાં છે. હવે આપણે એ નવે અહોના દાગીના બનાવી પહેરીએ છીએ તેમાં સંગદોષનું મહાત્મ છે.

ગંગા પાપં શશી તાપં, દૈન્યં કટપતરૂ સ્તથા;
તાપં પાપંચ દૈન્યં, હરેત સાધુ સમાગમે.

જેમ ગંગામાં સ્નાન કરવાથી પાપનો નાશ થાય, જેમ ચંદ્રમાના અજવાળામાં માણુસ જઈને એવે તો તાપથી મુકત થાય, જેમ કટપત્રની નીચે એટલે આશ્રય અહુણ કરવાથી દારિદ્ર દૂર થાય પણ એક સંતપૂરૂપ એટલે સજ્જન પૂરૂપનો સંગ થાય તો તાપ, પાપ અને દારિદ્ર એ ત્રણનો નાશ થાય. એવા અગણિત ગુણ સજ્જન પૂરૂપનો સંગ છે. હવે જેમ મર્યાનો સ્પર્શ કરવાથી અગન બળે, બરફનો સ્પર્શ કરવાથી શીતળતા વ્યાપે પણ જેના સ્પર્શથી લાભ થાય તો તેનું વિધીયુક્ત સેવન કરવાથી કેટલો લાભ થાય એ વાત વિચારવા જેવી છે. જેમ પયસ્નાન એટલે દૂધના સ્નાનથી શરીરને શાન્તિ વ્યાપે તો પીવાથી કેટલી. એમ અહના દાગીના બનાવી પહેરવાથી લાભ થાય તો પછી તેનું સેવન કરવાથી કેટલું થાય એ વાત વિચારણીય છે. આપણા આયુર્વેદમાં આ ઝવેરાતની ભરમોના મહાન ગુણનું વર્ણન છે:—

ભણુતા ભણુતા બહુ ભણ્યો, બિદ્યા અન્ય અનેક,
પણ શરીર સાચવણી તણા અક્ષર નહીં ભણ્યો એક;
પણ સાણુ હોય શરીર તો સધળી વાતે સુખ,
નહીં તો ધન ધરમાં છતાં દિનદિન પ્રત્યે દુઃખ.

**મોતીની પીઠિ બનાવી ખાવાથી સારામાં સારી
તંદુરસ્તી પ્રાપ્ત થાય છે.**

બનાવવાની રીત:— બસરાઈ ઝીણા મોતી વેહુ વગરના લઈ તેને લીંબુના રસથી ઘોઈ સાફ કર્યા પછી એક કાચના વાસણમાં લીંબુનો ગાળેલો રસ લઈ તેમાં મોતી નાંખી બે દિવસ સુધી રહેવા દેવું, બે ત્રણ કલાકે સીંચી હલાવતા રહેવું. એ રીતે મોતી લીંબુના રસમાં બે દિવસ રહેવાથી વાટવા જેવું થઈ જાય છે. પછી હકીકતા

ખલમાં નાંખી ઘુંટવું. લીંબુનો રસ ખીજ સામાન્ય પત્થરના ખલને ખાઈ જતો હોવાથી તે પત્થર દવામાં આવી જાય છે. માટે હકીકના અથવા સારામાં સારો પત્થર લીંબુના રસથી નહીં ઉતરે એવો હોય તો ચાલે. તેમાં નાંખી ઘુંટવું અને સૂર્યના કિરણમાં મૂકવું. લીંબુનો રસ અંદર સુકાઈ જાય એટલે ખીજો થોડો નાંખવો એમ બેથી ત્રણ દિવસ લીંબુના રસમાં ખરલ કરી પછી ગુલાબ-જળમાં દશ દિવસ સુધી ખરલ કરવાથી ઉત્તમ પ્રકારે મોતીની પીઠિ થાય છે.

ખાવાની રીત:- આમળાનું સરખત, લીંબુનું સરખત અથવા ઘી, મધ વિગેરે પ્રકૃતિ પ્રમાણે લઈ શકાય છે. ખાવાની માત્રા-અડધો વાલથી એક વાલ. પરેજી- ખટાસ, તેલ, મરચાં, હીંગ, ગરમ ચીજ ખાવી નહીં.

માણેક ભસ્મ.

માણેકને લીંબુના રસમાં પલાળી રાખવા. સાફ કરવા સાફ પછી ત્રીજાત અર્ક એટલે કેવડાનો અર્ક, ગુલાબનો અર્ક, સુખડનો અર્ક આ ત્રણ અર્કને સરખો ભાગે લઈ તેમાં માણેક એક ઝોનું ગાળવાની કુલ્લીમાં નાંખી, દેવતામાં તપાવી અર્કમાં છાટયાં કરવું એમ વીસ વખત છાંટવાથી માણેક વાટવા જેવો થાય છે. પછી લોખંડની ખાંડણીમાં કુટી ખારીક કરી ધોઈ નાંખવા અને તેમાં લોહચુંબક ફેરવી લોખંડનો ભાગ હોય એટલો કાઢી નાંખવો પછી હકીકના ખરલમાં ત્રીજાત અર્કમાં ઘુંટવું. લગભગ એક મહીનાથી સવા મહીના સુધી ખરલ કરે ત્યારે ઘુંટવામાં જે અવાજ થાય તે બંધ થઈ જાય ત્યારે જાણવું કે તૈયાર થઈ, એને પીઠિ કહેવાય છે.

ભસ્મ કરવાની રીત:- વાટેલા માણેકમાં સમાન ભાગે ગંધક, મનગીલ, હીંગળોક એ ત્રણ વસ્તુ લઈ લીંબુના રસમાં ખરલ કરી ટીકડી કરવી, સુકાયા પછી સમ્પુટમાં મૂકી ગજપુટ અગ્નિ આપવો. એવા આઠ ગજપુટ આપવાથી ઉત્તમ પ્રકારની ભસ્મ તૈયાર થાય છે. અને હીરા સીરાયની ખીજ દરેક રત્નોની આ પ્રમાણે ભસ્મ બનાવી શકાય છે. ગુણુવાત, પિત્તનાશક, રસાયન, દીપન પાચન,

વૃબ્યક્ષય, નપુંસકતા તથા ગૃહબાધા અને કર્મજ્ઞદોષને પણ મટાડે છે. માત્રા— અડધી રતીથી એક રતી મલાઈ સાથે

ઉપર પ્રમાણે અનેક વૈદિકગ્રંથોમાંથી સોધન કરી કારીગર સારામાં સારી નવજીવન અર્પણ કરનાર ઔષધી બનાવી તે વડે પોતાની આજીવિકા ચલાવી શકે છે.

પ્રયોગ નં. ૫—લોખંડનો પરચુરણ સામાન અપડા, બળવા, કડા વિગેરે જે વેચાય છે તે સાર્વજનિક ઉપયોગી વસ્તુ છે અને તેને કટાઈ જવાનો સ્વભાવ છે. તેને કારીગર કલાઈ તથા જસતનું મિશ્ર ગીલીટ કરી મણખંધી વેચારીનું કામ કરે તો તેમાંથી જીવન નિર્વાહ કરી શકે છે. જેની રીત ગીલીટ ખાતામાં આપેલી છે. છતાં અહીં સામાન્ય રીતે આપીએ છીએ. લોખંડના નાના દાગીના લાવી, નાઈટ્રીક એસીડ તથા મોરીઆટીક એસીડ સમભાગે મેળવેલું હોય તેમાં ઝખોળી કાઢવાથી લોખંડ સાફ થાય છે અને પછી તેના પર જસત અને કલાઈનું મિશ્ર ગીલીટની રીત આગળ આપી છે તે પ્રમાણે કરી લેવું. જેમાં પાલીશ કરવાની કાંઈ કડાકુટ નથી. જેવી રીતે ઘરના છાપરા પર ગીલીટ ચઢાવેલું હોય છે જેથી તે કટાતા નથી તેવી રીતે આ લોખંડ સામાન દેખાવમાં પણ સારો લાગે અને કટાતો બચે. આવો મણખંધી માલ ગીલીટ થાય અને તેમાં માણસ પોતાનો જીવનનિર્વાહ કરી શકે.

પ્રયોગ નં. ૬—આજકાલ પ્રાઈમસથી તથા સગડીથી તથા તેજળથી અથવા સ્પીરીટથી દાઝવાના અસંખ્ય કેસો થાય છે અને તેની અગત નહીં સહન થવાથી માણસ મરી જાય છે. આ માટે પેપરમાં બબર વાંચી ઘણી વખતે હૃદયદ્રવીભૂત થયા કરે. એમાંથી મારા સાયન્સના અભ્યાસથી શોધ કરતાં જે વસ્તુ હાથ આવી છે તે હજારો માણસોના જીવ બચે એવા હેતુથી પ્રશિદ્ધ કરું છું. કોઈ માણસ ગમે તે રીતે દાઝ્યો હોય પણ તેને તેલ જેવો ચિકાસવાળો પદાર્થ લગાડવો નહીં અને તુરત નીચેનો ઉપાય કરવો.

રસકપુર અડધો તોલો, સોનાગેરૂ અડધો તોલો એ બેઉને

બારીક વાટી પડીકી વાળવી. આ દવા જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે બશેર પાણીમાં નાંખી ખુબ હલાવી તેમાં મલમલના જેવા પાતળા કપડાંના પોતા બોળી દાઝેલા ભાગને પલાળી દેવો. દાઝેલો ભાગ આ પાણીથી તરબોળ રાખવો. અડધા કલાકમાં ખીલકુલ અગન શાન્ત થઈ જાય છે. કેમકે રસકપુર પારામાંથી બનેલો હોવાથી પારો જેટલો શીતળ છે એટલો કોઈ પદાર્થ શીતળ નથી. વૈદિકમાં ઉપદ્રંશ એટલે ગરમીના અસાધ્યવ્યાધિમાં પારા સીવાયની કોઈ પણ વસ્તુ કામ કરતી નથી. હુમેએ આ અનુભવ જાતે કરેલો છે.

એક દિવસ આ રીતે રસકપુરના પ્રવાહીથી શાન્તિ થાય પછી દશ પંદર પાણીએ ઘી ઘોઈ નાંખી પાસેર ઘીમાં એક ચમચે બારીક એસીડ નામનો પાઉડર આવે છે જે ટંકણુખારમાંથી બનેલ છે તે ઘોયેલા ઘીમાં નાંખી મેળવી એક કાચના વાસણમાં ભરી લેવું. હવે કેળના કુમળા પાંદડા લઈ દાઝેલા ભાગને આ દવા નરમ પીંછીથી લગાડી કેળના પાંદડા ઉપર લગાડી પાટો બાંધવો જેથી વાળ ચાંટે નહીં અને દહીંને શાન્તિ વળી જશે.

વનસ્પતિજન્ય ઉપાયમાં આમલી આપણે દાળશાકમાં વાપરીએ છીએ તે વગર મીઠાની લઈ તેને પાણીમાં મસળી જાડો રગડો કરી તે દાઝેલા ભાગપર લગાડવાથી ઉપરની જલદ અગન શાન્ત થાય છે. પછી ઘીના મલમથી રૂઝવવાના ઉપાય કરી શકાય છે. આ બંને ઉપાય હુમારા જાતિઅનુભવના છે. વધારે પડતું દાઝેલા માણસો હુમારા આ ઉપાયથી સારા થયા છે. ઉપરના ઉપાયો ઘણા અમત્કારિક રીતે દહીંને સારા કરે છે.

પ્રયોગ નં. ૭—હવે ગ્રહસ્થાશ્રમમાં માણસ અનેક વખતે પ્રતિકૂળ સ્થિતિમાં મૂકાય છે અને મૂંઝાય છે. કાંઈ સમજ પડે નહીં અને ન કરવાનું હોય તે થઈ જાય અને માણસ ગુંચવાઈ જાય છે. માટે માણસમાં પ્રતિકૂળ અવસ્થા આવે ત્યારે તેનો સામનો કરવાનું જ્ઞાન જો હોય તો તે સમજપૂર્વક પ્રયત્ન કરી આવેલી આફતોમાંથી મુક્ત થાય છે કેમકે દુઃખનું કારણ અજ્ઞાન અને

સુખનું કારણ જ્ઞાન. માટે ગીતામાં ૧૨ માં અધ્યાયમાં ભગવાન કૃષ્ણચંદ્ર કહે છે કે:—

શ્રેયો હી જ્ઞાનાભ્યાસાઞ્ જ્ઞાનાધ્યાન વિષીષ્યતે
ધ્યાનાત્કર્મ ફલંસ્ત્યાગં ત્યાગ શાન્તિ નિરંતરંમ

ભગવાન કૃષ્ણનો અર્જુન પ્રત્યે કહેવાનો એ ભાવ છે કે, માણસે પોતાના કલ્યાણના અર્થે જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવો. જ્ઞાનથી ધ્યાન શ્રેષ્ઠ છે, ધ્યાનથી કર્મના ફળનો ત્યાગ શ્રેષ્ઠ છે. ત્યાગ એ પરમ શાન્તિનું કારણ છે. પણ કહેવાની મતલબ એ છે કે જેટલા પ્રમાણમાં માણસમાં જ્ઞાન તેટલા પ્રમાણમાં સુખ મેળવી શકે છે.

ઉપાયેનહી સિદ્ધ્યંતી, કાર્યાણીન મનોરથે

કાર્યો ઉપાયથીજ સિદ્ધ થાય છે, ખાલી મનોરથ વડે નહીં. માટે ગ્રહસ્થાશ્રમમાં સામાન્ય પ્રસંગમાં માણસ ગુન્થવાઈ જાય છે પણ જો ઉપાયોનું જ્ઞાન હોય તો તેનો જરૂર ફેંસલો થાય છે.

તાવ, દાય, ખાંસી જેવા અસાધ્યરોગોમાં માણસ ગભરાય જાય છે અને વૈદ ડોક્ટરોના દવાના ડોઝથી કંટાળી જાય છે તેમ પેસાની પાવમાલીથી પણ મૂંઝાય છે. આવા સંજોગમાં માણસે અનાજનો ત્યાગ કરી, ભૂખ તરસમાં તાબું દૂધ સીવાય કંઈ પણ લેવું નહીં. મહીનાથી દોઢ મહીના સુધી દૂધ પર રહેનાર માણસ જમે તેવા ભયંકર વ્યાધીમાંથી મુક્ત થાય છે એ હુમારો સ્વયં અનુભવ છે. સવારે ખાટા લીંબુનો રસ, થોડું પાણી નાંખી પીવાથી દૂધની અર્ચિ પડતી નથી, અથવા મોસંખીનો રસ. આ સીવાય કાચુ પાણી પણ પીવું નહીં. દૂધમાં સાકર વિગેરે કંઈ ચીજ નાંખવી નહીં. મોળું દૂધ સાધારણ ઉંકાયલું કરી લેવું, કપડેથી ગાળવું. દૂધ જરાપણ ઉઘાડું રાખવું નહીં. એક વખતે અડધો શેરથી વધારે લેવું નહીં. કલાકે પાછું લેવું પણ એકી વખતે સામટું લેવું નહીં. ખીજું ગરમ ચાડ પીતા હોય તેમ ધીમેધીમે મોઢામાં રમાડી રમાડી પીવું. આ પ્રયોગ કરનારે પહેલાં એક દિવસ લીંબુ પાનનો અપવાસ કરવો. ખાટા લીંબુનો રસ પાણીમાં મેળવી ભૂખ લાગે ત્યારે તે પાણી પીવું. આનાથી ભૂખ બહુ લાગે છે પણ એક દિવસ

ખીલકુલ કાંઈપણ ખોરાક લીધા સીવાય અપવાસ કરી ખીજે દિવસથી દૂધ શરૂ કરવું. સવારમાં અડધો શેર ખીધા પછી વગી અડધો કલાક રહી અડધો શેર ખીવું એમ સવારથી બપોરના બે ત્રણ વાગ્યા સુધીમાં શેરથી દોઢ શેર દૂધ પછી સાંજના શેર. એમ દિવસેદિવસે જેમ વધારે દૂધ લેવાય તેમ લેતા રહેવું.

મેં જાને સંવત ૧૯૬૭ના માગસર તથા પોષ મહીનાના બે માસના દૂધના ઉપવાસ કર્યા છે. છેલ્લા ભાગમાં નવ શેર દૂધ આખા દિવસમાં ખીતો હતો, ઘણો સારો લાભ મળ્યો હતો. આ રીતે માણસ છાસ પર રહી શકે છે અને સંત્રહણી જેવા રોગો પર પંચામૃત પ્રકૃતિ જેવી ઔષધિ સેવન કરી છાસ પર રહેનાર જરૂર સારો થાય છે.

એક બાઈને ગળાનો એટલો બધો સોજો આવી ગયો હતો કે તેને ડોક્ટરે કહ્યું ઓપરેશન કર્યા સીવાય ચાલે તેમ નથી. તેને ઇસપગુલ ગાંધીને ત્યાંથી મંગાવી પલાળી ચોપડી દેવામાં આવ્યો. ઘણીજ શાન્તિ દર્દીને થઈ અને ત્રણ દિવસમાં બધો સોજો સારો થઈ ગયો. શરીરના કોઈપણ ભાગના સોજા પર ઇસપગુલ પલાળી ચોપડવાથી સોજો સારો થાય છે.

પરમીઆનો વ્યાધી:- બહુફળી અને ગોખરૂ એ બંનેને ખાંડી-પલાળી પાણી પીવાથી પીસાબનો રેચ થાય છે અને ગરમી સારી થઈ જાય છે. મોતીની પીપ્પિ આમળાના અથવા ગુલાબના સરખતમાં ખાવાથી પણ સારો લાભ થાય છે.

શરીરના ચાંદા અથવા કોઈ પણ જાતના વર્ણરોગ પર:- લાકડીઓ ગંધક તોલા બે, પારો તોલો એક એ બંનેને ખલમાં વાટી, આરતીકપુર બે પૈસાનું નાંખી, કરંઝીયું તેલ અથવા કોપરેલ ધુપેલ ગમે તેમાં ચોપડવાથી સારા થાય છે. પીપળાના છોડા પક્ષાલનમાં વાપરવા એટલે પાણીમાં નાંખી ઉકાળી ગાળી તેને ધોવું.

કાન પાકે તેને માટે:- હાઈડ્રોજન પર કલોરાઈડ તથા મરક્યુરીકેમ. હાઈડ્રોજન ચાર-પાંચ ટીપાં મૂકી ઘોઈ નાંખવું,

અંદર દિલરો આવશે તે સાફ કરી પછી મરકયુરીકોમના બે-ત્રણ ટીપાં કાનમાં મુકવા, ૩ દાબી દેવું, એનાથી કાન રૂઝાઈ જાય છે.

બાળકને મોંઢામાં ગરમી આવી જાય, રતવા, અછબરા વિગેરે ગરમીના રોગમાં ગળેા સત્વ દૂધમાં આપવાથી સારો લાભ થાય છે. મોતીની પીચિ બે-ત્રણ દિવસ આપવાથી શીતજ્વાનો ભય રહેતો નથી. ગળેા સત્વ દહીંના તોરમાં ખાવાથી સ્ત્રીના લોહીવા જેવા ગરમીના વ્યાધિ સારા થાય છે. ફટકડી ફૂલાવેલી બે વાલ, સાકરના અથવા પતાસાના પાણીમાં ખીવાથી લોહીવા જેવો વ્યાધી સારો થાય છે.

હવે મનુષ્ય શરીર દેવને પણ દૂર્લભ સત્શાસ્ત્રાએ ગણ્યું છે અને જેમાં પરમાત્મા વસેલ છે એવા ઉત્તમોત્તમ મનુષ્ય શરીરની આપને કીંમત નથી. એ શરીર અનેક પૂણ્યકર્મનું ફળ છે. જે વડે ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ, ચતુષ્ટય, પુરૂષાર્થની સિદ્ધિ થાય છે. એવા નર તનુને કેટલું પવિત્ર અથવા સુંદર રાખવું જોઈએ, તેની જગ્યાએ આપણે નહીં ખાવા જેવા ખોરાક બ્રહ્મ ખાનપાન, નહીં કરવા જેવા કર્મો, નહીં ખોલવા જેવા શબ્દો વડે આ શરીર બ્રહ્મ કરી નાંખ્યું. પછી આપણે કપાળે હાથ દઈ દેવને દોષ આપીએ છીએ.

પરમેશ્વરની મારા પર મહેરબાની નથી, ગ્રહો મારા સારા નથી, સ્ત્રી-પૂત્ર વિગેરે સહાયક નથી એવા ખીજના વાંક કાઢી પોતાની ભૂલને જોતો નથી, આવા માણસો કદી સાચા સુખને પ્રાપ્ત કરતા નથી. માટે શરીરને બહારથી જેવું પવિત્ર અથવા સુશોભિત રાખવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ તેવું આંતર પવિત્ર રાખવા પવિત્ર ખોરાક અને ભૂખથી જરા પણ વધારે નહીં લેવાય, જરાપણ અજીર્ણ માલમ પડે તો લીંબુનો રસ ને પાણી પી ઉપવાસ કરી શરીરને પવિત્ર કરી નાંખવું. બહારના હોટલોના ભક્ષાભક્ષ તથા ઘણા તામશી ખોરાકથી શરીરનો ક્ષય થાય છે એમ સમજી તેનો ત્યાગ કરવો. તેમ જે કર્મ કરવામાં અંતરાત્મા અપ્રસન્ન થાય તે કર્મ કદી કરવું નહીં. કર્મ કરતાં આરંભમાંજ ખીન્નતા પ્રાપ્ત થાય તો પછી ભવિષ્યમાં સાફ ફળ શાનું હોઈ શકે. માટે જે કર્મ કરવામાં

અંતરાત્મા પ્રસન્ન રહે તેજ કર્મ કરવું. તેમ વાણીના કર્મો પણ એજ રીતે પવિત્ર તથા હિતકર હોય એવી વાણી બોલવી. આ રીતે શરીર, વાણી કે મનથી કોઈનું અહિત નથી કરતો તે માણસ સ્વભાવિક રીતે પોતાનું હિતજ સાધી રહ્યો છે.

ખીજું જેમ લાલ ચીમનીએ લાલ દીવો તથા લીલી ચીમનીએ લીલો દીવો, પણ દીવામાં કાંઈ લાલ-લીલાપણુ નથી. તેમ આત્મામાં કોઈપણ વિકાર નહીં હોવા છતાં બુદ્ધિરૂપી ઉપાધિને લઈને ભાસ થાય છે. અખાજીએ કહ્યું છે કે:—

વસ્તુ ત્રિપે એક નહીં દ્રવ્ય, જે દિસે એ માયા ફંદ.

માટે મનુષ્ય શરીર પામી શુભ કર્મ વડે એની સફળતા છે અને એજ પરમેશ્વરની ભક્તિ છે. જે વડે મનુષ્ય સુખીજીવન ગાળી શકે છે.

પ્રયોગ નં. ૮—ટ્રાન્સપરન્ટ રેઝીંગ નામનો એક પદાર્થ આવે છે, તેના પાટીઆ રંગીન લાલ-લીલા-બુ એવા ઘણી જાતના રંગના આવે છે. સળીઆ પણ તેના દરેક સાઈઝના આવે છે. હાલ કીટલીના હેન્ડલો તથા કબાટના હેન્ડલો મુંબાઈ ખાતે થાય છે અને તે મુંબાઈમાં મળે છે. એ પાટીઆમાંથી કરવતથી કાપી તથા સંઘાડાથી ઉતારી બુટ્ટીના પીસ, સાઠી પીન તથા અનેક વસ્તુ કાનસથી ઘસી બનાવાય છે. પછી એને બક્ષપાલીશ થાય છે, અને મેટલપાલીશ, ધાતુપાલીશ કરવાના મસાલાથી તે પાલીશ થતું નથી. તેને પાલીશ કરવાનો મસાલો ઘેર બનાવી લેવો. મીણુ તથા મીણુબત્તી બંને સરખે ભાગે લઈ તેને એક વાડકીમાં ઓગાળવી અને તેમાં સફેદ ચાક આવે છે તેનો પાઉડર નાંખી, હલાવી એકજીવ કરી ગોટી કરી તે બક્ષપર લગાડવાથી પાલીશ થાય છે. આનું કામ કાચ જેવું પાલીશ થાય છે. આ પદાર્થમાંથી બુદ્ધિપૂર્વક અનેક કામ કરે તો થાય એવી આ વસ્તુ છે.

પ્રયોગ નં. ૯—જુના કાચના સીસા વેચનારને ત્યાંથી પહોળા મોંઠાની લોખંડના પેંચવાળા ઢાંકણાની બાટલી લાવી તે

ઠાંકણાની વચ્ચે એક કાણું પાડી તેમાં પોત્તી દીનના પતરાની ભુંગળી એક આંગળ લાંબી ઝાળી તેમાં બત્તી મૂકી એટલે ધાસ્તેલના ખડીઆ થાય છે. કલાઈથી ઝાળવાનું કામ બેરજો તથા મોરીઆટીક એગ્રીડ નરમ કરી તે કામમાં લેવાય છે. આવી રીતે ખડીઆ ઝામડામાં ઘણા ઉપયોગી થાય છે. લોકોને સસ્તા ભાવે સારા દેખાવના મળવાથી ખુશીથી લઈ શકે.

પીત્તળના પતરાના કાપલા સસ્તા મળે તે લાવી તેમાંથી નાની નાની થાળી, વાડકા, રકાખી, કડછી, પેણી વિગેરે રમકડાંનો સેટ બનાવી એક દાખડો રમકડાંનો થાય છે. એવી રીતે તાંબા-પીત્તળના પતરામાંથી રમકડાં બનાવી બદ્દપાત્રીશ કરી વેચાણ કરી શકાય છે. આવા નાના ધંધા ધરના ઘેરાં-છોકરાં પણ કરી શકે. આપણે જુના જમાનામાં કોઈ જુદમીરાજ અમલમાં આપણે આપણી બહેનોને રક્ષણ અર્થે પડદામાં રાખી રક્ષણ કર્યું, તે તે સમય માટે ઠીક હતું. પણ આજના બરવાળા જમાનામાં બહેનો પુરૂષને સહાયક નહીં થાય અને એને કેળવણી નહીં મળે તો એક માણસ રળનાર અને દશ બાનાર એ શી રીતે સંસાર નભે.

ઘણા લાંબા કાળના અભ્યાસથી એવી માન્યતા થઈ ગઈ છે કે ઘેરાંઓ શું કરી શકે ! પણ શંકરાચાર્ય મહારાજે દિગ્વિજય કર્યો, તેને શાસ્ત્રાર્થમાં હંદાવનાર પંડિત મંડનમિશ્રની ધણીઆણી હતી. કાશી જેવા શહેરમાં સકળશાસ્ત્ર પારંગત બ્રાહ્મણ પત્નિ હતી. રજપૂત કોમમાં પણ એવી શૂરવીર સ્ત્રીના દાખલા મોજુદ છે. ઝાંસીની રાણીની વાત વિશ્વવિખ્યાત છે. દરેક સ્ત્રીએ પોતપોતાના કૂળધર્મનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એમાં કશું પાપ નથી. આપણે છોકરાં-એને ભણાવીગણાવી ધંધા-રોજગારનું જ્ઞાન આપીએ છીએ એવી રીતે જો છોકરીઓને ધંધાનું શિક્ષણ આપ્યું હોય તો સહચારિણી થઈ પુરૂષને જરૂર ધંધામાં મદદ કરી શકે. મારા ધારવા પ્રમાણે ઘોખી, કુંભાર, દરજી, વણકર, ઘાંચી વિગેરે જ્ઞાતિ આગળ વધી છે તેનું કારણ સ્ત્રીઓની મદદ પોતપોતાના ધંધામાં કરે છે માટે તે કોમ પૈસાપાત્ર થઈ છે.

આપણામાં સ્ત્રીઓની મદદ નહીં હોવાથી પુરૂષ એકલો કેટલું કરી શકે ! સહાયક બળ વગર એકપણ કામ સિધ્ધ થઈ શકે નહીં. જે ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ એમ ચાર પુરૂષાર્થ ગણાય છે તેમાં એકપણ પુરૂષાર્થ સ્ત્રીના સહાયક બળ વગર અશક્ય છે. એક યગ્નયાગ કોઈપણ ધાર્મિક કાર્યમાં પણ સ્ત્રીના સાથની જરૂર પડે છે. સ્ત્રી વગર સંતાન પુરૂષ એકલો પેદા કરી શકતો નથી તો ગ્રહસ્થાશ્રમ ધર્મમાં સ્ત્રીના સહાયક બળ વગર પુરૂષાર્થની સિદ્ધિ દુરસ્તર તો છેજ. કહેવાનો ભાવ માત્ર એટલો છે કે, આપણે જેમ છોકરાને શિક્ષણ આપીએ છીએ તેમ છોકરીઓને ધાર્મિકશિક્ષણ તથા હુન્નરઉદ્યોગનું જ્ઞાન આપવું એ આ જમાનાને માટે તો સાફ છે જ. મર્યાદામાં રહીને ધર્માધર્મનું ભાન રાખી કૃત્વય કર્મ કરવાથી હાનિ નથી પણ શ્રેય છે એ નિર્વિવાદ છે.

ઘરગથ્ય હુન્નરો

ગ્રહસ્થાશ્રમમાંથી પરવાર મળતાં ઘરની બહેનો કેટલાક હુન્નરોમાંથી આજીવિકા ચલાવી શકે એવા ઉપાયો અને મુચનાઓ કરીએ છીએ. નાના નાના ઉદ્યોગો કે જેમાં લાંબી મુંડી રોકવાની હોય નહીં અને જે પૈસા પેદા થાય એવા હુન્નરોનું જ્ઞાન મેળવી આગશ છોડી માણસ પુરૂષાર્થ કરે તો જરૂર પોતાની જીવીકા નિભાવવા શક્તિવાન બને છે.

આંખના ખીલ, કુલાં, છારી મટાડનારી દવા.

પુલાવેલી ફટકડીની ભુકી તોલા ૨, પુલાવેલું મોરથુથુ તોલા ૨, કપુર તોલા ૦૫, સુરોખાર સ્વચ્છ ભુકી તોલા ૨, દીવેલના દીવા પર પાડેલી મેશ તોલા ૮ અને ચોકળું ગાયનું ઘી તોલા ૨૪.

ઉપરની લખેલી બધી વસ્તુ જુદી જુદી વાંટી સારા પથ્થરના ખલમાં ઘુંટી વસ્ત્ર ગાળ કરી ખલમાં સારી ઘુંટવી પછી ઘીને એક વાસણમાં ગરમ કરી વાંટેલી ભુકી તથા મેશ વિગેરે થોડી

થોડી મેળવી સાથે કરવી પછી તેને ખલમાં નાંખી ખુબ ઘુંટી આંખમાં આંજવાથી ખુંચે નહીં એવી સારી ઘુંટવી અને એક ટીનના ડબ્બામાં અંદર કચરું પડે નહીં એવા વાસણમાં ભરવી પછી ટીનની નાની નાની ડબીઓ વેપારી પાસેથી લાવી તેમાં મેંશ ભરી ઉપર આંખના ઘણા રોગ સારી કરનારી મેંશ એવા લેખલો મારી એક એક આને વેચો તો પણ આઠ બાર આનાના ખર્ચમાં બે અઢી રૂપીઆ પેદા થાય. આ મેંશ આંખનાં ખીલ, છારી, પુલાં વગેરે મટાડી આંખને તેજ આપે છે.

માંકડનો ત્રાસ દુર કરનારી ભુકી.

ચોકળા ટંકણુખારની ભુકી તોલા ૨૫, અકલગરાની ભુકી તોલા ૨૫, શીનાઈલની ગોળીની ભુકી તોલા ૧૦.

ઉપરના પદાર્થો બારીક વાટી ચાળી કઢાડી તેનો પાઉડર બનાવી માંકડનો નાશ કરનાર પાઉડર તરીકે ડબીઓ બનાવી અથવા પડીકા બનાવી વેચો. કેટોલ પાઉડર તૈયાર આવે છે તેના કરતાં આ સસ્તો થાય છે અને માંકડવાળી જગ્યાએ છાંટવાથી માંકડ થતા નથી.

ખુશબોદાર સોપારી.

સોપારી શેર ૧ના પહોળા ચીરીઆ કરી એક શેર દુધમાં પલાળી તેમાં ગુલાબનું અત્તર તથા પીપરમેન્ટનું તેલનું મીશ્રણ તોલા પાંચને આશરે નાંખી એક કાચના વાસણમાં ભરી મુકવું પછી ચાર પાંચ દીવસ રહેવા દઈ ડબીઓમાં ભરો. ખાંસી તથા દમ વિગેરેના રોગી પણ આ સોપારી ખાઈ શકે અને ક્ષાયદો થાય. ક્ષય ખાંસી સારી કરનાર સોપારી તરીકે વેચાય.

સ્ત્રીઓને ધાવણ વધારનારી દવા.

શેરડીના મુગનું ચુર્ણ તોલા ૨૦, મેથી, આસન, કપાસીઆની, મુગ, દીવેલીના પાંતરા આ દરેક ચીજ વીસ વીસ તોલાને ધીમાં

ઘઉંનો લોટ તોલા ૨૦ સેકી તેમાં ઉપરના પદાર્થોનું ચુર્ણ મેળવવું અને તેની ભુકી એક એક તોલાને આશરે પડીકા બનાવી સાકરવાળા દુધ સાથે ખવડાવવાથી ધાવણુ વધે છે. આ પડીકા બનાવી વેચી શકાય છે.

સોડા વોટરના પડીકા બનાવવાની રીત.

સોડા ટારટરેટ ભુકી તોલા ૨૫, સોડાબાઈ કારબોનેટ તોલા ૮, ટારટરીક એસીડ ભુકી તોલા ૭, ખાંડનું બુર (ખાંડની કેરી ભુકી) તોલા ૩૫, લીંબુનું તેલ ટીપાં ૧૫.

ઉપરના બધા પદાર્થો બત્તરમાંથી લાવી તૈયાર રાખી પછી દરેક પદાર્થની જુદી જુદી ભુકી કરી કલઈવાળા વાસણમાં જરા તપાવી કેરી કરી પછી એક બલમાં ખાંડની ભુકી નાંખી અંદર લીંબુનું તેલ એક બે ટીપાં નાંખી ઘુંટવું પછી બાકીના પદાર્થો નાંખતા જઈ ઘુંટી ભીનાશ હોય તો તડકે જરા સુકાવી ચાણી કાચની શીશીમાં ભરી રાખવી અને બહારની હવા નહીં જાય એવો ડાટો મારવો. એમાંથી અડધા તોલાના પડીકા કરી તેલીઆ કાગળથી પેક કરવા. એક પડીકું એક કપમાં નાંખી અંદર પાણી રેડવાથી ઉભરો આવે એટલે પી શકાય છે. આ પડીકા પૈસે પૈસે વેચી શકાય, અને પેટમાં દુઃખાવો બંધકોશથી અજીર્ણ વિગેરેને મટાડે છે.

પ્રદર રોગની અકસીર દવા.

બાવળના પાનનું ચુર્ણ તોલા ૮, ગોખરૂના પાન અથવા ગોખરૂનું ચુર્ણ તોલા ૪, અને સાકર તોલા ૮. ઉપરના ત્રણે પદાર્થના ચુર્ણ એકઠા કરી કાચના વાસણમાં ભરી અડધા તોલાનું એક પડીકું ઠંડા પાણી સાથે સવાર-સાંજ લેવાથી સ્ત્રીઓના પ્રદર રોગનો જડમુળથી નાશ થાય છે.

સુગંધીદાર કાથાની ગોળી.

સફેદ કાથો શેર ૧, લવેંગ તોલા ૩, એલચી તોલા ૬, જાયફળ તોલો ૦૧, જવંત્રી તોલો ૦૧, પછી કાથાને બારીક વાટી સુગંધી કેતકી અથવા કેવડાના પાનમાં બાંધી ચોવીસ કલાક સુધી રાખી મુકવું અને બાકીની વસ્તુને બારીક વાટી તેમાં મેળવી દેવું પછી કેશર તોલો ૦૧ લઈ તેને પાણીમાં પલાળી ઘુટી તે પાણીથી કાથાની ગોળી વાળી એ ગોળી સુકાય એટલે ડાબીમાં ભરી દેવી. આ ગોળી બહુજ સારી, ખાંસી તથા કફને મટાડનાર ગુણુવાળી થાય છે.

ઉપરના પ્રયોગો ખાસ કરી ઘરમાં બહેનો માટે ઘરગથુ હુન્નર તરીકે જે પૈસા પેદા થાય અને આપણે બીજાને બોલારૂપ ન બનીએ, એટલુંજ નહીં પણ આવા નાના ઉદ્યોગોથી માણસ પોતાનો નિભાવ કરી શકે એ જણાવવા સારૂ મેં મારા વિચાર અર્પયા છે. પછી માણસ પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે અનેક કામ અને અનેક પુરૂષાર્થ વડે પોતાની આજીવિકા ચલાવી શકે. પણ અહીં માણસ આગસને વશ થઈ કંઈ કરી શકતો નથી માટે માણસનો દુશ્મન આગસ છે તેનો ત્યાગ કરવો.

આગલી ભૂમિકા જે લખાઈ છે તેમાં જાણવાબેગ બાબતો.

પ્રથમ ભૂમિકા બાળ જીવન, બાળક એ આપણા ભાવિજીવનને આધાર અને આપણું પ્રતિબીંબ છે આપણામાં જે બામીઓ હશે તે આપણા બાળકમાં લાંબે સમયે પણ આવ્યા વગર રહેશે નહીં અથવા આપણા સદ્ગુણો પણ લાંબે સમયે જરૂર એમાં દાખલ થશે. માટે માબાપોએ પોતાના બાળકને ચારિત્ર્યવાન કરવા પોતે ચારિત્ર્યવાન રહેવું એ વાત વિસરવા જેવી નથી. તેમ બાળકની તંદુરસ્તી માટે માતાએ પરેજી પાળવી જોઈએ અને પ્રસન્નતામાં રહેવું જોઈએ.

બીજી ભુમીકાનું સ્પર્શીકરણ.

ગીત્રીટ કામ વિષે જે આગળ લખાણ કરેલું છે તે સંબંધમાં કોઈ ભાઈને મોટે પાયે કામ કરવાની ઈચ્છા હોય અથવા કાંઈ એ વિષયમાં શંકા હોય તે ભાઈએ હમને પુછવું, કાગળદ્વારા સલાહ આપીશું. બીજું બેટરી વગર ચાંદી, સોનું ચઢાવવાની રીતનો ખુલાસો કરું છું. ચાંદી જે નાઈટ્રીક એસીડમાં ઓગાળી તે સારી રીતે ઓગાળી રહે અને તેને બહોળા પાણીમાં નાંખી આછુ પાણી કરવું પછી એક બીજા વાસણમાં મીઠાનું આછુ પાણી કરી તેના ટીપાં આ ચાંદીના પાણીમાં નાંખતા ચાંદીનો માવો બેસશે એ માવાને સારા પાણીએ ઘેઘ નાંખી તેમાં વાટેલું મીઠું ચાંદીના વજને તથા કીમ ઓફ ટાટર અડધો ભાગ મેળવી બધાને એકરસ કરી રાખવું પછી જે ધાતુ પર ચઢાવવું હોય તેને ખટાણ લગાડી પાત્રીશ કરી આ પાઉડર ઘસવો, કપડા વડે ઘસવાથી ગીત્રીટ ચઢી જશે. બીજું પહેલા પારાના પાણીની રીત લખી છે તેમાં બોળી કડાડી પછી ચાંદીનો મુક્તામો ચઢાવવાથી પણ થશે.

સોનાને નાઈટ્રીક તથા મેરીઆટ્રીક એસીડમાં મારી તેમાં કપડું ભીંજવીને તે કપડાને બોળી નાંખી રાખ કરવી, તે રાખ જે દાગીનાને ગીત્રીટ કરવું હોય તેને પાત્રીશ કરી તેને આગળ પારાના પાણીની રીત બતાવી છે તે પ્રમાણે પારાના પાણીમાં બોળી ઉપર ઘસવાથી સોનું ચઢી જશે. બીજું પારા સાથે મારેલું સોનું મીશ્રણ કરી ઘોઈ સાફ કરી તે પારાવાળું સોનું ઘસવાથી સોનું ચઢશે પછી ધુમાડા વગરના અગ્ની પર જરા તપાવવાથી પારો ઉડી જશે અને સોનાનો ઢોળ ચઢી રહેલો દેખાય તેને ઓપણીથી પાત્રીશ કરવું, આ રીતે પણ ગીત્રીટ થાય છે.

ગીત્રીટ કામ સાફ બેટરીઓ તૈયાર મુંબઈ મળી શકે છે, અથવા તાંબુ, ચાંદી વગેરે ધાતુના ક્ષારો પણ તૈયાર મળે છે. એક્ષીડાઈઝ એટલે ચાંદી, તાંબુ વિગેરે ધાતુને કાળી કરવાની પણ દવા મળે છે, ગીત્રીટ કામમાં સ્વચ્છતા રાખવાની ખાસ અગત્ય છે.

ત્રીજી ભુમીકાનું સ્પર્શટીકરણ.

મીનાકામ વિષે હુમો મીનાના નંબરો આપવા ધારેલા પણ લડાઈના ટાઈમને લઈને માલ આવી શકતો નથી અને ફેરફાર માલના નંબરો થવાથી તે હુમોએ આખ્યા નથી પણ મીના વેચનાર પાસેથી હવે પછીના નંબરો આવે તેના નમુના મંગાવી દ્રાયલ કરવી. રાત્રી સોનામાં જરા નરમ મીના ચાલે અને ચોકખા સોનામાં સખત ચાલે. પ્રાઈમસ તથા સ્પીરીટના દીવે કામ થાય છે પણ દીવેલના દીવે દૂરથી ખારીક સેડથી ગરમ કરી શકાય છે પણ કદાચ ઝાળ લાગેલી માલમ પડે તો પછી દૂર રાખી ગરમી આપવી. મીના કામને પાત્રીશ માટે સાધારણ લોકો મેટેલ પાત્રીશ વાપરે છે પણ તે મીનાને પાત્રીશ કરવાનું સાધન નથી. એને માટે તો (ટીન એક્સાઈડ) કલઈની ભસ્મની રીત આગળ આપેલી છે, છતાં એક બીજી સહેલી રીત એ છે કે કલઈને એક લોખંડના વાસણમાં ગરમ કરી તેમાં આપણું ત્યાં અથાણના કેરાનાના ચીની ભોર જેવા આવે છે તેનું લાકડું સુકુ ગાળેલા કલઈમાં ફેરવવાથી કલઈની ભસ્મ થઈ જશે, એ ભસ્મ પાત્રીશમાં ચાલે છે. અફીકની વડી પણ કોઈ કોઈ વાપરે છે અને મેટેલ પાત્રીશથી પણ ચાલુ કામ થાય છે.

ચોથી ભુમીકાનું સ્પર્શટીકરણ.

સ્ટીલ પર નકશી કરવા રસાઈનીક પદાર્થ (નાઈટ્રીક એસીડ એક ભાગ તથા મોરીઆટ્રીક એસીડ બે ભાગ મેળવવું) કાચ પથ્થર જેવા પદાર્થો ખવાડવા ફ્લોરીક એસીડ ચાલે ધાતુ પર નહીં. જે દાગીના પર નકશી કરવી હોય તેને મીણુ લગાડવા ગરમી આપી પછી મીણુ લગાડવું. પાણી જેવું ગરમ થઈ જાય પછી ઠંડુ પડેથી જે જાતનું કામ કરવું હોય તે કરવું. બીજી એક રીત સહેલી. કોઈ પણ ચરખીવાળા પદાર્થથી એટલે મીણુ અગર ઘી કે ચરખી કોઈ પણ વસ્તુથી કલમ વડે લખાણ અથવા નકશી કરી તેના ઉપર મોરથુથુ તથા નવશાર સરખે ભાગે અને સોનાગેરૂ પા ભાગ

નાંખી વાટી તેને નકશી કરેલા ભાગ પર છાંટવો અને પીછીથી પાણીના ટીપાં નાંખવા, જેટલા ભાગમાં નકશી છે તેટલાજ ભાગમાં પ્રસરે એ પ્રમાણમાં પાણીના ટીપાં નાંખી બે કલાક સુધી રહેવા દેવું પછી ઠંડા પાણીથી ઘોઈ સાફ કરવાથી ચરખીથી અથવા તેલથી લખેલો ભાગ પાત્રીશ રહી બાકીનો ભાગ રફ થઈ જશે.

પાંચમી ભુમિકાનું સ્પર્શીકરણ.

મેળવાણીની ધાતુ વિષે જે આગળ લખાયું છે તેમાં ધાતુ ચોકળી હોવી જોઈએ, તેમ ગાળવામાં મેગેનેઝીમીબાઈકાળે ટાટર, નવશાર, ચુનો વગેરે નાંખી પા કલાક સુધી સારો રસ થવા દેવો. દવા બનાવવામાં પણ ધાતુની શુદ્ધી સારી રીતે કરવી. વૈદક ગ્રંથોમાંથી પણ ઘણી ધાતુની ભસ્મ સંબંધી જાણવાનું મળી શકે છે, તેનું લક્ષ રાખી જાણી લેવું.

છઠ્ઠી ભુમિકાનું સ્પર્શીકરણ.

ઝવેરાત જેવી મુલ્યવાન વસ્તુના ગુણો સંબંધી આપણું દુર્લભ છે, માટે પહેરીને ખુશ થવા કરતાં તેની ઉત્તમ પ્રકારની ઔષધી બનાવી ખાવામાં હજારો ગુણો સમાયા છે. મોતીની પીછી મત્તચંદ્રાદય સાથે ખાવાથી દમનો અસાધ્ય વ્યાધી સારો થાય છે માણેકની ભસ્મ હાડકેલ જેવા વ્યાધીને સારો કરે છે. વિકાસ કરવાનો ગુણ જેમ સૂર્યમાં છે, વાતાવરણને શુદ્ધ કરવાનો ગુણ જેમ સૂર્યમાં છે, તેજ ગુણ માણેક ભસ્મમાં છે. એ પ્રમાણે દરેકનું સમજી લેવું વૈદક ગ્રંથોમાંથી એની વધુ માહિતી મેળવી અથવા વિદ્વાન વૈદની સલાહથી એની ઉત્તમ ઔષધી બનાવી ખાવાથી માણસ નવજીવન પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

યોગ માર્ગમાં મારા અનુભવો.

પુનાની પાસે એક મોરગાંવ કરીને ગામ છે, જ્યાં ગણપતીનું મંદિર છે, અને આજથી પચીસ વર્ષ પહેલાંની વાત છે, ત્યાં

એક વિનાયકરાવ કરીને એક યોગી મહાત્માનો નિવાસ હતો. તે ફરતા ફરતા એક વખત નવસારી આવી ચઢ્યા અને ત્યાં એમણે લક્ષમણ હોલમાં યોગના ઉપર ભાષણ કર્યું. એમનું ભાષણ સાંભળી મને એમ થયું કે આ મહાત્મા યોગ શાસ્ત્રના અભ્યાસી સારા હોવા જોઈએ પછી હું એમને એમના મુકામે ખાનગી મળી યોગ સંબંધી કેટલાક સવાલો પુછવાથી યોગ્ય ઉત્તર મળ્યો, જેમાં મને કાંઈ સંતોષ થયો પછી કેટલાક પ્રયોગો જોવાની મારી ઈચ્છા એમને મેં જણાવી તે પછી એમણે મને ખુલ્લા દીલથી બતાવ્યા, તેમ એમની સાથે રહેલા કેટલાક વિદ્યાર્થીના પ્રયોગ મેં જોઈ મને સંતોષ થયો અને મહારાજ પાસે મેં થોડા પ્રયોગ શીખવાની ઈચ્છા પ્રદર્શિત કરી.

મહારાજે તે પછી સહર્ષ સ્વીકારી બીજેજ દીવસે સવારમાં વહેલા સ્નાન કરી આવો એમ જણાવ્યું પછી હું એમની પાસે શરૂઆતમાં આશનનો તથા ભસ્મીકાનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યો. એમણે મને થોડા દીવસમાં આશનથી થતા કાયદા તથા પ્રાણાયામ વિષેની બધી કળાઓ બતાવી અને એમને તો પછી બહારગામ વિચરવાનું હતું એટલે એમને મેં મારી દલીલ રજૂ કરી મહારાજને મેં કહ્યું કે મહારાજ હમે તો ગૃહસ્થાશ્રી છીએ માટે હમારાથી શું બની શકે તે આપ જાણી શકો છો માટે નિર્ભય અને નિશંક માર્ગ અમારે માટે જે હીતકર હોય તે બતાવો, ત્યારે એમણે મને જે ખુલાશો કર્યો તે હું આપના આગળ રજૂ કરું છું.

પ્રથમ તો એ વાત સમજવી જોઈએ કે જેમ દીવો અથવા લેમ્પ પછી જો નહન હવા બંધ કરવામાં આવે તો તે તરત ઓલવાઈ જાય છે, કારણ કે બહારની હવાને પ્રાણવાયુ કહેવાય છે અથવા અગ્નિમાં જેને ઓકસીજન કહે છે, જે વાયુ વડે જીવનનો આધાર છે તે વાયુ શ્વાસોશ્વાસથી આપણા શરીરમાં ફાળવ થાય છે. આપણા શરીરમાંથી નીકળતા શ્વાસને કારણે કહે છે તે આપણી હોઝરી તથા ફેફસાં વિગેરેમાંથી નિકળતો હોવાથી તેમાં જે જે જાતના રોગ તથા દોષ હોય તો તે જાતની

દુર્ગંધીવાળો હોય છે. જેમ બહારની ત્વરાળ ગંધથી માણસનું મન બેચેન બને છે એટલે અણુગમે પેદા થાય છે, તેમ શરીરમાં પણ હોઝરી વગેરે આંતરડામાં સળો અથવા અજીર્ણાદીક દોષ હોય તો માણસને તેથી માથુ દુઃખે અને બેચેની પેદા થાય છે, માટે માણસ બહારથી જેટલી પવિત્રતા રાખવા પ્રયત્ન કરે છે તેના કરતાં અંદરની પવિત્રતાની વધારે જરૂર છે, જેથી જીવન આનંદમય બને છે. હવે અંદરનો ભાગ પવિત્ર શી રીતે થાય તે વિષય વિષે હવે વિચારવો રહ્યો. માણસ જે ખોરાક ખાય છે તેમાં બે ભાગ, એક સળતો ખોરાક અને એક નડીં સળતો. જે ખોરાક વાસી રહેવાથી જેમ ગંધાઈ જાય છે તેમ તે ખોરાક જઠરમાં પણ નડીં હઝમ થવાથી ગંધાઈ જાય છે અને તેની દુર્ગંધી આખા શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે અને તે અનેક રોગનું કારણ બને છે. જે ખોરાક બહાર વાસી રહેવાથી બગડતા નથી જેમકે રોટલો, રોટલી, પુરી વગેરે સાદા ખોરાક. અને ઢેબરા, મુઠીઆ, પાંતરા વગેરે ખોરાક બાંજે દીવસે નર્ક જેવો ગંધાઈ જાય છે, માટે તે હોઝરીમાં પણ નડીં હઝમ થાય તો ગંધાઈ જાય છે. બાંજું ભુખથી વધારે ખાવાથી પણ અજીર્ણ થઈ ગંદકી થાય, માટે માણસે ગમે તે જાના ખોરાક શરીરમાં નાંખ નાંખ કરવા નડીં, પણ જેમ બને તેમ સાદા ખોરાક ખાવા મનુષ્ય શરીર એટલે પરમાત્માનો નિવાસસ્થાનરૂપ દેવ મંદિર છે.

મનુષ્ય દેહ વિશ્વમાંહી સત્ય કાશી,
વસે છે જ્યાં વિશ્વનાથ અવિનાશી.
કોઈ વિરલ સંત દેહુ દેવળે દેવ જાણે,
અચળ નાથ ન્યાળી નિત્ય સુખ માણે.
અવર મંદરો ઘડતા ઘણા જનો,
આ નમુનો પણ પ્રભુ નાથનો.

માટે એવા પ્રભુના નિવાસસ્થાનરૂપ દેવ મંદિર જે મનુષ્ય દેહુ તેમાં ગમે તેવા બ્રહ્મ, અપવિત્ર ખોરાક નાંખી એને પાયખાનુ

બનાવવું એ બુદ્ધિમાનનું કમ નથી. હવે એ શરીરના જે અંદરના ભાગ છે જેમકે રક્તાશય, આમાશય, વિર્યાશય, મુત્રાશય, મળાશય વગેરે જુદા જુદા શરીરમાં જે સ્થાન છે તે કરવા બધાને પવિત્ર કરવા યોગ માર્ગ એ એક સખગ સાધન છે. તેમાં જે નિર્ભય અને નિઃશંક માર્ગ છે તે થોડા આસનો અને ભમ્ત્રીકા નામની એક ક્રિયા છે જેને ગૃહસ્થાશ્રમી સારી રીતે કરી શકે છે. જે તદ્દન સરળ માર્ગ છે. હવે પ્રથમ આસન સાધારણ તમે પદ્માસન કરો અને ટટાર બેસો, છાતીનો ભાગ બહાર પડતો રહે એમ બેસી પછી નાકના બંને નશકોરામાંથી બહારની હવા ઠંડ નાભી સ્થાન સુધી જોરથી બેંચા અને નાભી સ્થાનમાંથી પેટનો ભાગ અંદર ચોંટી જાય એવી રીતે હાથોને અંદરની હવા બંને નશકોરામાંથી કાઢી નાંખો. વારંવાર શ્વાસ જોરથી લેવો અને જોરથી કાઢવો. એટલે બહારની ચુંદર હવા અંદર નાભી સ્થાનમાં જઈ અંદરના ભાગને પોતાનામાં રહેલ અગ્નિના પરમાણુથી અંદરના દોષ બાળી નાંખશે, અંદરની હવા જે ખરાબ છે તે બધી નીકળી જશે અને શુદ્ધ હવા અંદર દાખલ થશે. એટલે સ્વભાવિક રીતે માણસનું મન આનંદમાં આવી જશે. આ ક્રિયા રોજ કરવાથી પ્રેકટીશ પડતાં સારી રીતે થશે. અને એનાથી એટલો બધો લાભ મળે છે કે હજારો રૂપીઆની દવા ખાવાથી નહીં મળે.

નદી કીનારે અથવા જ્યાં શુદ્ધ હવા હોય ત્યાં ફરવા જાઓ, ત્યાં ઉભાઉભા છાતી જરા આગળ રહે એમ ટટાર ઉભા રહેો અને બંને નશકોરામાંથી ખુબ શ્વાસ કાઢો અને પાછો લો, નાભીપ્રદેશ સુધી શ્વાસ પ્રવાસ થાય એમ શરીરમાં શુદ્ધ હવા પુરજોસમાં જતાં છાતીનો ભાગ જે શ્લેષ્મ હશે તે સુકાઈ જશે. સરદી તો એકજ દીવસમાં નાશ પામે છે. આ પ્રયોગ માટે કોઈ ભાઈને નહીં સમજ પડે તો મને મળવાથી હું કરીને બતાવીશ.

ખીજું હસ્તાસન, અંગુષ્ઠાસન શીર્ષાસન વિગેરે આસનો કરી પણ આજ ક્રિયા શ્વાસ પ્રવાસની કરવી. પ્રાણુયામમાં જેમ નાકના

એકજ નશકોરામાંથી વાયુ ખેંચવામાં આવે છે તેમ આમાં નથી. આ ક્રિયા કરનારે બંને નશકોરામાંથી વાયુ ખેંચવો અને કાઢવો. બહુ જમેલા હોય ત્યારે આ ક્રિયા નહીં કરવી. બાકી સવારે-સાંજે કોઈપણ સમયે કરી શકાય છે.

શીર્ષાસન.

નીચે માથું ને ઉપર પગ રાખીને ઉભા રહેવું. એને શીર્ષાસન કહે છે. શરૂઆતમાં આ આસન દીવાલ સાથે અઢેલીને કરવાથી પાછળ પડી જવાની બીક રહેતી નથી. જરૂર પડે તો એક માણસને પાંચે ઉભો રાખી તેની મદદથી કરવું. છ-સાત દીવસ કરવાથી પછી પોતાની જાતે કોઈની પણ મદદ ગ્રીવાય કરી શકાય છે. થોડોથોડો દાર્ઘ્ય કરવાથી અભ્યાસ પડતાં વધારે વખત થશે અને પછી જુઓ કે તમારી ગરદન અને શરીર કેવું મજબુત બની જાય છે. શીર્ષાસન સાથે ભસ્ત્રીકા પણ કરવી. એટલે બંને નશકોરામાંથી શ્વાસ લેવો નાભી સુધી અને નાભીમાંથી બહાર કાઢવો. શીર્ષાસન કરતી વખતે લંગોટ પહેરી કરવો. બીજા કપડાં રાખવા નહીં અથવા ધોતીઆનો લંગોટ મારવો. સવારમાં ભૂખ્યા પેટે એ આસન ઘણું ફળદાયક છે. જેમ એક શીશીમાં પાણી ભરીને ઉંધી-ચતી કરવાથી ધોવાઈને સાફ થાય છે તેમ માણસનું શરીર ઉંધુ-ચતુ થવાથી બહુજ લાભ થાય છે. શરીરમાં સંપૂર્ણપણે લોહીનો સંચાર થવાથી આરોગ્ય વધવાનો સંભવ છે. હૃદયને બહારની શુદ્ધ હવા (ઓક્સીજન) મળવાથી પાચનક્રિયા સારી થઈ શરીરમાં શક્તિ આવે છે. વધુમાં વધુ અડધો કલાક કરવું.

ગાયત્રી ધી, દ્વિધ, માળણ વિગેરે સાત્ત્વિક ખોરાક લેવાથી સ્વાસ્થ્ય સુધરે છે. પાંચ વર્ષથી તે સાંઠ વર્ષ સુધીના માણસો આનો લાભ મેળવી શકે છે. આશા છે કે વાંચકભાઈઓ આનો લાભ ઉઠાવશે.

મન એવ મનુષ્યાણાં કારણં બંધ મોક્ષયો.

માણુસને સુખ અથવા દુઃખ જે થાય છે તેનું કારણ માત્ર મનજ છે. મનની ઉંચા પ્રકારની ભાવના માણુસના ઉંચા પ્રકારના ભાવીને ઘડે છે. અને માણુસની નીચા પ્રકારની ભાવના એ એનું નીચા પ્રકારનું ભાવી ઘડે છે. મનુષ્ય પોતે પોતાને અપૂર્ણ માની, કમનશીબ માની પોતાની નિર્માલ્યતાનો અનુભવ કરે છે જ્યારે બીજો મનુષ્ય પોતાને પરમાત્માના અનંત ચૈતન્ય સામર્થ્ય વડે મહાન કાર્યો કરી શકે છે. મનુષ્યનું એક બાહ્ય મન છે અને એક આંતર મન છે. બાહ્ય મન, આંતર મનને જે પ્રેરણા કરે છે તે પ્રેરણા પ્રમાણે આંતર મન તે તે કાર્ય કરવા પ્રેરાય છે. માટે આંતર મનમાં શુભ ભાવનાઓ કરવી.

યાદસં ભાવના યસ્ય સિદ્ધિ ભવતી તાદસી.

મનુષ્ય જે જે જાતની ભાવના કરે છે તે તે પ્રમાણે તેને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે એ વાત નિઃસંદેહ છે. જેમ એક ખેડુત પોતાના ખેતરોમાં જુદીજુદી વસ્તુ વાવી જુદીજુદી વસ્તુ લાણે છે. ખેતરમાં એક સર્જન શક્તિ છે તે જે બીજ નાંખે તેનેજ સર્જે, બીજી વસ્તુ નહીં સર્જે તેમ અંતઃકરણ રૂપક્ષેત્રમાં વિચારરૂપી બીજ જે પડે છે તે અંતરમાં રહેલી સર્જનશક્તિ તેને સર્જે દે છે. માટે અંતઃકરણમાં જાણે અજાણે ખરાબ વિચાર થાય તો તેને તુરતજ રોકી દેવા અને નિરંતર શુભ ભાવનાનું સેવન કરવું.

જે જેનું ચિંતન કરે, તે તે મય થઈ જાય;
પ્રભુ ચિંતી પ્રભુમય થવું, કિંટ ભ્રમરને ન્યાય.

પરમાત્માના નામનું સ્મરણ-ચિંતન-ધ્યાન વિગેરે પર શાસ્ત્રોએ બહુજ ભાર મૂક્યો છે. એનો મહીમા કથન કર્યો છે તેનું કારણ એજ કે જેથી મન એકાગ્ર થઈ ચિંતા-ભય-કલેશથી મુક્ત થઈ અભયપણાને પ્રાપ્ત થાય અને એવું અભયમન એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરી જ્ઞાનનું અધિકારી બને છે. અને જ્ઞાનરૂપ સાધન વડે પરમાત્માની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે તો પછી માયાક પદાર્થના તો હિસાબ શું ?

મનુષ્ય એક અનંત સામર્થ્યવાન પ્રાણી છે પણ એને એનામાં રહેલા સામર્થ્યનો જ્યાલ નહીં હોવાથી તે છુપાઈ રહેલું હોય છે. પણ જ્યારે એને એનામાં રહેલા સામર્થ્યનું ભાન થાય છે ત્યારે તે સામર્થ્ય વહે અનંત કરવા શક્તિવાન થાય છે.

સત્ત શાસ્ત્રોનાં પણ એજ કથન છે કે માણસનું મન કલ્પના-દ્વારા સૃષ્ટિની રચના કરે છે. શરીરના પ્રત્યેક અણુઅણુમાં મન વ્યાપ્ત છે અને મન એ બધી ઇન્દ્રિયોપર આધિપત્ય ભોગવે છે. એટલુંજ નહીં પણ આખા શરીરના રોગો ઉપર પણ એની સંપૂર્ણ સત્તા છે એ મન કોને કહે છે એ પણ એક જાણવાજેવી વાત છે. મનશક્તિ વિષે અનુભવી પુરૂષોનું કહેવું છે કે, મનજ શરીરની રક્ષા કરે છે, અને મનજ શરીરને મારે છે, અને મન જીવાડે છે. રોગ પણ મનમાં છે, રોગનું કારણ પણ મનમાં છે. અને રોગને સારા કરવાનું સામર્થ્ય પણ મનમાં છે. મનની વ્યાખ્યા શાસ્ત્રોએ (સકલ્પ વિકલ્પાત્મક મનઃ) સંકલ્પ વિકલ્પ કરનારું તત્ત્વ. બીજા કેટલાક વિદ્વાનો એને વિચારશક્તિ, ભાવના, ઇચ્છા, સંકલ્પ-શક્તિકા સારાંશ મન છે એમ કહે છે.

હવે એ મનનું સ્થાન ક્યાં છે એ જાણવાની જરૂર છે. સાધારણ રીતે મનનું સ્થાન મસ્તક માનેલ છે પણ વાસ્તવિક માનસશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ મન શરીરના અણુઅણુમાં વ્યાપક છે. મસ્તકમાં તર્કશક્તિ અથવા બુદ્ધિનું સ્થાન છે. મન તો સારા વિશ્વની વસ્તુમાં સર્વવ્યાપકપણે મોજુદ છે. જે જે કંઈ ચમત્કાર દેખાય છે તે પણ મનનાજ છે. મન ચરાચરમાં ચોતપ્રોત છે. એ ચૈતન્ય શક્તિરૂપે છે અને એ મનની શક્તિ વીજળીની શક્તિથી પણ સૂક્ષ્મ છે. હવે મનના બે પ્રકાર છે—એક પ્રગટ અને બીજું ગુપ્તમન. પ્રગટમનને બાહ્યમન, ચૈતનમન અથવા જાગૃતમન કહેવાય છે. અને ગુપ્તમનને આંતરમન, અચૈતનમન અથવા પ્રસુપ્તમન તરીકે ઓળખાય છે.

હવે આપણે બાઈએ પીઈએ, કામકાજ, આપણો જીવનવ્યવહાર

કરીએ એનું જ્ઞાન આપણે હોય છે. પણ આપણે ખોરાક ખાઈએ છીએ તે પેટમાં જાય છે અને તે જઠરાગ્નિમાં પાકી તેનો રસ બની તેમાંથી લોહી અને માંસ બને છે એ બધી ક્રિયા કેવી રીતે થાય છે તેનું જ્ઞાન આપણને હોતું નથી.

શરીરમાં રક્ત ઉત્પન્ન થઈ પ્રત્યેક પરમાણુને પુષ્ટ કરે છે અને આખા શરીરમાં ભ્રમણ કરે છે. શરીરના પ્રત્યેક અવયવ પોતાનો ખોરાક રક્તસંચારમાંથી પ્રાપ્ત કરી પોતાની શક્તિ કાયમ રાખે છે. પ્રત્યેક શરીરની વૃદ્ધિ અથવા પુષ્ટિ તથા હાસ એ સ્વભાવિક રીતે થયા કરે છે આપણે એનું જ્ઞાન હોય અથવા નહીં હોય તો પણ પ્રત્યેક અવયવ નિયમિત રીતે પોતાનું કામ કર્યા કરે છે. દેહસાં શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા કર્યા કરે છે. કદાચ શરીરમાં કંઈ ચોટ લાગી હોય, હાડકું તુટી ગયું હોય તે પણ લાંબે દીવએ હતું તેવું આપોઆપ થઈ જાય છે.

આ ઉપરથી માલમ પડે છે કે પ્રત્યેક અવયવમાં સ્વભાવિક બળ તથા મનશક્તિ છે અને તે હમારી પ્રગટ મનશક્તિથી ભિન્ન છે. શરીર રચનાના સૂક્ષ્મ અભ્યાસથી માલમ પડે છે કે હમારી પ્રગટ ચેતન મનશક્તિથી અલગ બીજી છુપી મનશક્તિ છે જે જ્ઞાન વગર અથવા કામ વગર શરીરના પ્રત્યેક અવયવની રક્ષા કરી રહી છે અને તે ઉપર અધિકાર રાખે છે. એ શક્તિ ગુપ્ત-મનને આધિન છે જેને આંતરમન કહેવાય છે. એ આંતરમન સદાકાળ શરીરનું રક્ષણ કરવા તત્પર રહે છે. શરીરમાં કોઈ ખરાબ જંતુ ઉત્પન્ન થાય તો તેને આગુઆગુમાંથી બહાર કાઢી નાખે છે. શરીરમાં કોઈપણ જાતનો વિકાર ઉત્પન્ન થાય કે આડા-ઉલટીથી તે વિકારને બહાર કાઢવા યત્ન કરે છે. દેહસામાં બલગમ વિગેરે ખાંસી થાય તેને પણ કફરૂપે બહાર કાઢી શરીરને આરોગ્ય રાખવા એ ગુપ્ત મનશક્તિ સ્વભાવિક રીતે કાર્ય કરી રહી છે. શરીર રચના પોષણ વૃદ્ધિ સંગઠન નિયમિતરૂપે એ ગુપ્તમન દ્વારાજ થાય છે. અનેક રોગોને સારા કરવાની એ ગુપ્તમનમાં શક્તિ છે. એ ગુપ્ત-

મન રાતદિન સ્વતંત્રતાથી પોતાનું કાર્ય કરે છે અને આપણી આંતરબાંધુ જે કાંઈ થાય તે સઘળી વાતોનો હિસાબ સંપૂર્ણ રાખે છે. એ ગુપ્તમનના ભંડારમાં સંપૂર્ણ સ્મરણશક્તિ રહે છે, બધા અનુભવનો સંગ્રહ જમા રાખે છે અને શરીરના સ્નાયુથી માંડી સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ તત્ત્વ પર પોતાનો અધિકાર રાખે છે. હવે જે આપણું બાહ્યમન છે તે આંતરમન પાસે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે કાર્ય કરાવે છે. જ્યારે શરીરમાં કોઈ અવ્યવસ્થા થાય તો બાહ્યમન આંતરમનને જે અજ્ઞા કરે તેજ પ્રમાણે આંતરમન કાર્ય કરે છે.

શરીરના કોઈપણ અંગમાં રોગ થાય તે અંગમાં રહેલા આંતરમનને તે તે વ્યાધી દુર કરવાની બાહ્યમનની આજ્ઞાથી આંતરમન તરત તેનો સ્વિકાર કરી તે વ્યાધી દુર કરે છે. હવે મનુષ્ય પોતે પોતાના બાહ્યમનથી આંતરમનને સુચના કરવાથી વ્યાધિ, વ્યસન આદિ અનેક દુઃખને દુર કરે છે. એવી રીતે સામા માણસમાં રહેલા ગુપ્તમનને સુચના કરવાથી તેના રોગ પણ દુર થાય છે તે માણસ પાસે હોય અથવા દુર હોય તો પણ થઈ શકે છે. શ્રદ્ધાથી વારંવાર આંતરમનને આપણી ઇચ્છા પ્રગટ કરવી જોઈએ. આપણી સુચના પ્રમાણે આંતરમન કોઈ કામ પંદર મીનીટમાં પણ કરે છે અને કોઈ કામ મહીને બે મહીને પણ અવશ્ય કરે છે. આપણી ઇચ્છાનુસાર આપણું આંતરમન કામ કરે છે.

હવે આપણા બાહ્યમન વડે જેવી સુચનાશક્તિ અથવા સંકલ્પશક્તિથી સુચના કરીએ તેવુંજ ગુપ્તમન એટલે આંતરમન કાર્ય કરે છે. માનસશાસ્ત્રના પ્રયોગ કરનારે એ વાત ખ્યાલ રાખવી જોઈએ કે હમારા મનમાં પ્રત્યેક જાતનું બળ અમોઘ છે. એ અનંત સામર્થ્યવાળું હોવાથી બધાપર સામ્રાજ્ય ભોગવવા અધિકારવાળું છે. અને અનંત રોગને નાશ કરનારું પ્રબળ શક્તિવાન માંડું મન છે એવું મનન કરવું જોઈએ જેથી નિશ્ચયબળની વૃદ્ધિ થઈ મન દૃઢ થાય છે. સુવાના સમયમાં અથવા અન્ય નવરાસના વખતમાં એ વાક્યો પર વારંવાર વિચાર કરશો તો થોડા દિવસમાં અભ્યાસ

વડે તમને નિશ્ચય થશે કે મન કેદલું બળવાન અને પ્રભાવશાળી છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે માણસે પોતાની આરોગ્યરક્ષા માટે એ સમજવું જોઈએ કે હુમારું આંતરમન હુમારી સંપૂર્ણ રક્ષા કરે છે. હુમારું કર્તવ્ય તો એજ છે કે જ્યારે વ્યાધિ અથવા દુઃખ માલમ પડે કે આંતરમનને સુચના કરવી કે એ વ્યાધિને દુર કરવા તત્પર રહેા અને સંપૂર્ણ આરોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય ત્યાંસુધી આપ આપણા કાર્યમાં મગાગુલ રહેા, એમ વારંવાર મનને આજ્ઞા કરવાથી એની પાસે ઠીકઠીક કામ લેવાની રીત ને માનસચિકિત્સાની સરળ અને સિદ્ધાંત પદ્ધતિ છે.

મનુષ્યની મનોવૃત્તિનું અધ્યન કરવાથી માલમ પડે છે કે કોઈપણ આકૃત ઉત્પન્ન થયાં પહેલાં એની કલ્પનાજ ભયદાયક હોય છે. મનુષ્યને ત્રાસ આપવામાં કલ્પનામાં વિલક્ષણ સામર્થ્ય છે. એ કલ્પનામાં ભૂત-પ્રેત, પીસાચ, ગ્રહ, બાધાવાળી કલ્પનાઓ અત્યંત દુઃખ આપવાવાળી ભયંકર હોય છે. ડરપોક માણસ તો એનો શીકાર થાય છે. કેમ કે, ભૂત બાધા હુંમેશાં નિર્બળ મનવાળા સ્ત્રી-પુરૂષનેજ એ થાય છે અને પ્રતિવર્ષે ભૂત બાધાની બ્રાંતિથી ઘણા માણસો મરી જાય છે માટે સમજી પુરૂષ એ વાતનો વિચાર કરવો જોઈએ કે ભૂતપ્રેત કેવળ મનની કલ્પના માત્ર અને અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલ માત્ર મનનો ભ્રમજ છે. અને એવા ભૂતપ્રેત પર વિશ્વાસ રાખનાર અજ્ઞાની લોકો વધુ હોવાથી કોઈ માનસિક પીડાને એ ભૂત બાધા માની જોડે છે. એવા રોગીમાં કોઈ કોઈ તો ઢાંગી પણ હોય છે. કુટુંબીક સંસ્કારના કારણથી અથવા ભૂતપ્રેતની ચર્ચાના વાતાવરણમાં રહેવાથી સૂક્ષ્મરૂપમાં ભૂત-પ્રેતોના વિચાર પ્રવેશ કરી જાય છે અને તે અમુક સમયે માનસિક વિકારને ઉત્પન્ન કરે છે. માટે વાસ્તવિક વિચારથી એ સમજવું જોઈએ કે ખરાબ સંગ અને ખોટા વિચાર બ્રામિક સંસ્કાર હૃદય પર ટેવાઈ ગયેલા હોય છે માટે માણસે હૃદયપટ પર શુભ ભાવના દ્રઢ કરવી અને શુભ ભાવનામય ચિત્ર મનમાં આરુઢ રાખવાથી અનેક રોગ, દુઃખ, દુર્વ્યસનથી મૂકત થઈ સદાચારી

અને આત્મિકબળવાળો થાય છે વાત નિશ્ચય કરવી.

હવે મેસમેરીઝમ અથવા હીપ્નોટીઝમ અથવા પ્રાણ ચિકિત્સા વિગેરે પ્રયોગો પ્રાશ્નીમાત વિદ્વાનોએ કેટલીક શોધી છે. તે સંબંધમાં આપણી આધ્યાત્મિક વિદ્યા સાથે એટલે વેદાંત ઉપનિષદ આદિ દર્શન શાસ્ત્રોના અભિપ્રાય સાથે કેટલી સુસંગત છે તે વાત સમજવા જેવી છે.

હવે યોગશાસ્ત્રના સિદ્ધાંત પ્રમાણે પ્રાણ અને મેસમેરીઝમ એ એકજ તત્ત્વ છે. હીપ્નોટીઝમ એ હીપ્નાસ ગ્રીક ભાષાનો શબ્દ છે. નિંદ્રા કેઈ માણસને નિંદ્રા લાવવામાં એનો ઉપયોગ થાય છે. આંખોની થકાવટથી જ્ઞાનતંત્રમાં શુન્યતા થવાથી માણસ નિંદ્રા અવસ્થામાં આવે છે. આપણામાં ત્રાટક કહે છે. મેસમેરીઝમ શબ્દ એક વિયેનાના ડોક્ટર ફ્રેડરીક મેસ્મરની શોધથી એનું નામ મેસમેરીઝમ પડ્યું છે. એમણે એ શોધ કરી કે, મનુષ્ય શરીરના હાથ પગમાંથી એક પ્રવાહ નીકળે છે અને તેને આપણે કિરણ નામથી ઓળખી શકીએ.

હવે મનુષ્યમાં રહેલી ગુપ્ત મનશક્તિ છે તે પ્રવાહિતરૂપે રોગીના શરીરમાં દાખલ કરી રોગયુક્ત પ્રાણુતત્ત્વને બહાર કાઢી સ્વસ્થ પ્રાણુતત્ત્વનો સંચાર કરે છે તેને મેસમેરીઝમ કહે છે. હવે આપણે જેમ વ્યવહારમાં પૈસા-ટકાની આપ-લે કરી એક-બીજાની અડચણ દુર કરીએ છીએ તેવી રીતે માણસ પોતાની પ્રાણુશક્તિનું પ્રદાન કરી શકે છે, એ ગુપ્તમન કહેા અથવા આંતરમન કહેા, તેની શક્તિ વડે થાય છે. એ ગુપ્તમનમાં અદ્ભૂત શક્તિ છે જે આપણી ઉન્નતિ અથવા અવનતિનો આધાર છે. સુખદુઃખ, મંગળ, અમંગળ, ઉત્થાન, પતન વિગેરેનું કારણ ગુપ્તમન હોય છે. બાહ્ય-મનદ્વારા ગુપ્તમનમાં સુચના વિચારદ્વારા જે પ્રકારની કરવામાં આવે છે તેજ પ્રમાણે ગુપ્તમન કાર્ય કરવા માંડે છે. સંસારમાં સુચનાદ્વારાજ પ્રત્યેક કાર્ય થાય છે. વિચારદ્વારા મનશક્તિનો પ્રભાવ સુચનાદ્વારા શરીરના લિન્નલિન્ન અંગો પર થાય છે, માંસપેશી પર,

જ્ઞાનતાંત્ર પર, શુક, પીત, પાચનશક્તિ, રસ, વિર્ય વિગેરે પર આશ્ચર્યજનક પ્રભાવ પાડે છે. ખરાબ વિચારથીજ મનુષ્યનું ઘણું અનિષ્ટ થાય છે. કેઈ લયંકર રોગનું પણ મૂળ કારણ માનસિક પ્રભાવ છે.

એક માણસની આખી જીંદગીનું પેદા કરેલું ધન બેંકમાં જમા રાખેલું હતું. દૈવાધીન તે પ્રસિદ્ધ બેંક ફેલ થઈ ગઈ. એ વાત જાહેર ખબરદારા અને બીજા વેપારીદારા સાંભળી કે બેંક ખલાસ થઈ ગઈ. આ વાતથી આ માણસના મનમાં બહુજ ચિંતા પ્રગટ થઈ, આખી રાત નિંદ્રા પણ આવી નહીં અને ઘણીજ બેચેની રહી. સવારમાં ઉઠીને જુએ તો માથાના સઘળા વાળ કાળા હતા તે સફેદ થઈ ગયા. એક રોગીને ઓપરેશન કરવા ડોક્ટરે ટેબલ પર ચતો સુવડાવ્યો, ક્લોરોફોર્મ સુંઘાડવા માંડ્યો, ક્લોરોફોર્મની હજુ તો અસર નથી થઈ તે પહેલાં લયનો માર્યો માણસ મરી ગયો. એક શીકારી પર વાઘે આક્રમણ કર્યું પણ બીજા સાથીદારોએ બંદુકની ગોળીથી વાઘને ઠાર કર્યો પણ જેના પર આક્રમણ કર્યું હતું તે છ કલાક પછી મરી ગયો. વાઘના આક્રમણથી શરીરને જરાપણ નુકશાન થયું નહોતું પણ લયથી તુરત મૃત્યુ થઈ ગયું.

ખરાબ વિચારો સ્ત્રીઓને શરીર પરથી માંડી ગર્ભાશય સુધી અસર કરે છે. એક સ્ત્રીને ડાબા હાથની આંગળીએ દર્દ થયું હતું અને તેમાં પીડા થયા કરતી હોવાથી તેનું ધ્યાન આંગળીની પીડામાં રહેતું હતું. જ્યારે એને બચ્ચું પેદા થયું તો તેને બે આંગળી ખીલકુલ હતી નહીં એક ગર્ભવતી સ્ત્રીના ઘરમાં એક પુતળું હતું તેનો એક હાથ ભાંગી ગયેલો હતો, તે પુતળા પર દરરોજ ધ્યાન આપ્યા કરતી હતી, જ્યારે તેને બચ્ચું પેદા થયું ત્યારે તેને એક હાથ ખીલકુલ મળેજ નહીં. આથી એક વાત સિદ્ધ થાય છે કે માણસના વિચારો ભાવનાઓથી એનું ભાવિ ઘડાય છે.

આપણા ધર્મશાસ્ત્રોમાં પણ પરમાત્માનું નામ સ્મરણ, ધ્યાન,

પૂજન, પ્રાર્થના વિગેરેનો જે કાંઈ બોધ છે તેથી માણસ શુભ ભાવનાવાળો થાય છે. મન વડે શુભ ચિંતન થવાથી એનું ભાવિ પણ શુભ ઘડાય છે. આપણા ધર્મ-કર્મમાં ક્ષણેક્ષણે આજ હેતુ સમાયલો જોવામાં આવે છે.

એક સ્ત્રી મગલાં હોય તેને ત્રીમંત નયન સંસ્કાર કરવાનો હેતુ—સારા ઘરેણાં પહેરાવવા, સગાંવડાલા બોલાવી જમાડવા વિગેરે આનંદ ઉત્સવ જે કરીએ છીએ તેનો હેતુ માત્ર સ્ત્રીને શુભ ભાવનામાં પ્રેરિત કરવાનો હોય છે. પણ હેતુનું ભાન નહીં હોવાથી તેમાં ઘણા કલેશો જોવામાં આવે છે. અમુકને બોલાવ્યા નહીં, મોસાળુ સારું કર્યું નહીં, એવાએવા વિખવાદ પેદા કરી અશુભ ભાવનામાં સપડાઈ જાય છે અને તેનું અશુભ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે.

સર્પા પિવંતી પવનં ન ચ દુર્ખલાસ્તે
સુખે સ્વર્ણં વન ગજ બહીનો ભવંતી
કંદે કલે મુનીવરા ક્ષપયંતી કાલં
સંતોષ એવ પુરુષસ્ય પરમ નિધાનં

સર્પ જંગલમાં પવન ભક્ષણ કરી રહે છે, છતાં દુર્ખળ રહેતો નથી. મદારી પાસે રહેનારને દૂધ પીવા મળે છે, છતાં સુકાઈ જાય છે. સુકું ઘાસ ખાઈને વનના હાથી પણ રૂંટપુટ રહે છે, જે રાજાના મત્રીદા ખાનાર એવા જખરા હોતા નથી. કંદ ફળપુલ ખાઈને ઋષીમુની પણ દિર્ઘાયુષી બળવાન જોવામાં આવે છે તેનું કારણ એકજ કે પ્રાપ્ત સ્થિતિમાં સંતોષી હોવાથી મુખમય બની રહે છે.

હવે મનુષ્યમાં સંતોષ શાથી રહે એ વાત વિચારણીય છે. ઘણા માણસો એવું સમજે છે કે હમને પૈસા મળી જાય તો પછી અસંતોષ રહેજ નહીં. કેઈ સ્ત્રીમાં, કેઈ પુત્રમાં, કેઈ મનમાં, કેઈ મોટાઈમાં એમ અનેક પદાર્થોથી સંતુષ્ટ થઈએ એમ માને છે. પણ વિચારી જોતાં તે તે પદાર્થો જેની પાસે મોજુદ છે તે ખરા સંતુષ્ટ જોવામાં આવતા નથી. તેનું કારણ પાંચ મળ્યા કે પચ્ચીસ

ને પચ્ચીસ મળ્યા કે સોની એમ હજારો ને લાખો રૂપીઆ મળવાથી પણ ખસ છે એમ થતું નથી. કારણ એ હોય છે કે તૃષ્ણાનો અંત નથી. વળી પદાર્થો વિકારી હોવાથી અને નાશવંત હોવાથી તેમાંની સંતુષ્ટતા કાયમ શી રીતે હોઈ શકે ? નાશવંત પદાર્થોની પ્રીતિ પણ દુઃખનું કારણ બને છે.

પ્રીત હી દુઃખ કહાવે જગમેં પ્રીત હી દુઃખ કહાવે,
પ્રીત બીના દુઃખ દુખે નાંહી માયા મસ્તી મચાવે.-જગ૦
દ્રવ્ય પદાર્થ અચલ કોનુ નાંહી સમજબીન પ્રીત કહાવે,
પ્રીત રહે અરૂ પદાર્થ જવે શા નિશદિન સતાવે.-જગ૦

ઉપરના કિર્તનમાં પણ એ સાર છે કે, પદાર્થોની પ્રીતિ દુઃખનું કારણ છે. કેમ કે તે તો નાશ થશે, પણ તેમાં રહેલી પ્રીતિ નાશ થશે નહીં અને તે અંતઃકરણને તપાવ્યા કરશે. માટે અવિનાશી વસ્તુમાં પ્રેમ કરવો એજ ખરા સુખનું કારણ છે અને તે આત્માજ એક અવિનાશી હોવાથી તેમાં સંતુષ્ટ છે તે ખરો સંતુષ્ટ છે.

આત્મામાં પ્રીતિ એટલે તેનો અર્થ એ છે કે જેમ ઘાટ ઘણા પણ સોનું એક, વાસણ ઘણા પણ માટી એક, રમકડાં ઘણા પણ ખાંડ એક, વસ્ત્ર ઘણા પણ સુતર એક એમ સઘળા પ્રાણી પદાર્થોમાં આત્મા એકજ વિકસી રહ્યા છે એવું જે જુવે છે અને તેમાં સમાનભાવ રાખે છે તે ખરો સંતુષ્ટ છે અને તે પ્રાણી માત્રનું હિત કરનારો હોવાથી તેનું અહિત તો થાયજ શાનું ? એવી ઉચ્ચ ભાવનાવાળો માણસ પોતે સુખી થઈ અને સામાને સુખી કરી શકે છે.

વિચાર વડે આપણા તથા બીજાના રોગ તથા વ્યસન દુર કરી શકાય છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યમાં પોતાના તથા બીજાના રોગ દુર કરવાની તથા દૂર્બળ શરીરને બળવાન બનાવવાથી અદ્ભૂતશક્તિ છે અને તેનેજ માનસિકશક્તિ કહે છે તે આંતરમનશક્તિ પ્રગટમનશક્તિના

કહેવા મુજબ અથવા સુચના મુજબ કામ કરે છે. માનસચિકિત્સાથી એ શક્તિ જાગૃત કરી શકાય છે. અથવા અન્ય મનુષ્ય ચિકિત્સા-દ્વારા જાગૃત કરી શકે છે. પ્રત્યેક સ્ત્રી-પુરૂષમાં પોતાના રોગ ટાળવાની ગુપ્તશક્તિ મસ્તકમાં રહેલી હોય છે. ભય, ચિંતા, શોક, દ્વેષ, ઇર્ષ્યા, ક્રોધ, ધૂણાના વિચારોથી મસ્તકમાં વિદ્યુત પ્રવાહના સંચારમાં રૂકાવટ પેદા થાય છે. મસ્તકમાંથી રૂધિરપ્રવાહ બીજા ભાગમાં વેગપૂર્વક જઈ શકતો નથી અને રૂધિર આવશ્યક રીતે નહીં પહોંચવાથી જડતાપણું અને શરીરનો બીજો વ્યાપાર શિથિલ થાય છે. આગુઆગુમાં વિદ્યુતપ્રવાહ સંચાર કરનાર મસ્તકમાં અણુટ ભરેલો હોય છે. જે વિદ્યુતપ્રવાહ નાડીમાં, નસોમાં અને બીજા સર્વે ભાગમાં સંચાર કરી શરીરને નિરોગી અને સ્વસ્થ રાખે છે. એ રૂધિરની ગતિ મંદ થવાથી અનેક રોગની ઉત્પત્તિ થાય છે. એ રૂધિરની ગતિ મંદ થવાનું કારણ ખરાબ વિચારોજ હોય છે. એ ખરાબ વિચારોથી હૃદયની ગતિ મંદ પડી જાય છે અને કાર્ડિયલ પણ થઈ જાય છે.

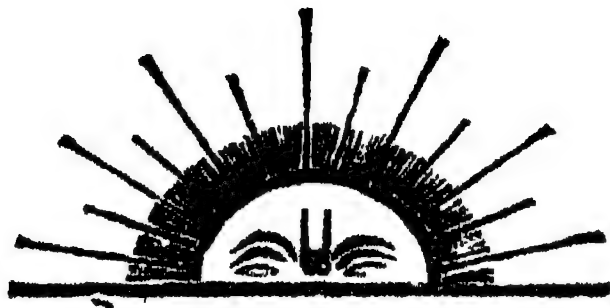
માનસિક શુભ વિચાર ગાંઠને ગુલાબી બનાવી દે છે અને અશુભ ભાવથી શરીર એકદમ પીળું પડી જાય છે. પાચનક્રિયા પર પણ વિચારનો એટલો મનોવિકારનો ખરાબ પ્રભાવ પડે છે. દુઃખદાયક દૃશ્ય જોવાથી અથવા સ્મરણ કરવાથી ભૂખની રુચિ નાશ પામે છે. શોક સમાચાર સાંભળવાથી, ક્રોધથી, ચીઢીયાપણાથી, અપ્રન્નતાથી મંદાગ્નિ રોગ લાગુ પડે છે. માનસિક ખરાબ વિચારો એ બધા રોગનું મૂળ છે મનુષ્ય જે જે વિચારો કરે છે તેની સાથે નાડીચક્રોનો ઘાટો સંબંધ છે. વિચારનો પ્રભાવ કેવળ મન પરજ નહીં પણ સારા શરીરપર આશ્ચર્યજનક પ્રભાવ પાડે છે. વિચારશક્તિના પ્રભાવને કોઈ રોકી શકતું નથી. માનસિક બળદ્વારા આંતરમનની ગુપ્તશક્તિ જાગૃત કરી એકાગ્રતાદ્વારા રક્ત સંચાલન કરી ભાવના કરો કે સારા શરીરમાં રક્ત સંચાલન થાયો.

એમ બ્રાહ્મણો યજ્ઞયાગ કરે છે ત્યારે યજ્ઞની પૂર્ણાહુતિમાં યજ્ઞમાનને આશીર્વાચન આપે છે ત્યાં એમ બોલાય છે કે:—

પૂજ્યાહં ભવંતુ, પૂજ્યાહં ભવંતુ, પૂજ્યાહં ભવંતુ, પૂજ્યાહં ભવંતુ.

સુખી થાઓ, સુખી થાઓ એવો એનો શુભરાતીમાં અર્થ થાય છે. પણ વારંવાર એ સૂચનાદ્વારા યજ્ઞમાનના શુભ્તમન પર શુભ અસર કરી આનંદીત કરે છે. એવા ગંભીર સહસ્યો વિચારથીજ સમજાય છે. વેદ તથા ઉપનિષદોમાં પણ બોધનું નિરીક્ષણ કરતાં માલમ પડે છે કે, આત્મા અવિનાશી, સત્તચ્ચિદ, આનંદધન, દેહાતિત, નિર્લેપ નિર્ગુણ, નિર્મળ વિગેરે અનેક વિશેષણો આપી તેજ તારું સ્વરૂપ છે. આ નામ રૂપાત્મક નાશવંત શરીર તે તુ નહીં એવો નિશ્ચય કરાવવા જે બોધ કર્યો છે તે પણ પહેલા માણસના આંતરમન પર સૂચનારૂપ છે. અને એ શુભ સૂચનાથી આંતરમનમાં અનવધી આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે અને આંતરમનમાં અભયતા છવાઈ રહે છે અને એ અભયમન એકાગ્રતાને પ્રાપ્ત થાય છે અને એકાગ્રતા વડે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે અને જ્ઞાન વડે સ્વસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે.

॥ હરી ઐ નમસ્તુ ॥

થ્રહ ભય નિવારણ મંત્ર.

નળશીળ પિત પરમાણુ જ્ઞાન અવગાહિ, નિરક્ષત,
જીવ ઈશ ભ્રમ દેર લક્ષણા લક્ષિત રક્ષિત.
ક્ષણભંગુર સંસાર વિભુ પરવાર ભાર અસ,
જેહિ, ઉત્પત્તિ તેહિ, પ્રલય જસ અયોગ વિયોગ તસ.
પરિથ્રહ પ્રપંચ પ્રગટ નિરખ થહ ભય વિભય ઉપજે નચિત,
જ્ઞાની નિઃશંક નિઃકલંક નિજ જ્ઞાનરૂપ નિરખાંત નિત.

પરલોક નિવારણ ભય મંત્ર.

જ્ઞાન અખ્ય મમ લોક જસ અવલોક મોક્ષ સુખ,
ઈતર લોક મમ નાહીં આહિ જસ માંહિ દોષ દુઃખ.
પ્રાણ સૂગતિ દાતાર પાપ દૂર્ગતિ પદ દાયક,
મેં ચૈતન્યસ્વરૂપ ઉભય ગત ઉભય ન લાયક.
યહી વિધી વિચાર પરલોક ભય નહીં વ્યાપ્ત વરતે સુચિત,
જ્ઞાની નિઃશંક નિઃકલંક નિજ જ્ઞાનરૂપ નિરખાંત નિત.

મરણ ભય નિવારણ મંત્ર.

ફરસ જીભ જક્ક નયન ચોર પુનિ શ્રવણ અક્ષયતી,
મન વચ તનખળ તિન શ્વાસ ઉશ્વાસ આયુષીતી.
થહ દશ પ્રાણ વિનાશ તાહી જગ મરણ કહીજે,
જ્ઞાન પ્રાણ સંયુક્ત જીવ તેહી કાલ ન છીજે.
થહ ચીંત કરત નહીં મરણ ભય થહ પ્રમાણ મુનિવર કથિત,
જ્ઞાની નિઃશંક નિઃકલંક નિજ જ્ઞાનરૂપ નિરખાંત નિત.

વેદના ભય મંત્ર.

વેદના વારો જીવ જાહી વેદાન્ત સોઉ જીવ,
થહ વેદના અભંગ સુનો મમ સંગ નાહી વિય.
કર્મ વેદના દુવિધ એક સુખમે દ્વિતિય દુઃખ,

દોઉ મોહુ વિકાર પુદગલાકાર બહિર્મૂખ.
જળ થહ વિચાર મનમેં ધરત તળ નિર્વેદના ભય વિદીત,
જ્ઞાની નિઃશંક નિઃકલંક નિજ જ્ઞાનરૂપ નિરખંત નિત.

અન્ય રક્ષા ભય નિવારણ મંત્ર.

જે વસ્તુ સત્ સ્વરૂપ જગતમય ત્રય કાલ ગત,
તાસ વિનાશ ન હોય સહજ નિશ્ચય પરવાન મિત.
સો મમ આતમ વસ્તુ સર્વદીન સહાય ધર,
તેહી કારણ રક્ષક નહી સુભક્ષક નહી કોઉ પર,
જળ થહી પ્રકાર નિરધાર કીયો તખ અન્ય રક્ષા ભયન સત,
જ્ઞાની નિઃશંક નિઃકલંક નિજ જ્ઞાનરૂપ નિરખંત નિત.

ચૌર ભય નિવારણ મંત્ર

પરમ રૂપ પ્રત્યક્ષ જસુ લક્ષણ ચિત મંડિત,
પર પ્રવેશ તેહી માંહી નાંહી મેં અગમ અખંડિત.
સો મમ રૂપ અનૂપ અદૃતિમ અમિત અદૃટ ધન,
તાહિ ચૌર કિમી ગહું દૌર ન લહું ચૌર તન.
ચિતવન્ત એવ ધર ધ્યાન જળ તળ અગુપ્તભય ઉપશમિત,
જ્ઞાની નિઃશંક નિઃકલંક નિજ જ્ઞાનરૂપ નિરખંત નિત.

અકસ્માત ભય નિવારણ મંત્ર.

સુદ્ધ બુદ્ધ અવિરૂધ સહજ સમ રીધિ સિધિ સમ,
અલખ અનાદિ અનંત અતુલ અવિચલ સ્વરૂપ મમ.
ચિદ વિલાસ પરકાસ રહિત વિકલ્પ સુથાનક,
જેહી દુઝ્યા નહી કોઈ હોય તાંહી કચ્છુ અચાનક.
જળ થહ વિવેક ઉપજત તળ અકસ્માત ભય નહી વિદીત,
જ્ઞાની નિઃશંક નિઃકલંક નિજ જ્ઞાનરૂપ નિરખંત નિત.

